

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

OSZK

9

SZINYEI MERSE JENŐ, SZEKFÜ GYULA,
ZAMBRA ALAJOS, KOVÁTS GYULA,
MAKAY GUSZTÁV, BATÓ LÁSZLÓ,
SZEMZŐ PIROSKA TANULMÁNYAI

ISTITUTO ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET

1943

9

**PUBBLICAZIONE UFFICIALE DELL'ISTITUTO
ITALIANO DI CULTURA PER L'UNGHERIA
PRESIEDUTO DALL'ECC. BALBINO GIULIANO,
DIRETTO DAL DOTT. ALDO BIZZARRI * SEDE
CENTRALE A BUDAPEST * SEZIONI E DELE-
GAZIONI A DEBRECEN, KASSA, KOLOZS-
VÁR, PÉCS, SZEGED, GYŐR, MAROSVÁSÁR-
HELY, NAGYVÁRAD, SZABADKA, ÚJVIDÉK.**

OLASZ SZEMLE

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

TARTALOM

	Oldal
SZINYEI MERSE JENŐ: <i>Olaszország a régi magyar képviselőházban</i>	1259
SZEKÜ GYULA: <i>A százszentendős Fraknoi Vilmos</i>	1267
ZAMBRA ALAJOS: <i>Az olasz egyetemek és a magyar renaissance</i>	1275
KOVÁTS GYULA: <i>CIVITAS SOLIS. A közösség és a nevelés kérdései Campanella utópiájában</i>	1284
MAKAY GUSZTÁV: <i>Magyar költők és írók Itáliáról</i>	1318
BATÓ LÁSZLÓ: <i>A fasiszta Olaszország nevelése és oktatása (I—VXII-ig). II.</i> ..	1340
SZEMZŐ PIROSKA: <i>Gabriele D'Annunzio és Magyarország</i>	1377
KÖNYVISMERTETÉSEK — Assisi Szent Ferenc: <i>Virágos kertje (R. Pian)</i> — Giovanni Comisso: <i>Velencei képek (O. Degregorio)</i> — Jajczay János—Schwartz Elemér: <i>Karácsony a művészetben (G. Libertini)</i>	1388
ANTOLÓGIA — G. B. Vico: <i>Az «Új Tudomány»-ból.</i> (Ford. Ruzicska Pál)	1392
ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK	1400
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	1409

1943/XXI MÁJUS—JÚNIUS

FŐSZERKESZTŐ
ALDO BIZZARRI

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ
ECSŐDI JÁNOS

Szerkesztőség : Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, VIII., Sándor-utca 8. Telefon: 338-302 és 338-324

Kiadóhivatal : Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefon: 187-947 és 185-618

Évi előfizetés 20 P. Alapító előfizetési díj 100 P. Egyes szám ára 4 P.

Postatakarékpénztári csekk számla száma : 16,853

Megjelenik kéthavonként 160 oldalas kötetekben

OLASZORSZÁG A RÉGI MAGYAR KÉPVISELŐHÁZBAN

Főméltóságú Kormányzó Úr!

A magyar-olasz kulturális egyezményt becikkelyező 1935. évi XVIII. törvénycikk alapján felállított magyarországi Olasz Kultúrintézetnek ma ünnepélyes keretek között felavatásra kerülő új székházában 1867-től 1902-ig a magyar országgyűlés képviselőháza ülésezett. Mikor ezt a történeti épületet Budapest Székesfőváros közönsége az Olasz Kultúrintézet céljaira adományozta, s az olasz illetékes körök az ajándekozás tényét örömmel tudomásul vették, mindnyájunkat egyaránt az a gondolat vezetett, hogy ebben az épületben kell töretlenül tovább ápolni a magyar-olasz barátságnak a szellemét.*

Avatóbeszédemben éppen azokat az elhangzott megnyilatkozásokat akarom ismertetni, melyek ebben a régi képviselőházban az említett

* Ünnepi beszéd. Elmondta 1943. június 21.-én a magyarországi Olasz Kultúrintézet új székháza felavatásán Szinyei Merse Jenő m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

időszakban az olasz történelmi eseményekhez fűződtek és amelyek elkötelező érvénnyel fogják megszabni a jövőben is az itt folyó kulturális munka szellemét.

A magyar alkotmányos élet hű tükréből, az országgyűlési napló kötetéből fogom idézni azokat a jelentősebb felszólalásokat, melyek a két országot mindenkor összekapcsoló és ma is, sőt ma még inkább egybefűző baráti érzelemben fogantak.

Kevéssel az Italia unita, az olasz állami egység megteremtése után, a képviselőház 1870. október 29.-i ülésében, Helfy képviselő interpellációjában a nagy és örvendetes esemény fontosságát a következő szavakkal méltatta :

«Századunknak egy nagy műve, az olasz egység befejeztetett. És ezen mű befejezése, Uraim, nem csupán Olaszország diadala. Diadala ez egyrészt az általános civilizációnak, diadala azon szent elvnek, mely minálunk 49-ben oly égbekiáltóan megsérte-tett, azon elvnek tudniillik, mely minden nemzetnek elidegenít-hetetlen joga : saját sorsa felett szabadon, kénye-kedve szerint rendelkezni ; diadala ez tehát az összes emberiségnek. Minekünk pedig magyaroknak inkább, mint bárki másnak, okunk van örülni azon, hogy az olasz nemzet, melyhez egy közös mult keserű emlékei és a kölcsönös rokonszenv kötelékei fűznek, azon célt, mely felé századokon át tántoríthatatlanul törekedett, elérte s szabad, önálló, független nemzetté vált.»

És ugyanebben a teremben hangzott el Pulszky Ferencnek, a kiváló tudósnek, írónak és politikusnak interpellációja, amelyben tiltakozott a Diritto című olasz lapnak az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területéről való kitiltása ellen. Annál feltűnőbb volt akkoriban ez a kitiltás, mert az erősen magyarbarát Diritto Olaszországnak, Németországgal és az Osztrák-Magyar Monarchiával való barátságát hangsúlyozta. Bár Pulszky erre az interpellációjára a képviselőházban választ nem kapott, a betiltásra vonatkozó intézkedést visszavonták és miként ezt Pulszky maga is megállapította, ez sokkal többet ért, mintha interpellációjára feleltek volna.

A képviselőház 1878. január 10,-i üléséből idézem Helfy következő felszólalását :

«A táviró az éjjel történelmi jelentőségű esemény hírével lepte meg a világot. Viktor Emánuel, aki nemcsak saját nemzete, hanem egész Európa, sőt az egész világ előtt a *Re galantuomo* címét vívta ki magának, tegnap 2¹/₄ óraker Rómában, a Quirinálban meghalálozott.

Tisztelt Ház! Viktor Emánuel története nemcsak Olaszország legújabb történelmével, de Európának történelmével is igen szorosan össze van fűzve. Mindnyájan tudjuk, hogy az olasz egységnek létrejötté, amelynek ő tántoríthatatlan bajnoka volt, nemcsak Olaszország keretén belül érvényesítette magát, de befolyása érezhető volt Európa nagy átalakulásában is.»
...«Én azt hiszem, hogy ezen általános politikai tekintetek önmagukba elegendők volnának arra, hogy ezen eseménynek híre e Ház kebelében nyom nélkül el ne tűnjék. De van még egy másik ok is. Én, aki számos éveken át laktam azon országban, úgy az elhunyt dicső fejedelem, mint az őt gyászoló nemzet rokonszenvének oly számos jeleit láttam és tapasztaltam a magyar nemzet iránt, hogy mi csak a háládatosság kötelességét rójuk le akkor, amikor az általam most említett történeti eseménnyel szemben részvét érzelmünknek kifejezést adunk.

Ennek alapján bátor vagyok indítványozni: méltóztassék megbízni a Ház tisztelt elnökét, hogy az olasz képviselőháznak elnökével azon úton, melyet ő legalkalmasabbnak találand, a magyar képviselőháznak részvétnyilatkozatát tudatni méltóztassék.»

Az indítványt a képviselőház nagy megértéssel egyhangúan fogadta el. A Ház elnöke levelet intézett az olasz képviselőház elnökéhez. Az olasz képviselőház elnöke a magyar képviselőház elnökének e levelére a következőket válaszolta: «Magyarország ti jeles Képviselői! Szavaitok szívünkben örökké bevésye fognak maradni. A sír fölötti kézzszorítás a testvériesség és változtatlan egyetértés jele.»

És amidőn 1882. június 2-án az olasz Risorgimento legendás alakja, Garibaldi József, akinek az oldalán az olasz egységért magyar hősök is ontották vérüket, Caprera szigetén lehúnyta szemét, a magyar képviselőházban erről a következő szavakkal emlékeztek meg :

«Olaszország egyik leghűbb fiát, egységének, függetlenségének egyik legfőbb tényezőjét, nemzeti dicsőségének legragyogóbb személyesítőjét vesztette el benne. Az emberiség egy oly nagyját vesztette el benne, minőt hosszú évszázadok is nagy ritkán szülnek. Tettdús életét elsősorban hazája felvirágoztatására szentelte, de nemes szíve felölelte az egész emberiséget ; kardját két világrészben villogtatta, de a népszabadságért lángoló lelke szétküldé melegítő sugarait mindenüvé, ahol csak elnyomott nép lakott. Ő minden alkalommal oly meleg rokonszenvet tanúsított a magyar nemzet iránt, hogy hálátlanság nélkül nem maradhatunk némán az ő ravatalánál. S ha igaz az, aminthogy igaz, hogy aki ma ott Caprera szigetén kiterítve fekszik, nem egyedül az olasz nemzetnek, hanem az egész emberiség halottja : akkor bizonyos az is, hogy az e fölötti bánatnyilvánítás nem képezhet közöttünk pártkérdést. Nem arról van szó, hogy valamely politikai irány mellett tüntessünk, hanem szó van igenis arról, hogy a magyar nemzet képviselője a tisztelet és hódolat adóját rója le a legmagasztosabb polgári erényért, honszerelem és népszabadságért való lelkesülésért.»

A képviselőháznak ezen az ülésén Irányi Dániel is a legmélyebb elismerés hangján emlékezik meg Garibaldiról és nagylelkűségének egy érdekes epizódját eleveníti fel :

...«Ki volt Garibaldi Olaszországnak, mi volt más nemzeteknek, mi volt az emberiségnek, azt meg fogják mondani az olaszok meg a többi nemzetek és fel fogja jegyezni a történelem — kezdette beszédét Irányi. — De mi volt Magyarországnak, azt mi tudjuk, mi érezzük, mi különösen, kik külföldön éltünk,

de — azt hiszem — Önök is, kik idehaza voltak. Garibaldi nemcsak Olaszországnak, Magyarországnak is meleg barátja volt.

Midőn hazánk az abszolutizmus vasigája alatt nyögött, — folytatta Irányi — megfosztva szabadsága meg alkotmánya, meg állami életétől, veszélyeztetve, sőt megtámadtatva nemzetiségében : akkor Garibaldi Kossuthnak nem is kérésére, Kossuthnak egyszerű felszólítására késznek nyilatkozott egy hadsereg élén Magyarország felszabadítására sietni, vérént ontani, ha kell : életét kockára tenni. Midőn 1863-ban az akkori szárazság következtében éhínség uralkodott Magyarország rónáin, a nap heve elpusztítva a különben dús talajú földnek termését, lepörkölve, úgyszólván tövig kiegetve a fű szálait is, hogy az állatok ezrével hullottak el és az emberek éhínséget szenvedtek : akkor Garibaldi annyit tett, amennyit senki más, még saját honfitársaink között sem. Hadd mondjam el, mit és hogyan tett.

Magam is odakünn lévén akkor, csakis a lapokból értesültem azon szomorú helyzetről, amelyben akkor honfitársaink voltak. Gondolkoztam a módokról, miként lehetne a külföld rokonszenvét felhívni szenvedő honfitársaink javára. Mit kíséreltem meg Franciaországban és miért nem sikerültek ott lépéseim, az nem tartozik szorosan véve a mai feladatomhoz. Csak azt mondom el, amit Olaszországot illetőleg tettem. Írtam Garibaldinak Caprerába, lefestve kevés vonásokban Magyarország akkori helyzetét s felkérve, hogy emelje fel hatalmas szavát, hogy honfitársai járuljanak filléreikkel Magyarország lakosainak felsegélyezéséhez. Csakhamar felelt, magánleveléhez egy felhívást csatolva az olaszokhoz. E felhívásban, melyet nemes lelkének egész hevével írt, többek között a következő hely foglaltatott : «Ha Olaszország valaha elfelejtené, mivel tartozik Magyarországnak a nemes vérént, amelyet fiai a mi csatamezőinken ontottak : hálátlansága nagyobb lenne Ausztria hálátlanságánál.» Magánlevelében pedig, melyhez ez a felhívás csatolva volt, azt tudatta velem, hogy saját adományát már elküldötte Pulszky Ferencnének. Hogy mennyit küldött és

mikép, azt később tudtam meg egy honfitársamtól. Hadd mondjam el ezt is. Vevén Pulszky Ferencnének sorait, melyekben ezen nem kevésbé lelkes, mint művelt honleány előadta a caprerai remetének hazánk akkori szomorú állapotát, Garibaldi előhíván titkárát, azt kérdezte tőle: «Mennyi pénzünk van a szekrényben?» A titkár megolvasta s megmondta főnökének hogy ennyi líra és ennyi centesimo. «Zárja mind ebbe a levélbe és küldje el Pulszky asszonynak.» Elküldte azt az utolsó fillérig. Előbb vérét és ha kell életét volt hajlandó feláldozni Magyarorszáért, most odaadta mindenét az utolsó fillérig. Ahol ily tények szólnak, ott a további szó feleslegessé válik.»

Tisza Kálmán miniszterelnök felszólalása után a Ház Garibaldi halála fölött érzett mély részvétének egyhangúlag adott kifejezést.

Élénk tanácskozásra adott alkalmat a képviselőházban annak a hármasszövetségnek a megkötése, amely 1881. május 20-án az Osztrák-Magyar Monarchia, Olaszország és Németország között létesült. Meginterpellálják a Ház 1883. április 4.-i ülésében Tisza Kálmán miniszterelnököt, aki az április 14.-i ülésben ad erre választ.

Az utolsó képviselőházi megnyilatkozás, melyet idézni óhajtok, Kossuth Lajos halálával kapcsolatos. A képviselőház 1894. évi április 10.-i ülésében Babó Emil kért szót és a következőket mondotta:

«Tisztelt Ház! A nemzetünket ért mély és lesújtó gyásszal kapcsolatos gyászszertartások véget értek, de a nemzet lelkében megmaradt annak hatása és megmaradt az azzal elválaszthatatlanul összefüggő fájdalomnak a keserve. Egész önérzettel mondhatjuk el, hogy a nemzet ezen gyászában együttérzett minden magyar ember, együttérzett az, aki öntudattal bírt, aki érezni képes és aki ezen érzetét külső nyilvánulásra juttatni bátor és képesített is.

És ha lehet valami, ami nekünk némi enyhülést, némi vigaszt nyujthat e keservünkben; úgy az bizonyára az, hogy nemzetünk gyászában osztozott az egész művelt világ, osztozott

különösen Olaszország, osztozott az olasz nemzet, mely testvéries szeretettel ölelte keblére a nagy Kossuth Lajost, amíg élt és amely saját gyászául tolmácsolta annak elvesztését, aki csak idegen volt abban az országban, de akit büszke örömmel vendégeként tisztelt, becsült és szeretett mindenki. Az olasz nemzet törvényhozása, annak elnöke által a húsvét utáni ülések legelején igazi melegséggel emlékezett meg arról, aki csak menedéket talált azon országban, aki igaz, hogy testvéri szeretettel csüngött Olaszország sorsán is, de azért mint magyar ember, egyedül a magyar hazáért és annak szabadságáért küzdött és lelkesedett. Mi magyarok tisztelettel tartozunk adózni azon olasz nemzetnek, amely nemzet lelkesedéssel viseltetett a magyar nemzet iránt... tisztelettel és köszönettel tartozunk adózni az olasz nemzet lovagias királyának, aki az uralkodók között az egyetlen volt, aki meghajtotta koronás fejét Kossuth Lajos nagy szelleme előtt, aki a törvényhozás tagjaival együtt semmiféle mellékkörülmények és melléktekintetek által nem hagyta magát feszélyeztetni, de attól sem, hogy az olasz nemzet a hármasszövetséggel testvéries viszonyban áll, hanem egy szabad, független nemzethez méltóan, szabadon és bátran fejezte ki részvétét a nagy Kossuth iránt, imponáló jelét adván kegyeletének, akkor, midőn nemzetünk tüneményes gyásza kísérte ki Kossuth Lajost utolsó és legutolsó útjára is.

Azt hiszem, tisztelt Ház, az olasz nemzet törvényhozásának a kamara elnöke által tanúsított igazi államférfiúi emelkedettség és az igazi kötelességteljesítésnek eme magasztos példájával szemben reánk viszont egy kötelesség teljesítése hárul, s ez az, hogy fejezze ki a magyar képviselőház köszönetét az olasz nemzetnek és az olasz nemzet királyának azon kegyeletért, amelyet nekünk nemzetünk nagy gyászában olyan jól esett észlelni, olyan jól esett tapasztalnunk.»

Babó Emil képviselő indítványához Horánszky Nándor képviselő szólt hozzá s meleg szavakkal méltatta Biancheri urat, az olasz parlament

kitűnő elnökét. Wekerle Sándor miniszterelnök helyeslő felszólalása után a képviselőház Babó Emil indítványát egyhangúan elfogadta.

Rövid beszámolómmal végére érkeztem. Abban az ajándékozási szerződésben, melyet Budapest a magyarországi Olasz Kultúrintézettel kötött, szerepel az a feltétel is, hogy az épületnek műemlék jellege mind a külső homlokzatra, mind a lépcsőházra és az ülésteremre vonatkozóan megőrzendő. Nagy meglepéssel állapíthatom meg, hogy az olasz kormány ennek a feltételnek a lehető legtökéletesebben megfelelt. Ezért én, mint akinek hatáskörébe a műemlékvédelem is tartozik, hálás köszönetet mondok.

A magyar képviselőháznak ez az egykori és immár patinás épülete egyik legkiválóbb magyar építésznek, Ybl Miklósnak az alkotása, amelyet éppen úgy, mint a nagy mesternek többi építkezését, az olasz renaissance hatása sugározza be. Ebben is mintegy szimbólumát látom a két nemzet közötti termékeny kapcsolatoknak. Fővárosunknak az épület helyreállítására vonatkozó előbb említett föltételéhez én, mint akire a magyar kulturális élet és így a magyar-olasz kulturális kapcsolatok felelősségteli gondozása is hárul, még egy feltételt szeretnék hozzáfűzni, amelyik a következőképpen hangzik :

Igazodjék a magyarországi Olasz Kultúrintézet a magyar-olasz baráti kapcsolatok ápolása terén ahhoz a nemes hagyományhoz és szellemhez, melyet ebben a teremben a régi nagy magyarok oly méltóan és bölcsen képviseltek és amelyet a szép épületnek renaissance stílusa is magán hordoz. Legyen ez az épület az olasz-magyar baráti kapcsolatoknak mindenkor lelkes és buzgó őrhelye.

SZINYEI MERSE JENŐ

A SZÁZESZTENDŐS FRAKNÓI VILMOS

Száz esztendővel ezelőtt, 1843 február 27-én olyan pálya indult meg Nyitra megye egy kis falujában, melyről a pálya végeztével, egy nyolcvan-esztendőös öreg, évek óta súlyosan beteg ember halálával sokan azt hitték, hogy nem volt fontos és az új világot nem érdekelheti többé. Fraknói Vilmos püspökről, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkáráról ugyan-ezen Akadémiában senki sem tartott emlékbeszédet, aminőt kisebb jelentőségű tagokról is tartani régi szokás, — ugyanúgy hiányzik mai napig a megemlékezés róla a katolikus Szent István Akadémiában, mely pedig évente róla elnevezett díjat oszt ki tudósai között.¹ Nagyon sokáig élt, s mikor 1924-ben eltávozott közülünk, új világ vajudott itt, mely első pillanatban nem tudta megtalálni hozzá a kapcsolatot. Azt már tudjuk, hogy a magyar tudományosságának termékeny korszakát képviselte, melyből a mai törekvéseknek is néhány, mégpedig neme-sebbike nőtt ki, közöttük az olasz és magyar humanizmus kapcsolatainak kutatása.

A nyitramegyei orvos családjából származó Fraknói Vilmos papi pályára lépett, egyházi tanulmányai mellett ma már alig elképzelhető fiatalos hévvel és sikerrel vetette magát a történettudomány művelésére. Tizennyolc éves korában akadémiai pályadíjat nyert, harminckét évvel a Nemzeti Múzeum könyvtárának, gróf Széchenyi Ferenc nagy

1) Egyetlen értekező tanulmány róla tudtommal Tóth Lászlóé, Magyar Könyvszemle 1924.— Csánki Dezső akadémiai beszédéről Akad. Értesítő 1924, 218 l.

nemzeti alapítványának igazgatója lett, harminchat éves korában pedig, a nemzet legnagyobb költője, Arany János lemondásával megüresedő főtitkári székébe ültette a Magyar Akadémia. Akkoriban is páratlanul gyors pálya volt ez, amikor a hatvanhetes kiegyezés nyomában, a Bach-korszak magyarellenes iskolai oktatása következtében nem állott elég, tudományosán képzett ember az ország rendelkezésére.

De Fraknói nem érdemetlenül indult ily szédületes gyorsasággal. Még könyvtárigazgatósága előtt, az esztergomi érseki papnövelde tanári székében megírta három vaskos kötetben a legnagyobb érsek, Pázmány Péter életrajzát, igen kiterjedt levéltári kutatások alapján, a kompozíció iránti nagy érzékkel, emelkedett stílusban. Az Ausztriával kötött kiegyezés nem sokkal előbb tette lehetővé, az osztrák elnyomatásnak majdnem két évtizede után, a magyar történetnek nemzeti szellemű művelését, s ehhez a munkához az akkori nemzedék nagyobb lelkesedéssel fogott hozzá, mint tudományos felkészültséggel. A század legnagyobb történetírója, aki az abszolutizmus alatt részben mint emigráns írta meg monumentális kötetekben a magyar történetet, Szalay László ekkor már nem élt, s az új emberek megalapítva a Magyar Történelmi Társulatot, első sorban a levéltárakat és könyvtárakat bújták és minél több adat felfedezésével akarták a nemzeti múltat illusztrálni, minél szebb és teljesebb fénybe állítani. Módszer és feldolgozás mellékes dolgok voltak szemükben, szövegeket, okleveleket reprodukáló hosszú értekezéseik sorából a fiatal esztergomi papnak Pázmány-életrajza mint igazi történeti mű emelkedett ki.

Szerzője azonban éppenséggel nem mellőzte el a levél- és könyvtári kutatást, mely akkor még a legkezdetén volt és hallatlan felfedezésekre nyújtott alkalmat. A budapesti Országos Levéltárat ekkor alapították olyképpen, hogy a 48 előtti, rendi korszak főkormánysszékeinek irattárait benne egyesítették és megnyitották a kutatás számára. A Történelmi Társulat évenként más országtájra vitte ki tagjait, akik akkor sietve átnézték az illető vidék megyei, egyházi s magánlevéltárait, melyeket tudományos szempontból még senki sem nézett, s amelyeket vezetőik és tulajdonosaik, a vidéki nemesség és főurak, hazafias lelkesedéssel bocsátottak a budapesti tudósok rendelkezésére. Fraknói ott dolgozott első soraikban, de első volt azon magyarok közt is, akik felhasználva a bécsi udvari és állami levéltárnak I. Ferenc József rendeletére történt megnyitását, az ottani gazdag magyar anyagba temetkezett be. Ebből a bécsi anyagból írta meg a francia forradalmi eszméket propagáló, s ezért kivégzett Martinovics apát életrajzát, — s élete végén megvolt az a ritka elégtétele, hogy mikor újonnan előkerült levéltári anyaggal újból

feldolgozta a témát, korábbi felfogásán nem kellett változtatnia. Csakugyan kitűnő érzéke volt a történeti élet reális lehetőségei iránt, jellemzéseiben és politikai vonalak megrajzolásában előfordulhattak hiányok (mint az anyag végessége folytán minden történésznél), de nem hibák, nem irreális koncepciók.

A levéltári kutatásnak és feldolgozásnak már nagy gyakorlatával rendelkezett, amikor XIII. Leó pápa 1882-ben a vatikáni levéltárt a tudományos kutatás számára megnyitva, nemcsak az európai történetírás történetében nyitott új korszakot, hanem Fraknoi Vilmos életében is. A vatikáni levéltári, s általában az olaszországi könyvtári anyag leghízelgesebb vonzóerőt gyakorolt rá, Róma valósággal bűvkörébe vonta, talán inkább, mint bármely más magyart, s ki sem bocsátotta többé. 1884-ben már bizottságot alakított a vatikáni levéltár magyar anyagának felkutatására és kiadására, s már ez évben megkezdte a Monumenta Vaticana nagy kvárt kötetének kiadását. Ő maga a Mohács előtt Magyarországon járt pápai követek jelentéseit dolgozta fel, sokban megelőzve, de semmiben el nem maradva a németek nagy «Nuntiaturberichte» edíciójától; a Jagellók-korabeli magyaroknak csakugyan a pápaságtól volt egyedül remélőnivalójuk, s Fraknoi e követek jelentéseit kiadva és azok alapján Magyarország Mohács előtti viszonyairól külön könyvet is írva, szándéka szerint nemcsak hazájának szolgált, hanem a pápaság érdemeit is méltóan megörökítette. A történeti életben és a kútfőkben való csodálatosan gyors tájékozódására jellemző, hogy már két esztendő múlva egész más korból, egészen új anyaggal bizonyítja ismét a pápaságnak Magyarország megsegítésére való törekvéseit: a vatikáni iratok alapján megírja XI. Ince pápa működését Magyarországnak a török alóli felszabadítására.

Könyvtárigazgatósága megszerettette vele a kéziratok és ősnymtatványok, szövegek, betűk, miniatűrök tanulmányozása által a művelődéstörténetet, a vatikáni levéltárnak kutató kezétől még nem érintett követjelentései és államtitkári utasításai pedig a diplomáciai történet lelkes kutatójává tették. Ez a két érdeklődési köre egyesült nemsokára, amikor a Hunyadiak kora vizsgálatához fogott. Hunyadi János és Mátyás korával foglalkozó művei életének legérettebb teljesítményei, egész harmonikus, belső töprengésektől és külső akadályoktól alig zavart életének legszerencsésebb termékei, melyekhez már minden világi hivataltól visszavonulva Rómában készült, ahol a Viale del Policlinicón villát épített magának, s azt később magyar tudományos intézet céljaira a Magyar Akadémiának ajándékozta. Férfikorának alig derekán mondott le fényes hivatali állásairól, hogy ettől kezdve mint egyszerű «abbé», «monsignore» életét az olasz levéltárak magyar anyaga feldolgozásának szentelje.

Szikrája sem volt benne a világi hiúságnak, az egyházi életben is megelégedett a nagyváradi kanonoksággal, — utóbb címzetes püspök lett.

Mindegyik témájához nagyszámú részlettanulmány, s alapvető forrás publikációk útján készült; a Hunyadiak korát Mátyás király és a pápák levelezéseinek, majd a Mátyás udvarában volt olasz követek jelentéseinek kiadásával alapozta meg; külön megírta Mátyás életét, s mindezen tanulmányait magas történeti stílusra törekedve foglalta össze a Hunyadiak és Jagellók koráról írt nagy kötetében. De ez a korszak mozgalmasságával, hatalmas embereivel, s nem utolsó sorban gazdag művelődési anyagával tovább is foglalkoztatta, legerősebben az olasz és magyar humanizmus kölcsönhatásaiban. Ő volt az, aki a magyar humanizmus és renaissance olasz eredeteit először megvizsgálta, s ezzel alapját vetette a ma annyira virágzó olasz-magyar renaissancekutatás tudományának. Különösen szeretettel foglalkozott Mátyás király budai könyvtárával, melynek egész szelleme és kéziratos anyaga egyaránt olasz hatást mutat; a Bibliotheca Corvina történetét saját művének és munkatársainak tőle inspirált tanulmányaival végkép tisztázta.

Csodálatos érdeklődését azonban még legkedvesebb témakörei sem tudták kizárólag lefoglalni, s mivel munkabírása hasonlóképpen csodálatosan nagy volt, mellékes érdeklődéséből is nem egyszer származott jelentős kiadvány. Így indította meg a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozatát a mohácsi vésztől kezdve, melyet utóbb Károlyi Árpád vett át tőle, s így írta meg három kötetben — egy kötet okmánytárral — a magyar királyi kegyúri jog történetét, a kérdésnek ma is egyetlen alapvető rendszerezését. Mint egyházi ember és mint katolikus organumok vezetője, munkatársa és támogatója a századvég nagy egyházpolitikai küzdelmeiben többször magára vonta az egyházi felfogás ellen harcolók megrovását, a tudományos életben szereplő liberális-protestánsok is gyakran támadták, bár ő nem szeretett polémiába bocsátkozni — nemcsak hiúság, de harag és gyűlölség sem talált helyet szívében, mely legszívesebben kikerülte az embereket, és könyveket és kéziratokat fogadott magába. Szigorú egyházi felfogása mellett annál feltűnőbb, hogy a királyi kegyúri jog történetét kutatva gyakorta nagyobb súlyt helyezett a királyi nyilatkozatokra, semmint az azokkal szembeszálló pápaiakra. Azaz katolikus hite keretein belül hazafias, nemzeti érzéssel támogatta munkásságával a magyar királyok apostoli jogigényeit.

Senkinek sem vétő, ártatlan, de annál hasznosabb örök munka közben érte a világháború, s az összeomlás. Ő, aki csak egész távolból, külsőleges kapcsolatok útján volt hajlandó a modern életet műhelyébe beengedni, a monarchia összeomlásakor, de még azelőtt az ő szeretett

Itáliájának hadbalépése óta a magyar sorson kezdett gondolkozni, s történeti kutatásaival is a ma és holnap magyar útját akarta egyengetni. Megvizsgálta a világháború kitörésének okait; a Habsburg-dinasztia eltávozása után megírta, aktuális szándékkal, a magyar királyválasztások történetét, s akkor is Olaszországra gondolt, amikor a megüresedett trón betöltésére pozitív megoldási lehetőségeket keresett. Alaptermészete, mely a politikamentes tudományos kutatáshoz vonzotta, ekkor sem tagadta meg magát: diplomáciai-politikai tervezetései között hozta össze munkatársaival együtt a Corvin-könyvtárról monumentális munkáját, melyet halála után adott ki a Szent István Akadémia 1927-ben, kegyeletes kézzel összefogva Fraknoi Vilmos életének «nemes mániáját», a Corvin-kutatást, melyet 1868-ban Rómában egy Corvin-kódex felfedezésével kezdett meg, s folytatott egész haláláig, 1924-ig.

Élete nagy magyar tudósé, az Örök Róma egy zarándokáé, az olasz kultúra nagy tanítványáé és egy tiszta, jó emberé volt. Minél kevesebben maradunk, akik közelről ismertük őt, annál inkább kell tanuságot tennünk mindezekről.

A magyar nemzet műveltségi állásának vázlatja az első fejedelmek korában és a kereszténység behozatalának története (Le condizioni culturali della nazione ungherese all'età dei principi, e l'avvento del cristianesimo). Pest, 1861. (Premiato dall'Accademia delle Scienze.)

A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése (Le origini e lo svolgimento delle funzioni attribuite al «palatino»). Pest, 1863.

Magyarország története. Kath. gymnasiumok középosztályai számára (Storia dell'Ungheria, per le scuole secondarie cattoliche). Pest, 1863. 3 ediz.

Szózat hazánk katolikusaihoz, különösen katolikus klérusához (Appello ai cattolici della patria, singolarmente al clero). Pest, 1863.

Magyar főpapok a trienti zsinaton (Dignitari ecclesiastici ungheresi al concilio di Trento). Esztergom, 1863.

A bécsi békekötés 1606-ban (La pace di Vienna del 1606), Győr, 1865.

Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai 1618—26 (Gli scritti di politica e diplomazia di Miklós Dallos, vescovo di Győr 1618—26). Győr, 1867.

Pázmány Péter és kora (Péter Pázmány e i suoi tempi). Pest, 1868—69, 72. 3 voll. — Il primo riassunto complessivo del tempo, quanto alla storia civile e letteraria, inquadrato nella prima monografia, vasta e non ancora superata, sulla figura del cardinale Pázmány, arcivescovo, politico e letterato fra i più insigni dell'età della controriforma.

A magyar nemzet története (Storia della nazione ungherese). Pest, 1872—74. 3 voll.

Az egyházi javak saecularisatiója Francia-, Spanyol- és Olaszországban (Secularizzazione dei beni ecclesiastici nella Francia, nella Spagna e nell'Italia). Pest, 1872.

Henckel János, Mária királyné udvari papja (János Henckel, confessore e cortigiano della regina Maria). Pest, 1872.

A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században (Il movimento degli studenti ungheresi alle scuole nostrane e a quelle estere nel 500). Pest, 1873. (Premiato dall'Accademia.)

Pázmány Péter levelezése (Il carteggio di Péter Pázmány). I. köt. (I^o vol.) 1605—25. Budapest, 1873. (Monum. Hung. Histor. Diplomataria XIX.)

Magyar Országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. I—X. köt. 1526—1604. (Documenti delle Diète Ungheresi, con introduzioni storiche, 10 voll). Budapest, 1874—1890.

Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XV. és XVI. században (Professori e studenti ungheresi all'Università di Vienna nei secoli XV e XVI). Budapest, 1874.

Bakócz Tamás mint konstantinápolyi patriarka (Tamás Bakócz, patriarca di Costantinopoli). Esztergom, 1877.

Vitéz János nagyváradai püspök politikai beszédei és Aeneas Sylvius Piccolomini Vitéz Jánoshoz intézett levelei, 1453—1457. (Discorsi politici di Giovanni Vitéz, vescovo di Nagyvárad e le lettere di Enea Silvio Piccolomini al Vitéz, 1453—1457.) Esztergom, 1878.

Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban (Due settimane di studio nelle biblioteche e negli archivi italiani). Esztergom, 1878.

Könyvtáblákban fölfedezett magyar ősnymatvány-unicumok (Incunaboli ungheresi ritrovati nelle coperte di libri). Esztergom, 1878.

Mária magyar királyné állása a reformatio irányában (La posizione di Maria, regina d'Ungheria, riguardo alla Riforma). Esztergom, 1879.

Vitéz János esztergomi érsek élete (Vita di Giovanni Vitéz, arcivescovo di Esztergom). Budapest, 1879.

A szekszárdi apátság története (Storia della abbazia di Szekszárd). Budapest, 1879.

Martinovics és társainak összeesküvése (La congiura del Martinovics e dei suoi compagni). Budapest, 1880.

Tomori Pál élete és levelei (Vita e le lettere di Paolo Tomori). Budapest, 1881.

Magyarország és a cambrayi liga (L'Ungheria e la lega di Cambray. 1509—11). Budapest, 1882.

A vatikáni magyarországi okirattár (L'archivio ungherese nel Vaticano). Esztergom, 1882.

Várad Péter kalocsai érsek élete (Vita di Péter Várad, arcivescovo di Kalocsa). Esztergom, 1883.

Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia (Documenti relativi alla storia dell'Ungheria nell'archivio del Vaticano). Edizione di fonti, tuttora fondamentale. Con introduzioni storiche. Comprende gli scritti dei legati pontifici

in Ungheria, quelli del nunzio Buonvisi, stesi nella corte di Vienna, bolle papali ecc. In 4 voll. Budapest, 1884—89.

Magyarország a mohácsi vész előtt (L'Ungheria nel tempo che precede la disfatta di Mohács). Budapest, 1884. Lo studio è fatto in base alle relazioni dei legati papali. Il pregio del lavoro venne altamente comprovato dalle traduzioni che ne furono fatte in francese e in tedesco.

Árpádházi Boldog Margit szentté avatására vonatkozólag (Canonizzazione di Beata Margherita). Budapest, 1886.

XI. Ince pápa és Magyarország folszabadítása a török uralom alól (Il Papa Innocenzo XI. e la liberazione dell'Ungheria dai Turchi). Budapest, 1886.

Pázmány Péter 1670—1637. (Péter Pázmány 1570—1637.) M. Tört. Életrajzok II. 5. Budapest, 1886.

Andrea Pannonius XV. századbeli magyar hittudományi író élete és munkái (Vita e opere di Andrea Pannonio, scrittore di teologia del sec. XV.) Budapest, 1886.

Egy magyar jezsuita a XV. században. Szántó István. (Un gesuita ungherese nel secolo XV: Stefano Szántó.) Budapest, 1887.

Erdődi Bakócz Tamás élete (Vita di Tamás Bakocz de Erdőd). M. Tört. Életrajzok. Budapest, 1889.

Carvajal János bíbornok magyarországi pápai követségei (Vita del card. Giovanni Carvajal legato papale in Ungheria). Budapest, 1889.

Cesarini Julián bíbornok magyarországi pápai követ élete (Vita del cardinale Cesarini, legato papale nell'Ungheria). Budapest, 1890.

Hunyadi Mátyás király élete 1440—1490 (Vita di Mattia Hunyadi, re d'Ungheria). Budapest, 1890. — M. Tört. Életrajzok. — Lavoro di interesse fondamentale e di vasta risonanza, anche straniera.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I. 6. Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae (Il carteggio inedito del re Mattia, con le lettere di papi ecc.) Di massima importanza storica. Budapest, 1891.

Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Ince pápa (La liberazione di Várad nel 1692 e il papa Innocenzo XII). Róma, 1892.

A Szt. Istvántól Rómában alapított zarándokház (L'ospizio ungherese di pellegrini a Roma, fondato da S. Stefano). Budapest, 1893.

Mátyás király levelezése (Il carteggio del re Mattia). I. 1. Budapest, 1893.

A magyar király kegyúri joga (Il gius patronato del re d'Ungheria), Budapest, 1894.

A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440—1526) (L'epoca degli Hunyadi e Jagelloni). A Magyar Nemzet Történetéből, IV. k. szerk. Szilágyi Sándor, 1896. E la prima definitiva elaborazione storica del materiale dell'età, con i metodi storici apprestati dalla scienza del secolo XIX. Da il primo saggio sullo svolgimento del nostro umanesimo. Si consulta ancor oggi, inquadrata com'è nella Storia dell'Ungheria «millennaria», la più voluminosa e dettagliata fra le storie d'Ungheria.

Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára (Vita, opere e biblioteca di Nicola, Vescovo di Modrussa). Budapest, 1897.

Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon (Ladislao Karai prevosto di Buda, introduttore della stampa in Ungheria). Budapest, 1898.

Hunyadi Mátyás király élete 1440—1490. (Vita del re Mattia). Budapest, 1899.

Mátyás király magyar diplomatái (I diplomatici ungheresi di re Mattia). Budapest, 1899.

Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál (Pecchinoli Angelo, legato pontificio alla corte di re Mattia). Budapest, 1899.

A római magyar gyóntatók (I penitenziari ungheresi di Roma). Budapest, 1901.

Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a szentszékkal (Rapporti ecclesiastici e politici fra l'Ungheria e la Santa Sede). Vol. I—III. Budapest, 1901—1903. — L'unica monografia storica documentata di dette relazioni.

Werbőczy István. (Stefano Werbőczy.) M. Tört. Életrajzok. Budapest, 1901.

Gróf Széchenyi Ferenc (Vita del conte Francesco Széchenyi). M. Tört. Életr. Budapest, 1903.

Ifjú Vitéz János Pontificáléja (Il pontificale di Giovanni Vitéz jun.). Roma, 1903.

A római történeti és művészeti intézetek ügyében (A proposito degli istituti storici ed artistici di Roma). Budapest, 1905.

Szent László király levele (Una lettera di S. Ladislao). Budapest, 1908.

Mátyás király dajkájának sírja Rómában (Tomba della balia di re Mattia a Roma). Budapest, 1908.

A római magyar seminarium története... írta Pannoniai Arator István (Saggio sulla Storia del seminario ungherese di Roma, scritta da Stefano Arator Pannonio). Budapest, 1912.

Wenczel király megválasztása (L'elezione di re Venceslao). Budapest, 1914.

Zrinyi, a költő, tanulóévei (Gli anni di studio del poeta Zrinyi). Budapest, 1917.

Az 1485-i nádori cikkelyek (Gli articoli di palatino del 1485). Bp. 1917.

Küzdelem a nemzeti királyságért 1505-ben (Lotta per il regno nazionale nel 1505). Budapest, 1918.

A Corvina könyvtár alapítása (La fondazione della Biblioteca Corviniana). Budapest, 1924.

A Bibliotheca Corviniana és a neoplatonizmus (La Biblioteca Corviniana e il neoplatonismo). Budapest, 1924.*)

SZEKFŰ GYULA

*) A bibliográfiát elkészítette Szander József.

AZ OLASZ EGYETEMEK ÉS A MAGYAR RENAISSANCE

Horváth Jánosnak s az ő mesgyéjén egyre nagyobb önállósággal s egyre több sikerrel tovább munkálkodó Kardos Tibornak alapvető rendszerezései a magyar köztudatban is elmosták azt az éles határt, mit hajdan a kicsinyes részletkutatás vont a középkor és a renaissance eszmevilága közé. Sajátos magyar viszonyaink következtében történetileg amúgy is képtelenség a középkorkutatás és a renaissancekutatás különválasztása. Mátyás király udvari humanizmusának virágkora egybeesik a magyar középkori irodalom kezdeteivel s e humanizmus nyomait látszólag teljesen elfojtja a történeti katasztrófák sora, mikor a magyar középkor valóságos szellemű irodalmának virágkorához érünk. E két eszmevilág nálunk meg sem ütközhetett, hiszen a magyar középkori irodalom nem kis mértékben köszönhette felvirágzását azoknak a szerzetesi reformoknak, mik Mátyás udvarából, Mátyás támogatásával indultak ki ; másrészt a magyar kolostori irodalom — kései fejlődése fokán — maga is át volt szöve olyan formai és tematikai fogékonyságokkal, melyek — békés fejlődés mellett — melegágyai lehettek volna egy világias irodalomnak. Az a feszítőerő, ami e két szellemisséget Itáliában szembeállította — az egyház tekintélyével való nyílt szembefordulás s a nemzetiségi ébredés eszméje — a magyar renaissanceból teljességgel hiányzott s csak később s más motivációval jelentkezett a reformáció s az ellenreformáció idején. A renaissance-

szellemiség irodalmi megnyilvánulása, a magyar humanista irodalom telve van latin klerikus hagyományokkal, a magyar középkor észrevétlen olvad bele a magyar renaissanceba. Aki a magyar renaissance egészét, vagy annak bármely részletkérdését meg akarja ismerni, kiindulópontja csak a magyar középkor lehet.

A magyar középkor eszmevilágában az idegenből jött gondolatok táptalaját megszoktuk az udvari és az egyházi körökben keresni. E két műveltségi és társadalmi kör mellett lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonítottak sokáig kutatóink az európai eszmék terjesztése terén, az egyetemet végzettek közvetítő szerepének. Való igaz az, hogy a magyar királyi udvarok nemzetközi kapcsolatai s az egyház nemzetek feletti szervezete nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy Magyarország mindig kellő időben forduljon arccal Európának ama pontja felé, hol az emberiségnek új forrása buggyant fel. De egyre kevesebb okunk van arra, hogy alábecsüljük azokat a szálakat, melyek Magyarországot az európai műveltség legtisztább centrumaihoz, az európai egyetemekhez fűzték.

Nem véletlenül mondom így, hogy «egyre kevesebb» az okunk. Egyre inkább világossá válik előttünk, hogy középkori művelődésünk történetének nem egy «fehér folt»-ját fogják betölteni az élet eleven emlékeivel azok a kutatók, kik rendszeres vizsgálat alá veszik a külföldi könyvtárak és levéltárak középkori magyar vonatkozású okiratanyagát. Ennek a vizsgálatnak nem utolsó eredménye lesz az, hogy sokkal nagyobb véleménnyel leszünk a középkori magyarság egyetemet végzett rétegének arányszámáról és fontosságáról.

Gondolkodóba ejthet már az is, hogy sajátos történeti helyzetünkhöz mérten a hazai egyetemek felállításának igénye is aránylag korán fellép; száz esztendőn belül három magyar egyetem is megkezdí működését: 1367-ben a pécsi, 1389-ben az óbudai és végül 1467-ben a pozsonyi. Pozitív nyomaink vannak a párisi, a prágai, a bécsi, a krakkói egyetem magyar látogatottságáról is. De tudományosságunk sokáig azt tartotta, hogy ezek a nyomok nem vezetnek messzire, hogy csak kivételes esetekkel állunk szemben. Holott, hogy az egyetemek látogatása nem volt olyan sporadikus jelenség, azt többek között éppen Szent Domonkos legendánk egyik ismert helye is bizonyítaná. «Mert vadnak sok deákok, kik ő magokat igen gyötrik és sok szükségét szenvednek Párisban tanólván, ki mind semmi nem egyéb, hanem csak satanasnak pompája, kevélysége». A kódexíró határozottan sok deákokról beszél s az a tény, hogy egyáltalán érdemesnek tartja megemlíteni az egyetemre járást, mint az ördög kevélységét, arra mutat, hogy sokakkal incselkedett ilyképpen a sátán.

Kardos Tibor csak a minap mutatta ki például, hogy a Chartularium Studii Bononiensis szerint 1265-ben, 1268-ban s 1269-ben több mint harminc magyar deákja volt a bolognai egyetemnek. Ugyancsak az ő adata az, hogy a veszprémi káptalan tagjai között 1267-ben tizenöt jogvégezett foglalt helyet.

S ha okunk van feltenni, hogy sok magyar diák látogatta a párisi egyetemet, még sokkal több okkal tehetjük fel, hogy az olasz, főként az északolasz egyetemek magyar látogatottsága még sokkal nagyobb volt, különösen az Anjouk, jelesül Nagy Lajos uralkodása alatt. Páris messze volt, Észak-Itália pedig nemcsak könnyebben volt elérhető, hanem ott kedvezményekkel is kecsgették a magyar tanulókat. Ennek ismert politikai okai voltak. Padova szövetségben volt a magyar királyokkal s ennek tudható be, hogy a padovai egyetemen nemcsak kedvezmények illették meg a magyar diákokat, de az egyetem szervezetében is kiváltságos helyük volt. (A padovai egyetemnek két magyar rektora is volt, az egyik János prépost, kiről nem sokat tudunk, a másik Kanizsai János esztergomi prépost, ki 1377–78-ban volt a padovai egyetem rektora. A rektori rang nem kis hatalmat jelentett, mert nemcsak fegyelmi fenytő hatalom volt, hanem a rektor állította össze a tantervet is, tehát szellemi irányítója s tanulmányi felügyelője volt az egyetemnek). A bolognai egyetemen sem volt más a helyzet.

Sőt a bolognai egyetemnek további szerepe is volt a magyar művelődés történetében : e nagy hírű universitas volt az első magyar egyetemnek, a Nagy Lajos alapította pécsinek mintaképe.

A pécsi egyetem megalapításának indítókai is mélyen belevilágít az egyetemi végzettségűek eszmeközvetítő szerepébe. Ismeretes az a politikai ellentét, ami Nagy Lajost IV. Károly német-római császártól elválasztotta. IV. Károly középeurópai politikájának egyik jelentős bástyája Prága volt. Itt alapította meg Károly császár 1347-ben egyetemét s ez az egyetem volt hivatva arra, hogy a középeurópai ifjúságot kivonja a párisi és az olasz egyetemek hatóköréből. Nagy Lajos valószínűleg nem nézte rossz szemmel, hogy a magyar ifjak elfordulnak Páristól (bár uralkodása elején ő maga segítette elő magyar szerzetesek párisi tanulmányútját), de kétségkívül ellenére volt az, hogy a magyar deákok, kik később az udvari kancelláriákban s egyéb közigazgatási szempontból fontos helyeken fognak majd elhelyezkedni, a német-római császárság szellemi irányítása alatt állva folytassák tanulmányaikat. Ennek a befolyásnak ellensúlyozása is szerepet játszott abban, hogy Nagy Lajos 1367-ben engedélyt kért V. Orbán pápától magyar egyetem alapítására s elnyervén az engedélyt, elsőik között Galvano da Bolognát, a bolognai származású

egyházjogászt, Bettino da Bologna fiát nyerte meg egyeteme számára, ki a szövetséges Padova egyetemének egyik katedráját cserélte fel a pécsivel.

Hogy ez az egyetem-alapítás valóban tudatos kultúrpolitikai lépés lehetett, arra két megfontolás is kényszerít. Az egyik az, hogy a prágai egyetem magyar látogatottsága feltűnően nagy volt, sőt a prágai egyetem professzorai között a XIV. század végén két magyar professzort is találunk, Tatárlaki Konrádot és Magyar Istvánt. A másik az, hogy nem sokkal a prágai egyetem megalapítása után két másik középeurópai fejedelem is szükségesnek találja azt, hogy egyetemet alapítson. III. Kázmér lengyel király 1364-ben, IV. Rudolf osztrák herceg 1365-ben alapítják meg a krakkói, illetve a bécsi egyetemet. Mindketten éles ellentétben állnak Nagy Lajossal egyetemben IV. Károly császárral.

Már az eddig mondottakból is kitűnik, hogy a magyar középkor társadalmában milyen jelentős szerepet játszottak az egyetemi végzettségűek; világosan bizonyítja ezt számarányuk (s itt ismételtén hangsúlyozzuk, hogy ennek a számaránynak még csak mostanában bontakoznak ki valóságos körvonalai), s az a körülmény, hogy szükségessé vált már Nagy Lajos uralkodása idején az egyetemi műveltség politikai irányítása.

Az egyetemi iskolázás hatása ugyanis elhatott a középkori magyar társadalom minden rétegébe. A párisi, krakkói, bécsi, prágai, bolognai, padovai magyar diákokból s hazai tanítványaikból kialakult egy olyan jelentős világi írástudó réteg, mely az universitasokon szerzett tudását itthon gyakorlati célokra használta fel. Az egyre sokrétűbbé váló politikai és társadalmi viszonyok, a magánjogi kérdések oly mértékű differenciálódása, mely kinőtt a koraközépkori keretek közül, új lendületet adott a magyar írásbeliségnek. Az oklevelek szerkesztésének elméleti tudománya egyre könnyebben volt jövedelmező gyakorlatra váltható s természetesen a megnövekedett szükségletet a világi írástudók elégtették ki. Eleinte mint az egyházi hiteles helyek s a világi hatóságok írnokai szerepeltek, később azonban önállóan is elhelyezkedést találtak, mint ügyvivők, titkárok, uradalmi számvetések készítői, kereskedők könyvelői, levelezői, bírák, orvosok, fizikusok, gyógyszerészek, időjósok, alkalmi énekesek, tanítók.

Nem kétséges, hogy az a társadalmi osztály mely ily sokféle foglalkozást űzött, a társadalomnak ilyen széles rétegeihez közelférkőzhetett, az ügyes-bajos emberekkel ennyire közvetlen kapcsolatban állt, sokrétű társadalmi érintkezésében nem szorítkozott csupán a hivatalos ügyek elintézéséhez szükséges érintkezési formákra, hanem a társadalmi érintkezés intenzitásával egyenes arányban arra is alkalom nyílt, hogy

nézeteit közölje, tudását fitogtassa, értesüléseit hasznosítsa, egyszóval: társalogjon. S ha ez az írástudás s a közéletben való jártasság, benfentesség égisze alatt történt, akkor minden okunk meg van arra, hogy hatását a közvéleményre igen nagyra értékeljük.

A deákos műveltségű írástudók a XIV. századtól a XVII. század végéig valósággal a középosztály szerepét töltötték be, csakhogy nem a mai társadalomszemléletünk szerinti középosztály szerepét, mert nem két társadalmi réteg között közvetítettek, hanem minden társadalmi réteg érintkező közege voltak: némileg a társadalmi osztályokon kívül éltek, de műveltségük révén minden társadalmi osztállyal megtalálták kapcsolataikat. Szellemük nyomait megtaláljuk népköltészetünk világában épp úgy, mint jogéletünk, történeti hagyományaink kialakulásában.

Az egyetemi műveltség nemcsak szellemi rangot jelentett, hanem társadalmi hatóerőt.

Hogy ez a hatóerő, ez a közvetítő közeg valóban hathatott s hogy éppen a társadalom vezetőrétegére, a birtokos nemességre s általában az udvari körökre hatott, annak ismét pontosan körülhatárolható okai vannak. A magyarországi latinitás, a magyar kereszténység s a magyar írásbeliség eredetét tekintve olasz eredetű. Ha nem is közvetlenül eredt a velencei, illetve az északolasz forrásokból, mint azt hajdan Volf György tanította, hanem mint Melich János alapvető tanulmányai meggyőzően kimutatták, a római katolikus szláv népek közvetítésével, végeredményben az indítás olasz volt. S ez az olaszos latinság egyre kevésbé szorult közvetítőkre, míg végül az Anjouk korában állandó és intenzív szellemi kapcsolattá vált. Elég felemlítenünk azokat a magyar-olasz kapcsolatokat, melyek Nápoly és Magyarország között szövődtek az időtől fogva, hogy V. István királyunk Mária lányát II. Anjou Károly 1269-ben feleségül kérte. Személynevek, örökösödési okiratok, pörök, művészeti emlékek hirdetik, hogy a XIII—XIV. századi Nápoly életében milyen szerepe volt a magyaroknak s nem kétséges, hogy Magyarországon is éltek e kapcsolat révén nápolyi eredetű olaszok, mint ezt a Druget-család magyarországi pályafutása bizonyítja. Ezek a kapcsolatok Nagy Lajos uralkodása idején csak növekedtek s elmélyültek. Itália közelebb, egyre közelebb került Magyarországhoz s az a magyar diák, ki a bolognai vagy a padovai egyetemről hazatért, igen könnyen jutott olyan nemesi udvarba, cancelláriába, melynek ura az emlékező fogékonyságával hallgatta a friss itáliai emlékeket, élményeket.

A magyar-olasz kapcsolatok kultúrális eredményei felé egy fogékony magyar társadalom érdeklődése fordult s hogy ez az érdeklődés olyan tényező, amivel számolnunk kell, annak alátámasztására elég ha emlé-

kezetünkbe idézzük, hogy az olasz-magyar kapcsolatok virágkora meglehetősen hosszú ideig tartott, a XIII. század végétől a XVI. század elejéig. Az Anjouk lovagkorát követő évtizedek sem hoztak változást a magyar-olasz kapcsolatokba. (Ismeretes, hogy a padovai egyetem magyar látogatottsága Zsigmond alatt fellendült). Hogy az Itália felé irányuló politikai kapcsolatoknak a világi, nem tudós magyarság körében is milyen nagy jelentősége volt, azt többek között Hunyadi Jánosnak példája mutatja. Hunyadi János kora ifjúságában két esztendő telt el Itáliában, mint Fülöp milánói herceg zsoldos kapitánya (1431—1433). Ez a két esztendő elhatározó hatású volt életére. Nemcsak az olasz politika szövevényeit ismerte meg, nemcsak olyan kapcsolatokat talált, melyek családja életére is kihatottak (az Aragoniai-ház és a Sforza-ház Mátyás és Corvin János révén rokoni kapcsolatba került a Hunyadiakkal), hanem egyénisége felszívta az olasz renaissance levegőjét s a középkori lovagi hagyományokon nevelt Hunyadi Jánost itáliai tartózkodása megtanította a condottierek haditudományára, a renaissance-uralkodók dícsvágyára s individuális öntudatára, a tudományok megbecsülésére, a nemes formák tiszteletére. Ő maga még távol állott minden humanista könyvműveltségtől, egyesek szerint írni sem tudott (bár ez ellen is szól néhány feltevés s az bizonyosnak tekinthető, hogy olvasott latinul). Ám fia már Galeotto Marzio szerint vitáiban könnyedén idézte Cicerót. («Ciceronis dictum hoc esse a praeceptoribus accepi: Honos alit artes omnesque accenduntur ad studia gloria»). Mátyás műveltségében nem nehéz felfedeznünk atyja emlékeinek kivirágzását. Arra a sóvárgásra pedig, amivel azok az írástudók fordultak Itália felé, akikhez csak hírekből s könyvekből hatolt el Itália szelleme, szebb példát keresve sem találhatnánk, mint Vitéz János egy levelének kezdő sorait, melyekben megíúsult olaszországi útját siratja el: «Infelici occupatus tempore, via, quam optabat animus, incedere minime potui, verum reiectus in meam infinitae tentationis domum, ipsemet, ut vera loquar, ignoro, quo iam consistam gradu...».

Via, quam optabat animus, az út, melyre sóvárgott a lélek, akkoriban Itáliába vezetett. A jobbik lelke akkoriban úgy fordult egy-egy olasz egyetemi város felé, mint ahogy sokkal később, a közelmúltban, Páris felé vont a magyar szíveket a megújulás vágya. «Pro studio» utaztak, de nem csak valamely tudományt tanultak, hanem megtanulták a «vita nuova»-t.

Csak a felületes tájékozódás véli, hogy a «vita nuova», a rinascimento természetszerűleg az olasz egyetemeken virágzott. Itália valóban az egyetemek klasszikus hazája; a salerno, ravennai, bolognai, padovai

egyetemek már a XI. században a tudományosság élő központjai voltak. De éppen az olasz egyetemek régisége s a pápai fennhatóság közvetlen közelsége inkább akadályai lehettek volna annak, hogy a renaissance-
lelkiség tudományos és irodalmi kifejeződése, a humanizmus, meghonosodjék katedráikon. Ismeretes például az, hogy a germán kultúrterületeken az egyházi alapítású egyetemek mily sokáig ellenálltak a renaissance-szellemiségnek ; hogy míg a német városi polgárság fogékonyan fordult a humanista doktrinák s a humanista irodalom felé, addig a német egyetemek csak a legnagyobb óvatossággal engedtek skolasztikus szellemük merevségéből. Hogy Itáliában az egyetemek humanizálódása aránylag oly zökkenéstelen történt, annak sajátos oka volt. Egyrészt az, hogy a rinascimento Itáliában elsősorban a nemzeti hagyományok újjáéledését jelentette ; az olaszok elsősorban az Imperium Romanum eszméjét sejtették meg az antiquitás feléledő szellemében. S ennek az antiquitásnak természetes őrhelyei éppen az egyetemek voltak, rethorikus latin szellemükkel. A szónoklattan, az oklevélszerkesztés fortélyai, a jogtudomány mint gyakorlati kézikönyvek után nyúlt Cicero után. A trecento olasz jogászhai skolasztikus tanaikat még a pápák szigorú rendelkezéseit követve igyekeztek minél hibátlanabb latinsággal hirdetni, de végül ez az igyekezet öncéllá vált, a mintául vett latin auctor stilisztikájának szépsége a doktrinák megújulására vezetett. A középkori kánonjog elsorvadt a ciceroi formák között. — Másrészt Itáliában nemcsak a latinság jelentett nemzeti hagyományt s volt követendő példa, hanem a humanizmus másik anyanyelve, a görög is. Az északolasz egyetemeket nemcsak északi olaszok látogatták, hanem délolaszok is, annak a földnek szülöttei, hol a kereszténység alatt mindig maradt valami az ősi paganizmus parázsából, hol a bizánci és az arab befolyás emléke nyomokat hagyott a lelkekben. Giordano Bruno szülőföldjét «Santa Terra della Ragione»-nak nevezi s úgy beszél róla, mint «Graecia Magna» egyik részéről. Hogy ez a hagyomány, ez a pogány-görög hagyomány milyen elevenen élt ezen a földön, azt a korai herézisek, a salerno egyetem szelleme, a pythagoresi tanok számos követője eléggé bizonyítja. S ez a szellem, ha nem is látták szívesen, de eljutott Itália minden részébe s ha másképp nem, máglyák tűzében hirdette létét. Erazmus számára Itália mindig azt a földet jelentette, hol Epicuros és Lucretius tanait először hirdették : olasz barátai délolaszok voltak. A klasszikus latinságra maga az Egyház vezette rá az olasz írástudókat, a görögségre nem is kellett rávezetnie őket : mint lefojtott tűz, ha levegő éri, úgy lángolt fel.

Mire felocsudtak a renaissance szellemének ellenzői, addigra már humanista tudósok ültek az olasz egyetemek katedráin. A máglyák még

sokáig égtek, de nem váltak az elrettentés eszközeivé ; világosság terjedt szerte belőlük. S az olasz egyetemek rokontúzzal feleltek erre a világosságra. Mátyás korában éppen a római jog befogadásával s a kánonjog feladásával.

Ezek felé az olasz egyetemek felé áramlott a magyar ifjúság egy tekintélyes része. Mit tanultak ott ? Okiratokatszerkeszteni, Quintilianus és Cicero alapján. Történelmet, melynek formája a latin elegantiával összefűzött anekdota-sorozat volt, megtűzdelve a klasszikus történetírók hatására formás szónoklatokkal ; a jellemzés eszköze egy-egy latin mythológiai vagy történeti személy nevének jelzőként való használata volt, s a történelem szelleme egy eszményi birodalmi gondolatba torkolt, mely a világ minden népét a letűnt Imperium Romanum szellemi részévé, örökösévé avatta. Jogot, egy olyan jogi szemléletet, mely a római jogon alapuló tiszta formalizmusával nem köti meg az egyént, csak értelmes rendet teremt a közösség, az egyén és a tulajdon bonyolult relációjában. (Hogy ez gyakorlatban milyen mélyreható jelentőséggel bírt, azt sokkal később Werbőczy kodifikációs munkája mutatta meg, melyben a római jog keretei között szép rendben elfért a sajátos magyar jogszokások teljessége!) Hittudományt, melynek során a görög szellemmel ex offo meg kellett ismerkedniük. — Ne soroljuk fel tovább, hogy mit tanultak ezeken az egyetemeken. Az adalékok teljessége is csak arra vezetne, amit már ennyiből is leszűrhetünk : a «néma nemzet» — Zolnai Béla találó szavával szólva — megtanulta a tények formai kifejezésének könnyedségét, megtanult beszélni és megtanult írni. Beszélni a kifejezés szépsége, fordulatossága kedvéért, írni «Muis et mihi» — mint Janus Pannonius írta — : a muzsáknak és önmagának, az alkotás gyönyörűségéért.

S az egyetemi tanulmányok nagy gyakorlati semináriumát is kijárták a magyar diákok : megismerték az olasz diákéletet. Nem csak a Schola Sanctorum kegyes énekeit dalolták a diákok Ferrarában, Bolognában, Padovában, nemcsak ünnepi köszöntőket, lakodalmi kórusokat, halottsíratókat tudtak. Gúnydalok, tréfás sületlenségek, táncdalok, szerelmes énekek születtek a diáktanyákon, a kereszténység nagy ünnepi nemcsak áhítatot keltettek a szívekben, hanem felszabadult örömet, a szigorú leckeórák szünetelését, eszem-izomot, játékot, versengést, szabadságot. A misztériumjátékok magasztos szövege megtelik az ifjonti képzelet rögtönzéseivel, tréfák s pajkosságok csúsznak el a hagyományos mondókák között, önálló jelenetek születnek, végül már nincs is szükség az ünnep ürügyére s a kegyes cél látszatára. Maga a játék a cél. S az ének, diákréfa a hazatérőket szinte a határig kíséri ; kopott, éhes, de fáradhatatlan s vidám vagáns diákokkal vannak tele az országutak. A hazatérő

magyar diák fülébe nemcsak a professzorok tanítása cseng vissza, hanem pajkos cantilénák is, nemcsak a tan merevsége, hanem a diákszobák forró vitái, az, amit egymástól tanultak. Janus Pannonius nemcsak mestereitől tanult görögül, hanem Lodovico Podocatarotól, görög egyetemi társától; latin stiliztikát Galeotto tanítgatta neki cserébe azért, hogy ő meg Galeottónak volt a görög nyelvben mestere. Míg Padovában a kánon-jogot tanulta, Andrea Mantegna festegetett szállásukon, őt is lefestette. Valóban non scholae, sed vitae tanultak Itáliában a magyar diákok. Tudásuk ott fénylett Mátyás udvarában, az tört ugart a Mátyás utáni komor időkben a reformáció számára, az szabadította fel a magyar közizlést s tette alkalmassá a világi költészet befogadására, eljutott a legelső népsztaályokig s fénye elhatott Balassi és Zrinyi legfényesebb lapjaiig.

Már régen nem hiszünk abban, hogy olyan egyetemes kultúrális mozgalom, mint a renaissance volt, az olasz rinascimentoból eredhetett. Tudjuk, hogy a középkor derekától kezdve minduntalan felbukkantak egy-egy kultúrközösségben helyi jellegű humanisztikus mozgalmak: még az orosz középkor áthatolhatatlan sűrűjéből is fel-fel csillant az antiquitás megújító visszfénye. A magyar renaissance is virágbaborult volna bizonyosan Itália példája nélkül. De tudjuk azt is, hogy Itália példájának milyen felszabadító, termékenyítő hatása volt, különösen attól az időtől kezdve, mikor a Strata Hungarorumot már nemcsak kereskedők s katonák járták, hanem az olasz egyetemekre igyekvő magyar diákok. Gazdasági kapcsolatoknál s dinasztikus érdekszövetségeknél mélyebbek s elmulthatatlanabbak voltak azok a kapcsolatok, melyek Guarino híres ferrarai iskolájában szövődtek Itália és Magyarország között; a Sforzák sohasem tudtak olyan elkölthetetlen hozományt adni, mint amilyen adománnyal bolognai jogtudósok útra bocsátották magyar tanítványaikat; a magyar historia sohasem nyert annyit az Anjouk szövetségein, Zsigmond római császárságán, mint a magyar históriaírás azokon az olasz egyetemi prelekción, mikből a magyar történeti öntudat első klasszikus alkotásai fakadtak.

Az olasz egyetemeken a magyarság az örök Rómával ismerkedett meg, az európai emberség érdekeken s politikán felül álló közös hazájával. Az elmulthatatlan multtal s a mindig megújhódó jövendővel.

ZAMBRA ALAJOS

CIVITAS SOLIS

A KÖZÖSSÉG ÉS A NEVELÉS KÉRDÉSEI CAMPANELLA UTÓPIÁJÁBAN

Campanella Tamás Napállama, a Civitas Solis, leszármazottja, de testvére is Platon Államának s Morus Tamás Utópiájának. Eszméinek egy részét mind a kettőtől, alakját inkább az utóbbitól veszi. Tárgyában is azonos velük; amiről szól: Utópia=Seholország.¹ Műfaját államregénynek is mondják.

Az államregény eszméit költi, de komoly hittel vallja is írója. Képzelt világot rajzol elénk, mintha az valóság volna ; a legreálisabb természetű adottságról, az államról fest romantikus képet. Alakja naiv, célzata merész, forradalmi. Kritikai mű voltaképpen. De többnyire nem nyílt ez a kritika, hanem immanens, sorok közt rejtőző és allegóriás természetű. Amikor új állami és társadalmi szervezetet rajzol, arról tesz burkolt vallomást, hogy a régin változtatni, javítani kell.

A Napállam egyik legmerészebb, legkülönösebb példánya az ilyfajta tervezetéseknek. Hogy megértsük e művet, szerzője életét, egyéniségét, szándékait, gondolkodását is vizsgálunk kell. A mű elemzése azt is megmutatja, hogy állambölcseletinek mutatkozó problémája erősen pedagógiai természetű. S ha nem utasítjuk el ezt a szempontot, vizsgálódásunk eredményeként igazat adhatunk Prýsnek, hogy a pedagógiára nézve is

¹ Utópia = *Ὀὐ τοπία*, Nusquama, Seholország.

érdekes és hasznos lehet, ha az eszméknek a valóságot kísérő világát külön is figyelembe vesszük: mélyebben átértjük így a gyakorlatban uralkodó összefüggéseket. Az elméletről írójára és korára következtethetünk; ezt figyelembe véve viszont magát az elméletet méltányosabban ítéljük meg. Ha utópiaszzerű is az elmélet, komoly szellemi munka eredményét láthatjuk benne s el tudjuk helyezni a tudomány birodalmában.²

Dolgozatunkban felvetjük természetesen az eszmék, a rendszerek összefüggésének, a ráhatásoknak kérdését is. S igyekszünk is megfelelni erre a problémára.

I.

Sigwart mondja Campanella állambölcseleti eszméiről írt tanulmányában, hogy az új filozófia előfutárai között a legkülönbözőbb elemek forrongásának s az ideális és reális világ új kialakítására való féktelen törekvésnek senki sem hívebb képviselője mint Campanella Tamás. Hasonlóan egy letűnt korszak alkotásaihoz, melyek groteszk építésükben oly formákat egyesítenek, melyek később a mai világ egyenletesebb típusaivá váltak szét, úgy áll ott a XVI. és XVII. század válaszpontján, mint rendkívüli szellemi erővel, teremtő képzelettel, titáni törekvéssel megáldott, prófétai bizalommal betelt férfiú, aki azonban csodálatosan nagy fantaszta, kalandos az életében és kalandos a gondolkodásában.³

Kalandos élete szálainak felkutatása valóban sok gondot adott életíróinak. A mult század utolsó negyedéig szinte megoldhatatlan volt a Campanella-kérdés. A történészek s a lélekbúvárnak ugyancsak vállvetett munkája kellett ahhoz, hogy élete törzséhez, 27 éves rabságához megkeressék a gyökérszálakat és felfedjék ezeknek exotikus talaját.

Mily szerepe volt Campanellának az 1599-iki kalábriai összeesküvésben, részt vett-e benne és mily mértékben? A kérdés megoldása Luigi Amabileig senkinek sem sikerült. Ő 1882-ben közreadja hosszú évek fáradságos kutatásának eredményét: három hatalmas kötetet.⁴ Belőlük a két utolsót a nagy Campanella-pörnek általa felkutatott aktái töltik meg, az első kötetben pedig ezzel a roppant okmánytömeggel egybevetve az előbbi kutatások adatait véglegesen tisztázza és megvilágítja a

² V. ö. Joseph Prÿs: Der Staatsroman des 16.- und 17-ten Jahrhunderts und sein Erziheungsideal. Würzburg, 1913. — (47—49. o.)

³ V. ö. Christoph Sigwart: Th. Campanella und seine staatswissenschaftlichen

Ideen. (Kl. Schriften, Freiburg i. Bg. 1889. I. 125.—7 l.)

⁴ L. Amabile: Fra Tommaso Campanella, la sua congiura, i suoi processi e la sua pazzia. — Napoli, 1882. — 3 k.

nagy pör kezdetét és folyásának első éveit. — 1888-ban Luigi Amabilének újabb két kötetes műve⁵ lát napvilágot. Tovább kutatja Campanella életét, onnan, ahol előbbi munkájában abbahagyta, a sant-elmoi börtön újabb szenvedéseitől.

Most már meglehetősen tisztán áll előttünk e különös ember élet-története. Egyéniségének teljes megértése azonban bizonyára a leg-intuitívabb átérzésnek is aligha fog valamikor sikerülni. L. Amabile különben egy akadémiai értekezésében⁶ erre is tett figyelemreméltó kísérletet. Az ő szellemében tartja megoldhatónak e kérdést J. Kvačala is, aki Campanelláról írt összefoglaló munkájában⁷ nem kisebb alapossággal igyekszik Campanella alakját megrajzolni, mint ahogy azt Comenius-monografiájában a XVII. sz. e másik nagy elmélkedőjével teszi.

II.

Campanella Tamás 1568 szept. 5-ikén született a kalábriai Stilóban, mint egy szegény vargának a fia. A keresztségben a Giovanni Domenico nevet kapta. Az élenkeszű gyermek már korán felölti a klerikusok ruhá-kát, 14 éves korában pedig elhatározza, hogy a Domonkos-szerzetbe lép. Rendi névül a szerzet legnagyobb fiának, Aquinói Tamásnak tiszteletére a Tamás nevet veszi fel.

A San Giorgioban töltött noviciátusi és tanulmányi évek után 1588-ban Cosenzába kerül. Itt él visszavonultságban a rend nesztoraként az agg Telesio, kit Campanella már évekkal előbb szellemi vezéréül választott. A tanítvány alig várja, hogy üdvözölhesse a mestert. De Telesio már régen halásan beteg; alig hogy megérkezik Campanella, az aggastyán meghal s így ő már csak ravatalánál jelenhet meg.⁸

Bernardino Telesio filozófiai tanítása a kételkedő vizsgálódásnak, az érzékelés fontosságának hangsúlyozása volt.⁹ Campanella egész sereg művében (De sensu rerum. De investigatione rerum, De philosophia sensibus demonstrata stb.) erre a szellemre esküszik. Közben excentrikus gondolkodása, végzetes temperamentuma és a sors szele végigkergeti úgyszólván az egész középső és északi Itálián. Altomonteba kerül, majd

⁵ L. Amabile: Fra Tommaso Campanella ne' castelli di Napoli, in Roma ed in Parigi. — Napoli, 1888. — 2 k.

⁶ L. Amabile: Del carattere di Fra T. Campanella (Memoria letta all' Accademiai Pontaniana, 1890. — Napoli, 1890.)

⁷ J. Kvačala: Thomas Campanella.

(Ein Reformer der ausgehenden Renaissance.) — Berlin, 1909.

⁸ Töredékszerű Önéletrajzában Campanella maga ír erről. (De libris propriis et recta ratione studendi syntagma. — Parisiis, 1642.)

⁹ Főműve: De natura iuxta propria principia II. IX. — Neapoli, 1586.

innét Abramoval, egy zsidó kabalistával elöljárói engedélye nélkül Nápolyba távozik. Itt könnyelmű viselkedése miatt az eretnesség vádja éri. Rómába viszik, ahol egy kolostorba zárva, tudományos munkálkodásba mélyedve tölt el egy egész évet. Utána Toscanába veszi útját. Egymásután Firenzében, Bolognában, Padovában találjuk, ahol mindenütt újabb kellemetlenségek érik. Ismét eretnek-pörök indulnak ellene, és csak a császár és Miksa főherceg közbenjárására szabadul meg. A római San Sebastiano kolostorban újból fogolyként él, rendkívül eleven irodalmi tevékenység közepett.

1598-ban Nápolyban találjuk, majd az év őszén szülőföldjére, Stilóba megy. A szomszédos városkában, Nicastróban nagy a zűrzavar, a fejtelenség : a püspökök jogi bonyodalmakba keveredtek a spanyol alkirályal, a kolostorokban banditák rejtőzködnek és veszélyeztetik a közbiztonságot, s növeli a zavart az is, hogy időnként a török hajóhad megjelenik a partok közelében.

A hányatott életű fiatal pap utóbbi éveiben különös érdeklődéssel fordult politikai tervezetésekre felé. Az anarchisztikus állapotok most arra indítják, hogy eszméi hirdetésében merészebb legyen és megvalósításukra törekedjék.

Azok a chiliasztikus sejtelmek, melyek e század végén a kereszténységnek miszticizmusra hajló lelkeit lázba hozták, Itáliában különösen éreztették hatásukat. Mindenben az idők jelét látták. Várták a világ végét s ezt megelőzően a keresztények egyetemes országának megvalósulását. Az Apokalipszis szavai, szibillai jövendölések, Joachim de Flore próféciai, égi és légi tünemények egyaránt erősítették ebben való hitüket. Prédikációk, beszélgetések alkalmával Campanella lelkéből is mind gyakrabban és mind nyíltabban tört elő ez a meggyőződés. El kell tűnnie a földről a tudatlanságnak, képmutatásnak, zsarnokságnak. A *nyelv és a kard* az a két hatalmas fegyver, mely előkészíti útját az új országnak : a prédikátor nyelve és a hívők kardja.

1600-ra várták az új korszak beköszöntését. (A két szent szám : $7 + 9 = 16$.)

Campanella mindezen kívül még saját egyéni nagyraihivatottságában, betöltendő különös szerepében is hisz. Az új idők világosságának, erős sziklának érzi magát.

Az 1599-ik év tavaszán újabb rendkívüli dolgok történnek. A Tiberis és Pó kiáradnak, Kalábrián pusztító földrengés vonul végig; felhőszakadás és egy hatalmas üstökös megjelenése zárja be e sorozatot. Campanellát fanatikus hite és önbizalma határozott tette ragadja. Később ugyan azt vallja, hogy az «egy akol és egy pásztor» megvalósulását várta,

a pápa és a király uralma alatt; a hegyek közé akart vonulni, hogy a kiválasztottakat összegyűjtse az ellenség ellen. De biztos, hogy egy Napállam-féle szervezetet akart, mégpedig csakugyan papfejedelemmel.

Úgy látszik, természetfeletti segítségbe vetett hittel és bizalommal akarta ezt. Hatalmas segítség volt vállalatához tekintélye s az a róla elterjedt hiedelem, hogy szellemekkel áll összeköttetésben.

Különösen két «fuoruscito»¹⁰ volt vállalkozásának oszlopa: Marcan-tonio Contestabile és Maurizio de Rinaldis. Ez utóbbi Campanella cél-zásait, indirekt rábeszéléseit követve, összeköttetésbe lépett a törökökkel.

Egy közben újonnan megjelent üstökös megerősíti Campanella önbizalmát. Maurizio de Rinaldis és Fra Dionosio Ponzio lassankint már egész sereg embert nyert meg eszméinek.

A pör folyamán tett tanuvallomásokból sok minden megvilágosodik. Kiténik ezekből, hogy a saját monarchiájáról beszélt, szembeállítva ezt a pápáéval és a királyéval; szabadság lesz benne, ígérte, mert közösség lesz.

E vallomások tartalmának a Napállammal s az ennek védelmére írt «Questioni sull' ottima repubblica»-val való egybevetése bizonyossá teheti bárki előtt, hogy bár a Civitas Solist «dialogus poëticus»-nak mondja, a maga meggyőződését és terveit fejt ki benne.

Már minden elő volt készítve a kalandos terv megvalósítására, midőn 1599. augusztus 10-én ketten a beavatottak közül a spanyol hatóságok előtt leleplezik az összeesküvést.

Campanellát nemsokára elfogják, Nápolyba viszik s a Castel Nuovoba zárják. Börtönében titkos levelezést folytat társaival. Vallomásuk visszavonására készíti őket; másokat költeményekkel buzdít kitartásra. De Maurizio kivégzése előtt vallomást tesz; sőt magát Campanellát is vallo-másra bírják, egyedül Dionosio tagad kitartóan.

1600 húsvétján Campanella örültnek mutatja magát. Ekkor már új szempontból, mint «processus haereticus»-t tárgyalják perét.

Most esik át élete legnagyobb szenvedésén, az ú. n. vigilia- (veglia-) tortúrán. (Hegyes fapadon kellett ülnie a nélkül, hogy bármiképen is támaszkodhatott volna.) 36 óráig bírta e körmönfont kínzást. Utána több mint félév kellett ahhoz, hogy sebei gyógyuljanak.

Fogsága enyhültével újra erősen dologhoz lát. Sok költeményén, több bölcséleti és politikai iratán kívül 1602-ben keletkezik a Napállam is. Most, mikor már mint örült mentve érzi magát («de iure gentium i

¹⁰ Az olasz szó értelmét sem a «szöke-vény», sem a «bandita» nem adja vissza.

A társadalomtól elszakadt, kóbor életet élő emberekről van szó (köztük szerzetesek).

pazzi son salvi») s midőn látja, hogy amúgyis a végtelenségig fog húzódni pöre, meg meri írni e merész munkát.

1602 szeptemberében véget ér az eretnekségi pör. A római Sacra Congregatio Inquisitionis úgy határoz, hogy élete fogytaig a római S. Officium börtönében őriztessék. A spanyolok nem hoznak ellene ítéletet. Szökési kísérlete után átszállítják Sant'Elmo várába, ahol egy időre megfeledkeznek róla.

Itt már nem tetteti örültnek magát. Politikai irataiban javaslatokkal fordul a nápolyi alkirályhoz s a pápai nunciushoz. Később a Castel d'Uovo-ban folytatja egyhangú életét.¹¹

Közben minden lehetőet elkövet, hogy pártfogók révén megszabadulhasson rabságából. Sikerül megnyernie ügyének Caspar Schoppot s a Fuggereket, akik a császárhoz fordulnak érdekében.

1613-ban jótékony sugár világít be életébe. Tobias Adami, nagyműveltségű protestáns német ember, Bünau lovag kíséretében Jeruzsálemből visszatérve, Nápolyban megállapodik s Campanellával megismerkedvén nyolc hónapon át sűrűn érintkezik vele. Távozásakor sok kéziratát magával viszi Frankfurtba kiadás végett. Adami lelkes érdeklődése, nemes részvéte egyik legszebb költeményére («Az irgalmas luteránusról») ihlette Campanellát.

L. Amabile úgy átja, hogy a Campanella-ügybeli húzavonának a római Curia volt az oka. Ügye intézését nem követelte véglegesen magának, de ha sorsa valamelyest enyhült, rögtön fogsága szigorítását kérte. Iratait lefoglalta, közzétételüket megakadályozta. Mindezen, ha igaza van Amabilének, éppenséggel nem lehet csodálkozni.

A spanyolokhoz való viszonyára jellemző, hogy Ossuna herceg helytartóval nagyon jóban volt. Megszabadításához az első lépéseket spanyol jóakarói tették.

Innocenzio dei Massimi, XV. Gergely spanyolbarát madridi nunciusa jár közben érte a Consiglio d'Italia-nál. Alba herceg, az új nápolyi helytartó, újból tárgyalatja ügyét. 1626. május 23-án fel nem mentik ugyan, de három nápolyi kezessége mellett megengedik, hogy a San Domenico-kolostorba költözzék át. Róma azonban közbelép erre. A nunciusi palotába hívatják Campanellát, itt elfogják és Rómába viszik.

Rómában két éven át fogva tartják, míg végre VIII. Orbán pápa superstíciója meghozza számára a már nem remélt szabadulást. Az asztrológusok ugyanis 1629-re a pápa halálát jósolták. Az aggodó pápa Campanellától akar horoszkópot. Az élelmes fogoly rögtön ír egy művet «De

¹¹ Erről már L. Amabile másik műve, az említett «Fra T. Campanella ne' castelli di Napoli etc.» tárgyal.

fato siderali vitando» címmel s ugyanakkor kommentárt ír a pápa Ódáihoz. Most már a pápai palotában élhet tovább és 1629. április 9-én végre teljes szabadságot nyer.

De nemsokára ismét elhidegülnek iránta a Pontifex udvarában. Ugyanekkor a spanyolok egy újabban felfedezett összeesküvésben való állítólagos részessége miatt kiadását követelik. A pápa teljesen a francia követre, Campanella új pártfogójára bízta megmentését. Míg a spanyol ügynököktől feltüzelt tömeg tüntetve követeli kiadatását, ő ferencrendinek öltözve távozik a követség palotájának hátsó, kerti ajtaján. Franciaország felé veszi útját. Marseille-be hajózik, innét Aix-be indul Nicolas Peiresc házához, akihez a követ ajánlása szólott. Galilei és Gassendi e jeles barátjánál Gassendivel együtt egy egész hónapot tölt.

Párizsban már tudomást szereztek arról, hogy a nagy tudású férfiú, aki politikai eszméivel annyi izgalmat keltett, francia földön tartózkodik. A fővárosba hívják, s ő 1634. december elsején Párizsba megérkezik.

A Saint Jacques-kolostorban nyer lakást, ahol Richelieu és a pápa támogatásával élve művei rendezgetésével foglalkozik. Amint különben is Bacon-nel azonos célok vezették a bölcselkedésben, összegyűjtött munkáinak ő is az «Instauratio Scientiarum» nevet akarja adni. Közben Párizs tudósaival résztvesz az Akadémia előkészítő munkálataiban. Richelieuvel és a királlyal politikai ügyekben tárgyal. A párizsi közönség is élénken érdeklődik iránta, sokat beszélnek jóstehetségéről, mellyel közvetve megjósolta, hogy XIII. Lajosnak fia fog születni. Csakugyan még költeménnyel ünnepelhette — úgyszólván utolsó sorai voltak ezek — XIV. Lajos születését.

1639. május 21-én vetett véget a halál Campanella mozgalmas életének. Ugyanaz a Saint Jacques-kolostor, ahol életének utolsó éveit töltötte, ahol meghalt és pihenőre tért, adta másfélszáz év múlva a forradalmárok új nemzedékének a jakobinusok félelmetes nevét.

Campanellát életében is, halála után is a legkülönbözőbb módon ftélték meg. Kortársaira általában lenyűgöző hatással volt. Akik fantasztát láttak is benne, inkább félték tőle, mint nevettek rajta. A következő században nem kisebb szellem, mint éppen Leibniz,²² Bacon mellé állítja s ugyancsak magasztalólag szól róla. Cousin²³ szerint e nagyelméjű gondolkodónak csak más századra, rendezettebb előtanulmányokra s a helyes módszerre lett volna szüksége. Viszont Mamiani²⁴ szerint, ha min-

²² Vol. VI. 303. (Idézve Alessandro d'Ancona «Opere di T. Campanella» (Torino, 1845. — 2 k.) c. művében. — I. 307. l.)

²³ Vanini, sa vie etc. (Id. D'Ancona i. m. 308. l.)

²⁴ Il rinnovamento della filosofia, I. 5. 5. (Id. D'Ancona i. m. u. o.)

dig és pontosan alkalmazta volna módszertani elveit és különösen ha kerülte volna az ontológiai labirintusokat, egyik legnagyobb filozófussá lehetett volna. Rosmini¹⁵ úgy véli, hogy mindaz, ami tanaiban igaz vagy hamis, egységben és belső összefüggésben van, s e harmóniának alapja az emberi tudás eredetéről vallott felfogásában gyökeredzik.

E megállapítás azonban legfeljebb «per summos apices» áll. Inkább Sigwart-tal tartunk, aki szerint Campanella sem mint gondolkodó, sem mint ember igazán nem mondható egységes jelenségnek.¹⁶

Mértéktelen és kalandos törekvések űzik-hajtják meggondoltság és rendszer nélkül. Elég csak művei (kb. 88 drb) címein végigtekintenünk, hogy magunk előtt lássuk lázas reformatori tevékenységének szertelenségét, törekvéseinek sokféleségét. De gondolkodásának eredetisége és ereje, képzeletének találékonysága sohasem hagyja cserben. Nagy stílusban gondolkodik s egyes átható gondolatokat vaskövetkezetességgel viz keresztül. Sokszor hibázik, de ezek az erő hibái. A fejében forrongó gondolatömegeket gyakran — különböző középpontokba csoportosítva — csak felszínesen köti össze.

Épp ily különös sokféleségben áll előttünk jelleme, emberi mivolta is. Nemcsak jóstehetségében való hite, asztrológiával, fiziognómiával való foglalkozása, állítása, hogy intő hangot hall, ha baj fenyegeti, teszi őt bizarr alakká. Szoros értelemben vett jellemének vizsgálata még jobban megzavarja a lélekbúvárt. Hősi jellemet mutat, kínpadot tűr, viszont csupa ingadozás politikai nézeteiben és törekvéseiben, bátor kritikája vaskos babonassággal él együtt; idealizmusa sokszor durvasággal, lelkesültsége ravasz számítással keveredik. Életsorsa, zavaros kora természetesen sok mindent megmagyaráz. Könnyen megértjük, hogy hatalmas természeti ereje nyugodtan, harmónikusan nem fejlődhetett.¹⁷

Mindenesetre azok közé a Proteus-filozófusok közé tartozott, akikről Pomponatius beszél: «Proteus... a filozófus, aki míg Isten titkait fürkészi, örökös gondoktól és gondolatoktól emésztődik, se nem szomjas, se nem éhes, se nem alszik, se nem eszik... mindenki gúnyolja és bolond és szentségtörő számba veszi; inkvizitorok üldözik, a tömeg báméskodik rajta: ez... a filozófusok haszna, ez az ő jutalmuk».¹⁸

¹⁵ Esame del Rinnov. del Mamiani. (D'Ancona i. m. u. o.)

¹⁶ Sigwart i. m. 147—8. l.

¹⁷ V. ö. Sigwart i. m. 147.—9. l.

¹⁸ «Proteus vero est philosophus, qui dum vult scire Dei arcana, perpetuis curis et cogitationibus roditur, non sitit, non famescit, non dormit, non comedit,

non exspuit, ab omnibus irridetur et tamquam stultus et sacrilegus habetur, ab inquisitoribus prosequitur, fit spectaculum vulgi; haec igitur sunt lucra philosophorum haec est eorum merces.» (Pomponatius: De fato, libero arbitrio, praedestinatione et providentia Dei l. III. — Bononiae, 1520. Id. D'Ancona i. m. 311. l.)

Campanella nem csupán tépelődött, hanem eszméit fanatikusan hirdette is. Ahogy neve is «kis harang»-ot jelent, harang volt a jelvénye, belsejében e felírással: «Nem hallgatok». («Non tacebo».)¹⁹

Meghatóan kedves a derék Tobias Adami verse:

«Míg szunnyadunk, a világzúgban csüngve-csengve folyton szól és költöget a Kisharang. Ki tűrhetné a nyughatatlan, vakmerő érc háborgó szavát? Rajta, vessük félre hát! Titokban s csak keveseknek szól mostan a Kisharang. Vastag rozsdá marta meg szegényt. Ó, ha egyszer visszanyeri régi fényét, tisztában, mint bármikor is, hirdeti e Kisharang az Őselmének szent szavát».²⁰

III.

Abban a hatalmas anyagban, amelyet Campanella logikai, metafizikai és természetbölcseleti munkáiban feldolgozott, «sok a pelyva, melyet a szél tova fúj». De megtaláljuk benne a későbbi nagy gondolatrendszerek csíráit is. Állítja, hogy csak öntudatunk biztos közvetlenül, csak abban nem kételkedhetünk, hogy vagyunk s a dolgokat elképzeljük (Descartes), a dolgokat csak úgy ismerjük, ahogy felfoghatjuk (Kant), a megismerés az érzékekből indul és annál bizonytalanabb, mennél jobban távolodik ettől (szenzualisták). E mellett azonban metafizikájában a legáltalánosabb fogalmakból indulva, fel akarja fogni a dolgok lényegét. A lét- és nem-lét a legfőbb principiumok. Isten tulajdonságai: a hatalom, bölcsesség, szeretet egyúttal minden véges dolognak primalitásai. Éppen ezért ezekben nemcsak Isten hatalma nyilvánul meg, hanem tudás is (érezik sajátmagukat) és szeretet (vonzódnak önmagukhoz, a hasonlókhoz és Istenhez). Így a legfőbb elvek szerint elrendezetten minden örök harmóniában van.²¹

Campanellának e spekulatív rendszere — így nagyjából tekintve — belsőleg egységes egész. Forrásainak különbözősége azonban így is szembeszökő. Bármennyire is tiltakozott az aristotelesi irány ellen, nem kevésbé állott az ő, mint Platon és a neoplatonikusok hatása alatt.

¹⁹ V. ö. D'Ancona i. m. 311. l.

²⁰ «Adpensa mundi tinniens in angulo,
Dormire forte dum placet mortalibus,
Multum sonando suscitatur Campanula.
Quis, inquit, aes inquietum audaciter
Nobis molestum sic ferat? quin tollimus.
Secreto paucis nunc sonat Campanula
Gravem misella contrahens aeruginem.

Detergeat gravem Mea ó aeruginem,
Sic personabit clarius Primae Sacra
Mentis ministra purior Campanula.»
(Campanella Frankfurtban, 1623-ban kiadott *Philosophia Realis* etc. c. művének elején.)

²¹ V. ö. Sigwart i. m. 150—1. l.

Alaptévedése szembetűnő : nem tesz különbséget az értelem munkája és az érzékelés között. (Sentire est sapere.)²² Igaz, hogy az érzékelést a legtágabb értelemben veszi.²³

A fogalmat, ítéletet, következtetést kifejezetten bonyolult érzésformáknak tekinti, melyekben aktív és passzív elem is szerepel. Az érzékelés : más dolgoktól való illetettség állapotának érzése. Ismeretünk tehát csak az illetettség állapotáról ad számot. A későbbi filozófiának is visszatérő vonása ez : a következetes szenzualizmus könnyen idealizmusra és fenomenalizmusra fordul.²⁴

Campanella spekulatív filozófiájának hatását nagyban csökkentette, hogy éppen ebben a korban Descartes a filozófiának nemcsak új irányt, de új stílust is adott. A «*revolutio Cartesiana*» elegáns formája mellett az ő előadása már nem hathatott.

Annál nagyobb feltűnést keltett Campanella gyakorlati filozófiájával, politikai elméletével, az állam és társadalomra vonatkozó tanításával.

Államelméletének alapfogalmai egyszerűek. Az önfenntartás a legfőbb szükség. De ehhez fogyatékoságunk miatt szövetkezésre vagyunk kényszerítve. A szövetkezéssel együttjár a munkafelosztás s a kormányzó és alattvaló viszonyának szabályozása. Mindenki azt végezze és abban irányítson, ami egyénisége és tehetségének legjobban megfelel. A hatalom alapja csak a derékség (rátermettség) és tudás lehet. A közösség ügyeinek intézését a véletlenre bízni vagy naplopókat tűrni észellenes. Minthogy a fajfenntartás is az általános jónak egy része, ennek szabályozása is a közösség feladata. Rendezési elve az erők lehető legjobb kiegészítése legyen.²⁵

Ilyfajta eszméit egész tömeg politikai iratban fejtegette.²⁶ Hogy legalább is látszólag több irányban vonta le állambölcsölete következtetéseit, azt legszembetűnőbben a *Civitas Solis* s a *Monarchia Hispanica* tükrözteti.

²²Dialectica I. III. c. 13. — Mintha Helvétius hallanók : «*Sentir est juger*».

²³Mint Mamiani figyelmeztet rá : «*Sentire per lui nel largo significato latino esprime qualunque fenomeno interno della coscienza, qualunque atto avvertito di nostra mente.*»)Il rinnovamento della filosofia, 25. — Id. Baldacchini : *Vita e filosofia di T. Campanella 1857*, Napoli, II. 152. l.)

²⁴W. Windelband : *Geschichte der neueren Philosophie*, Leipzig, 1911. — I. 83.

²⁵V. ö. Sigwart I. m. 151—6. l.

²⁶Ilyen művei : *De monarchia Christianorum*, *De regimine Ecclesiae* (elvesztek), *Dialogo politico contro i Lutherani*, *Discorsi ai principi d'Italia* (felveti bennük a Nemzetek Szövetségének csírájaként egy európai Fejedelmi Tanács eszméjét), *De Belgio subigendo*, *De Monarchia Messiae*, *De Regno Dei*. — Amint a címek nagyobb részt mutatják, a politikai tárgy többnyire a vallási közösség, az Egyház, a pápaság eszméjében jegecesedik ki

Ez utóbbi²⁷ írta előbb. Keletkezését és ismételt átdolgozását Amabile 1598 és 1600 közé teszi.²⁸ Sajátságos, felemás mű ez, mely Campanella gondolkodásának kettősségét nemcsak a Napállamhoz való viszonyában mutatja meg. A pápai főhatalom és a spanyol katonai uralom kettős burkába rejti politikai alapeszméinek titkos magvát, a természetnek mint mindenek alapjának gondolatát. Műve látszólagos főtárgyának választásával ugyanúgy védekezés volt a célja, mint korábbi politikai irataival. Fedezni akarta magát a politikai szabadgondolkodás vádjával szemben, de kitűnő alkalma nyílt ahhoz is, hogy a sorok közé becsempéssze titkos reformeszméit. Az, hogy pöre folyamán gyakran hivatkozik védelméül erre a műre, jól mutatja, mennyire tudatában volt az ebben kifejtett eszmék apológiai értékének.

A mű alapgondolata szerint az önfenntartásban legfontosabb a szellemi természet megőrzése. A legfőbb szellemi jó a vallás. Éppen ezért ez csak egységes lehet. A vallás uralkodik a kedélyen és az akaraton. A két nagyhatalom, a *nyelv* és a *kard* viszont az akarattól függ. A spanyol világhatalomtól várja Campanella a vallás uralmának megteremtését és biztosítását. A spanyolok az újvilág kincseivel hódítsák meg az óvilágot, irtsák ki az eretnokségeket, űzzék el a törököket. A népek azután egyetértésben, boldogan élhetnek a pápa legfőbb uralma alatt.

Ezek a Monarchia Hispanica javaslatai. Történelmi jelentőséget e munkának különösen egy negatívum sürgetése ad. A teljes egység eléréséhez szükségesnek tartja az Egyház testébe belevágódó nagy ék eltávolítását, az eretnokségek kiirtását. Nem szabad felednünk, hogy szerzője csak néhány évvel írta e munkát a harmincéves háború előtt.

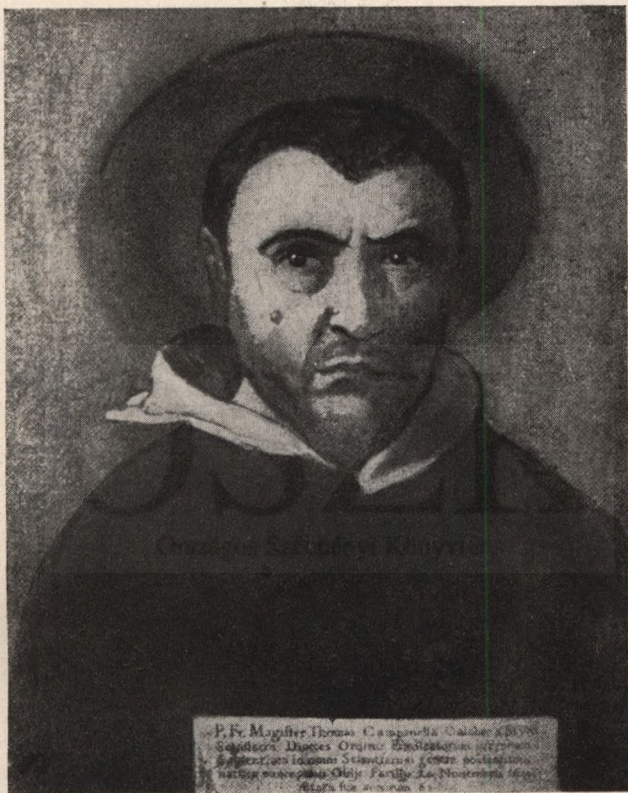
Mint említettük, nem egy helyen előbukkannak ebben a műben Campanellának egyéni és őszinte gondolatai, a későbbi Napállam eszméi is. Már itt is síkra száll az egyenlőségért, a tudás uralmáért. Részletes tanácsai is a Civitas Solis eszmekörére utalnak: így a házasságok irányítása a különböző fajok között, vagy gyermeknevelőintézetek felállítása. Ugyanaz az eszme okozza végül itt is a legnagyobb bonyodalmat és dönti meg a mű realitását: az a gondolat, hogy csak a személyes akarat és egyéni szabadság megsemmisítésén alapulhat az erkölcsi rend.

Irodalmi szempontból a Monarchia Hispanicát tartják Campanella legtökéletesebb alkotásának. Azt is bizonyítja ez a munka, hogy szerzője éber szemmel vizsgálta és mérlegelte a történelmet s a korabeli Európának politikai viszonyait.²⁹

²⁷ De Monarchia Hispanica. (Editio novissima.) Francofurti ad Viadrum, 1686.

²⁸ V. ö.L. Amabile: Fra T. Campanella, la sua congiura etc. I. 146. skk.

²⁹ V. ö. Kvačala i. m. 25. l.

P. Fr. Magister Thomas Casapella Galles 1779
Magister, Doctor Ordinis Praedicatorum
Sacerdos in omni Provincia
Magister in omni Provincia
Magister in omni Provincia
Magister in omni Provincia
Magister in omni Provincia

Fogságának már első éveiben is rendkívüli irodalmi tevékenységet fejt ki Campanella. Az ügye védelmét szolgáló iratokon kívül nagy számmal írja költeményeit. Legértékesebb művei közé tartoznak ezek. Szerzőjük belső történetét adják, társait próbálják vigasztalni, vagy pedig — legnagyobbbrészt — bölcséleti eszméit fejtegetik. A zsarnokság, álokoskodás, képmutatás és ezek gyökere, az önzés elleni harc e szonettek fő témája.³⁰ Eszméi hirdetésében általában kevésbé tartózkodó, kivált amikor már átesett a «vigilia» borzasztó tortúráján. Meggyötört testét-lelkét a szabadulás reménye éleszthette. E nyiladozó remények között — Amabile szerint³¹ az 1602. évben — vetette papírra, akárcsak mint valami nagyobb költeményt, politikai elmélkedéseinek legjellemzőbb, különös termékét, a Napállamot. Mint legtöbb művét, először ezt is olaszul írta, majd ismételten átdolgozván e Città del Sole-t, latinra fordította. Ezt a latin szöveget adta ki Adami 1623-ban, Frankfurtban, a «Philosophia Realis» c. kötet függelékében.³²

IV.

A Napállam formája szerint dialógus, bár az egyik szereplőnek, az elbeszélőnek előadása majdnem folytonos : csak itt-ott szakítják meg a másíknak kérdései, vagy megjegyzései.

A párbeszéd személyei : az egyik lovagrend nagymestere (Hospitalarius Magnus) és a genovai tengernagy (Nautarum Gubernator Genuensis). Ez a nagymester vendégeként földkörüli útjáról beszél. Elmondja a tengernagy, hogy legvégül Taprobana szigetére jutott ; itt nagy csapat fegyveres férfira és nőre bukkant, akik értették a nyelvét és a Nap városába vezették.

Hatalmas dombon s annak lejtőin épült ez a város. Hét óriási épületgyűrűből áll. Ezeknek magvában, a domb csúcsán, kupolás templom emelkedik. A templomot falak helyett oszlopok veszik körül. Az oltáron két gömb foglal helyet : az egyik az Ég, a másik a Föld képével. A mennyezet az égbolt csillagait ábrázolja, nevükkel s az erejüket feltűntető versekkel együtt. Hét függő aranylámpa a hét bolygó nevét viseli. A templom tetején cellák sorakoznak. Ezekben a város negyvenkilenc papja lakik.

Az állam feje a főpap (Hoh), «akit a mi nyelvünkön — mondja a tengernagy —

³⁰ Elemzésüket, részben fordításukat adja Gothein: «Th. Campanella. Ein Dichterphilosoph der italienischen Renaissance» c. művében. (Zeitschrift für Kulturgeschichte, 1894, 52. l. skk.)

³¹ Amabile i. m. 301. l. skk.

³² Realis Philosophiae Epilogisticae Partes Quattuor etc. — Francofurti, 1623.

— Appendix Politicae, Civitas Solis. Idea Reipublicae Philosophicae. — Az olasz szöveg kritikai kiadását E. Solmi adja (La Città del Sole. Modena, 1905.), majd pedig G. Paladino (Napoli, 1920.). — Ennek magyar fordítása Lányi Margittól Budapestben, 1942-ben jelent meg.

Metaphysicus-nak³³ mondanánk». Három legfőbb segédjét Pon (Potestas = Hatalom), Sin (Sapientia = Bölcsesség) és Mor (Amor = Szeretet) névvel illetik.

Hatalom a hadügynek viseli gondját, Bölcsesség pedig a tudományoknak s az iskolaügynek. Minden tudományágnak megvan a maga magistratusa. (Astrologus, Cosmographus, Geometra, Historiographus, Poëta, Logicus, Rhetor, Grammaticus, Medicus, Physicus, Politicus, Moralis etc.). Csak egy könyvük van, s ezt «A bölcsesség»-nek hívják. Benne röviden és csodálatos könnyedséggel össze van foglalva minden tudomány.

Bölcsesség a város valamennyi falát festményekkel díszítette, s ezek a tudományok anyagát ábrázolják. A legbelső épületgyűrű falain mennyiségtani és mértani ábrákat, majd az egész földnek s egyes országainak képét látjuk. Ugyancsak ide vannak feljegyezve az egyes népek szokásai, törvényei s a rájuk vonatkozó különféle statisztikai adatok. A következő gyűrű falain a föld ásványai követik egymást, majd vizei s a különböző folyadékok. Ábrázolva találjuk a légkör jelenségeit is. Ezután a növény- és állatvilág hosszú sorozata következik. A természet világát az ember világa követi. Ott találjuk a különböző mesterségek és eszközeik hasonmását, utánuk pedig feltalálóiéknak, majd a nagy tudósoknak, hadvezéreknek és törvényhozóknak képsorozatát. A legelőkelőbb helyen Jézus Krisztusnak s a tizenkét apostolnak képét látjuk. (A föld különböző országaiba szétküldött követeik és utazóik révén szerezték e történeti ismereteiket.) Mindezekről a képekről tanítóiok magyarázatából már tízéves koruk előtt bámulatosan sokat tudnak a gyermekek.

A harmadik főtisztviselőnek, Szeretetnek a procreatio szabályozása a legfőbb gondja. E mellett az egészségügy, földművelés és állattenyésztés, s minden, ami a táplálkozást és a ruházkodást illeti, az ő hatáskörébe tartozik.

A Napvárosban teljes vagyonszűkösség és promiscuitas uralkodik. Ez utóbbit szükségesnek tartják az előbbiért. A külön családi életben látják az önzés, az «amor proprius» kifejlődésének okát.

Az, hogy tiltva van a vagyonszerzés, a város lakóit a munkától nem tartja vissza. Hazaszeretetből, a közösség iránt való szeretetből, mindenki megteszi kötelességét.

Baráti érzés és testvéri szeretet hatja át az államnak erényes polgárait. Minthogy közöttük nagy bűnök nem fordulnak elő, bíraskodásuk nem a bűnök, hanem az erények alapján van berendezve. Ahány erény, annyi magistratusuk van. Ezek javítva büntetnek s a polgárok tökéletesítésén munkálkodnak.

A férfiak és nők élete külső és belső dolgokban egyformán és közösen folyik. Egyformán ruházkodnak, együtt nyernek oktatást valamennyi mesterségben és tudományban.

A gyermekek még harmadik életévük befejezte előtt megtanulják az írást és olvasást, mégpedig úgy, hogy csoportokban sétáltatják őket és így magyarázzák nekik tanítói a falakra írt betűsört. Nemsokára testgyakorlásra fogják őket és különösen az időjárással szemben való megedzésükre törekszenek. Közben a mester-

³³ Pfeiffer M. találóan «főbölcs»-nek fordítja. (Campanella T. Civitas Solis-a. — Athenaeum, 1919. — V. 1. — 35. l.)

emberek műhelyeibe is elviszik a gyermekeket s megismerni igyekeznek ott hajlamaikat.

Hetedik életévük befejeztével, mennyiségtani alapfogalmak előrebocsátása után, a természettudományokat ismertetik meg velük. Azután visszatérnek a matematikához s ennek mélységeibe hatolnak be. Ugyanakkor sorra kerül a többi hátralevő tudomány is, az orvostudomány és minden egyéb. Aki legtöbbször viszi közöttük valamelyik tudományágban, az annak lesz az előadó magistratusa. A gazdasági életéről sem feledkeznek meg; ki-kijárnak velük a szántóföldekre és mezőkre is. Megismertetik így őket a tudásnak és életnek minden ágával és «azt tartják nemessebbnek és kiválóbbnak, aki több ügyességet tanult és bölcsebben tudja gyakorolni azt». Az állam fejének, a Főbölcshöz, valósággal mindent kell tudnia. Nemcsak politikai és történeti ismereteket követelnek tőle, hanem értenie kell mindenfajta mesterséghez is. Nyelvismeretre nem nagyon van szüksége: ebben rendelkezésére állnak a tolmácsok, a grammatikusok. Annál nagyobb jártasságot kívánnak tőle a hittudományban, a bölcseletben s az asztrológiában.

A Főbölcshöz csak addig töltheti be tisztét, míg az államnak nála bölcsebb és tudósabb polgára nem akad. Az ilyennek önként engedi át helyét.

Náluk ugyanis a tudás a hatalom alapja. A tudós, aki szerintük «bölcshöz» is, nem lehet kegyetlen, zsarnok vagy gonosz. Ők természetesen nem azt tartják tudósnak, aki a grammatikából vagy az aristotelesi logikából tud sokat. Ez a tudás szerintük restté és tehetetlenné teszi a lelket, mert csak szavakból és holt jelekből áll. Az ő tudományuk megtanulása és megbírása ellenben már magában is fényes tanúságot tesz az ember tehetségéről és szelleméről. Ezért az abban legkiválóbb az uralkodásra is legalkalmasabb.

Sokféle tudásra azért van szükségük, mert az egyféle ismeretanyagban való jártasság mellett a lélek üres és nyers marad. Különben bámulatos könnyűséggel tanulnak, egy év alatt több ismeretet szereznek, mint mások másutt tíz év alatt. Még a pihenés idejét is tanulásra, képességeik fejlesztésére használják fel.

A főpap három segédjének «exquisite» vagyis a szakember biztos alaposágával kell tudnia mindazt, ami hatáskörébe tartozik; minden egyebet elég «historice», áttekintő tájékozottsággal ismernie.

A férfiak és nők munkája általában közös, a nehezebb dolgokat többnyire mégis a férfinek végzi. Húszéves korukig közös kötelességük az étkezésnél felszolgálni. Az ifjabb nemzedékre idősebb férfiak és nők ügyelnek fel; hibáikért, különösen engedetlenségért, korbáccsal is büntethetik őket.

Közös étkezéskor a magistratusok nagyobb mennyiségű eledelt kapnak. Megjutalmazzák ebből azokat a fiatalokat, akik azon a napon legjobban kiváltak. Ezt tartják náluk a legnagyobb kitüntetésnek.

A procreatora a lehető legnagyobb gondot fordítják. Az ifjakat (huszonötödik életévüktől) s a hajadonokat (tizenkilencedik évük után) az erre rendelt magistratusok adják össze, miután a palaestrában megvizsgálták testalkatukat. Vallásos szertartások után és csak a csillagok kedvező konstellációja mellett ülhetik meg a fiatalok nászukat. Nagyon ügyelnek, hogy a konstelláció az egyes esetekben lehetőleg ugyanaz legyen, mert — úgy gondolják — ez biztosítja a születendő gyer-

mekek egyező testi és lelki tulajdonságait, ami viszont a jövőendő egyetértésnek legfőbb záloga.

Az újszülötteket kétéves korukig anyjuk táplálja. Akkor átveszik s közösen nevelik tovább őket az arra rendelt magistratusok.

Ez a mindenben megnyilvánuló közös sors testvérekké teszi őket, a testvériség pedig egyenlőségüket biztosítja. Az egyenlő kötelességeknek, a munka közös végzésének megvan az az óriási haszna, hogy naponta csak négy órát kell dolgozniok. Mivel mindenkinek egyformán ég a munka a keze alatt, napi munkájukat hamar elvégzik, s a hátralevő idő nemes szórakozásra, tanulásra és testedzésre marad.

*

Íme a Napállam nagyobb és lényegesebb részének tartalma,³⁴ annak eredeti, csapongó gondolatmenete szerint. Ami ezután következik, az részben ismétlése, részben kiegészítése a felsoroltaknak. (Részben ellentmondás, mert hiszen az eddigiekben is sok volt az ellentmondás, de figyelmen kívül hagytuk.) A képzelet gyepölőszárai közben még jobban meglazulnak, a gondolatmenet rendszertelensége pedig szembetűnő lesz.

Annak tárgyalása következik, hogy a Napállam lakói hogyan, kikkel s miért hadakoznak. Békében is a katonáskodás minden nemében edzik a gyermekeket, a háború pedig szintén iskolájuk lesz.

A hadügy után, átmenet nélkül, iparűzésük, kereskedésük és közlekedésügyük kerül szóba. Vannak szekereik, amelyeket a szél hajt előre, még akkor is, ha ellenkező irányból fúj. Vannak hajóik, amelyek evezők és szél segítsége nélkül siklanak tova.

Életrendjük, (étkezésük, tisztálkodásuk, betegségeik és azok gyógyítása) leírását gyűléseiknek és a magistratusok választásának rendje követi.

Ezután az igazságszolgáltatásra kerül a sor. Az ítélkezést egyes kisebb dolgokban a különböző foglalkozások magistratusai végzik. Nagyobb dolgokban a «szemet-szemért» elve uralkodik. A halálbüntetést maga a nép megkövezéssel hajtja végre.

Csak kevés, de világosan írt törvényük van; ott függnek ezek, aranytáblára vésvé, a templom ajtaján. A templom egyes oszlopain a különböző erények meghatározásai olvashatók. Az oszlopok lábainál ülnek a bírák; itt vonják kérdőre az illető erény ellen vétő polgárokat.

Ami vallásügyüket illeti, főpapjuk maga a Metaphysicus, aki közvetve, a magistratusok révén, fogadja a nép gyónását, majd pedig ő gyónik Istennek az egész nép nevében, miközben engesztelő áldozatot mutat be neki. Papjaik közösen élnek és nagy tiszteletben részesülnek. Imádkoznak a népért, vizsgálgják a csillagokat, s művelik a tudományokat. A templomban állandó, örökös adoratiót tartanak: ez az ő örök áldozatuk.

³⁴ A mű egyes részleteinek tartalmát bővebben közli Balanyi György «A művelődés eszménye egy XVII. sz.-beli utópiá-

ban» c. tanulmányában. (Bp. Kegyesrendi Gimn. Ért. 1932—3.)

Évnegyedenként, amikor a Nap új fordulóhoz ér, szent ünnepet ül a nép. Ilyenkor és más ünnepeiken különösen költőik jutnak nagy szerephez. Magasztalják a hőöket és a kiváló embereket ; de csak igaz dolgokról szabad énekelniök, mert különben megbüntetik öket.

A munka utolsó lapjai a Napállam polgárainak fizikai és metafizikai nézeteiről szólnak. Természetesen magának Campanellának bölceletéről van szó ezekben. Ezt a szakaszt a jövendőbe vetett hitükről szóló kitérés követi. Chiliasztikus hitvallás ez, melyben a kornak büszke önérzete jut szóhoz : az ö századuk (a XVI. sz.) százévében — mondják — több a história, mint a világ négyezer esztendejében együttvéve. Ebben az országban nemcsak a könyvnyomtatást találták már fel s a különböző löfegyvereket, hanem a repülés művészetét is, «mely — úgy látszik — egyedül hiányzott még a világnak». Legközelebbre várják az «oculare»-k feltalálását, amelyekkel megláthatják a rejtett csillagokat és az «auriculare»-két, amelyekkel az ég harmóniáját hallhatják meg.

Az asztrológiára, az eretnekségekre és a szabad akaratra vonatkozó metafizikai és teológiai megjegyzésekkel végződik a mű.

V.

Programmnak mondja Kvačala a Napállamot, mely lassanként érett szerzője lelkében. Szerinte joggal tartják ezt Campanella legjelentősebb munkájának ; mindenesetre ez az ö leghíresebb műve.³⁵

Ö maga «dialogus poëticus»-nak nevezi ezt az iratát. Sőt egy-két másolatban (Codex Ottobonianus, 791, fol. 91a.) még megtaláljuk a szándék merészségét teljességgel enyhítő címet : e szerint az egyházi élet reformjáról szól a Szent Katalin és Szent Brigitta jövendöléseiben tartalmazott ígéreteknek megfelelően. Ezáltal összhangba hozza Campanella e művét az ügyét védő egyéb irataival, másrészt mérővesszőt akar adni tartalmának megítéléséhez. E törekvése csakugyan sikerrel járt, mert adataink szerint sohasem volt kellemetlensége a Napállam miatt.

Világos viszont az is, hogy nemcsak nem a katolikus egyház reformját adja, hanem éppen ellenkezőleg erősen pogány és keresztény-ellenes szellemű a mű. De igaza lehet Kvačalának abban, hogy esetleg éppenséggel védőiratnak készült a Civitas Solis.³⁶ A Monarchia Hispanicával ugyanis kiegészítik egymást. Ez utóbbival a világi, a Civitas Solisszal az egyházi hatóság előtt akarhatta magát igazolni. Hiszen témája papi fejedelemség és voltaképpen egy szerzetes-állam dicsérete.

Bizonyos, hogy lényegében a képzelet terméke a Napállam, vagyis államregény, ahogyan manapság mondjuk ; ennyiből jogosan viseli a «költői párbeszéd» nevet. De bizonyos az is, hogy Campanella lelkében

³⁵ V. ö. Kvačala i. m. 32. l.

³⁶ V. ö. Kvačala i. m. 32—33. l.

az aktualitás talajában született meg s komoly megvalósításra szánt politikai elméletté fejlődött e fantasztikus gondolattömeg.

Ha egybevetjük e költői államrendszer főbb pontjait (sőt gyakran aprólékos részleteknél is ez az eset) azokkal a tanuvallomásokkal, amelyek a nagy per folyamán Campanella ellen többek részéről és egybehangzóan elhangzottak és hozzávesszük ehhez magának Campanellának beismeréseit³⁷ s egyúttal azt a sajátságos helyzetet, amelyet ő Stilóban azokban a forrongó, zavaros időkben elfoglalt, s végül ha figyelembe vesszük az írónak különös egyéniségét is, fantasztikus gondolkodásmódját, tette-törekvő energiáit, a közeljövő változásaiba és saját személyes nagyra-hivatottságába vetett hitét : mindezek alapján lélektanilag és történetileg egyaránt bizonyítottnak vehetjük az említett feltevést.

A motivumoknak az a sokfélesége, amelyből kiszivódik a Nap-állam egésze, Campanella egész zűrzavaros lelkének visszfényét mutatja. Amint az ő egyéniségének kifejlődésére, ennek a műnek megteremtődésére is minden mindenképpen hatott. Az eszme gyökérszálának ágai egyaránt beleereszkednek a korabeli politikai viszonyokba, a keresztény világ chiliasztikus várakozásának és a kalábriai, valamint az egész olasz föld nyomorúságos szociális állapotainak talajába s az író különös egyéniségének egész fejlődési hátterébe. Valami szokatlanul különös eklekticizmussal állunk szemben : pogány filozófia és keresztény anachorétizmus az egész gondolatrendszernek két ellentétes, de legfőbb támasztóoszlopa. Forrásait az eddig említett tényezőkön kívül ott találjuk még bölcséleti, hittudományi és történelmi tanulmányaiban, valamint a keresztény vallás szertartásaiban és saját szerzetes életének szokásaiban. Lényegében az utóbbi tényezővel különösen nagy közössége van mind célja, mind az eszközök mikéntje szerint : hiszen amit kíván, az az egyéniségnek legvégső határig menő önfeláldozása egy magasabb célnak, az intellektuális kontemplációban felolvadó vagy legalább az arra törekvéssel kapcsolatos közjólét megvalósításának érdekében.

Szembetűnő a Civitas Solisnak Platon Államával és Morus Tamás Utópiájával való egyezése. A «Questioni sull' ottima repubblica»-ban maga is kijelenti, hogy ezek mintájára dolgozott,³⁸ de erősen vallja, hogy az ő állameszménye tökéletesebb. Ő mindenben a középuton járt, — mondja említett művében — államát a metafizikai primalitásokból vezette le, tehát ez a legtökéletesebb.³⁹

Platonon és Moruson kívül a műnek sok mozzanatát az ó- és középkornak, valamint saját korának életében és gondolatvilágában találjuk

³⁷ Amabile «concessioni»-ról beszél.

³⁸ V. ö. A. d'Ancona: Opere di T. Campanella, II. 288. l.   ³⁹ U. o. 290. l.

meg. A mű címe a Kelet Heliopolisaira emlékeztet. Alapeszméit (különösen a vagyon- és nőközösséget már a Diodorosnál említett Iambulós-féle útirajzban is megtaláljuk.⁴⁰ A gnosztikusok tanításában középponti helyet foglalnak el ezek. A Nap kultuszát a manicheusoknál, de különösen a Mithras-vallásban találjuk meg. Szinte együttjárt ez a naturalizmus szellemével. Keletnek, sőt — Kolumbusz óta tudjuk — Nyugatnak ősnépei nagyobb részt napimádók voltak. De a kozmogóniai misztika is elvezet a Nap kultuszához. Philo Aeropagita és Joachim de Flore a Nap fénye és melege mögött szellem-erkölcsi tartalmat keresett. Asszizi Szent Ferenc himnuszt írt a Naphoz, Marsilio Ficino mint istennel foglalkozik a Nappal. A Telesio-féle természetfilozófia, amelyben a Napállam szelleme gyökeredzik, a Frigyes császár-féle felvilágosodási mozgalom mögött rejtőző mohamedán hatásokra is visszanyúlik. A mű a tökéletes mintaország képével a messzianizmus szellemét is érezteti: háttérét ennek is megtaláljuk az Abramo kabalistával folytatott érintkezésben.⁴¹

De Campanellánál elsősorban mégis csak a platonai Állam s az Utópia legjellegzetesebb gondolatai kerülnek szintézisbe. Az ő közvetítőjüket látja Prÿs Casparus Stiblinusban is. Ennek a műve⁴² szellemi és hivatalnok-arisztokráciájával, több apróbb részletével (feliratok, szobrok szerepe), de különösen azzal a követeléssel, hogy a tudomány legyen az államszervezet alapja, csakugyan Platon, Morus és Campanella gondolatvilágával egyaránt rokonvonásokat mutat.⁴³

Platontól átveszi Campanella ennek egyik legfőbb, legtermékenyebb és csírájában legigazabb gondolatát, azt, hogy az intelligencia, a tudás, a hozzáértés legyen a hatalom alapja. Ugyancsak őt követi — mint említettük, talán Iambulost is — a vagyon-, s a nő- és gyermekközösség elfogadásában s általában ez eszmék minden következésének keresztülvitelében is.

Nem hitt a platonai eszmét bíráló Aristoteles súlyos szavának: hogy a magántulajdon megszüntetése megöli az emberi iparkodást s hogy egyáltalán a társadalom megreformálásához nem az intézmények átépítése, változtatása szükséges elsősorban, hanem az emberi természet átalakítása (ha ugyan lehetséges volna): minden esetre erkölcsi befolyásolás. S nem érezte, hogy csak a való élettől teljes merevséggel elzárkózó spekuláció követhette el Platonnal legnagyobb tévedését: a nők és gyermekek közösségének kívánását. Csak azt látta, hogy Platon nagy

⁴⁰ Pöhlmann: Geschichte des antiken Kommunismus u. Sozialismus. — München 1901. II. 70. l. skk.

⁴¹ V. ö. Kvačala i. m. 33—36. l.

⁴² Commentariolus de Eudaemonensium republica. (Cyropaedia-hoz csatolva). Basel, 1555.

⁴³ V. ö. Prÿs i. m. 72—77. l.

célok miatt akarta ezt : a teljes érzelmi közösség megteremtését, a faj nemesedését várta tőle.

Mi borzadva riadunk vissza ez eszmétől és hisszük, hogy nem lehet így átgázolni az emberiség legnemesebb érzelmein ; érezzük azt is, hogy szegényesen kárpótolna bennünket a faj állítólagos megnemesedése az élet legszebb dolgainak elvesztéséért. Hogyan vethetnők oda egy kétes értékű eugenetikai eljárásért nemcsak a poézis forrásait, hanem az ember magasabb erkölcsi lényének legfőbb alapjait is?! ⁴⁴

Platonnal közös vonása az is, hogy új szerepkört jelöl ki a nő számára reformtervezetében. A nő és férfi szervezetét, képességeit lényegében ugyanannak látja. Úgy gondolja tehát : életmódjuk, működésük, munkakörük is ugyanaz legyen. A nőnek a család körében, a gyermeknevelés terén betöltendő sajátos hivatása természetesen ellentmond e végletes követelésnek. A nőnek szellemi egyenjogosítása, öntudatos, tevékeny emberi életre való nevelése azonban nem maradt ábránd : a keresztény és modern emberiségnek komoly programja lett.

Míg Campanella annyi bizarr ötletben vakon követte antik mesterét, felismerte Platon kasztrendszerének igazságtalan és elmaradott voltát a Morustól hirdetett nemes demokráciával szemben, s a munka mindenkit kötelező voltának kimondásával és nemesítő erejének hangsúlyozásával, értékének megbecsülésével Morussal együtt a józan és magasztos értelmű szocializmus atyja lett.

Morust követte ⁴⁵ különben a külső forma megválasztásában is. Nem platonai értelemben vett dialógus a Civitas Solis, bár alcímül ilyen nevet kapott. Elbeszélés ez, akárcsak az Utópia ; de ennek bája és költői finomsága nélkül. A «poëticus» jelző csak a benne legfőbb szerepet játszó fantázia miatt illeti meg. Egyébként bizony szárazon szkolasztikus, bár nem rossz latin nyelven, középkori frazeológiával megírt értekezés e mű.

Sigwart szerint az egész egy monachusnak gyámoltalan előadása, a humanistának elegáns, ízléses stílusával szemben. Méginkább nélkülözzük benne Morusnak finom érzékét, nemes humanitását, éles szatíráját, amellyel a szociális és politikai állapotok esztelenségét ostromozza. De ugyancsak Sigwart szerint ellensúlyozza e hiányokat a Napállam nagyobb koncepciója, mélyebb filozófiai megalapozása, a hatalmasabb és bátrabb fantázia, az egésznek tudatos elemekből való szabad alakítása s az a

⁴⁴ V. ö. B. Jowett : The Republic of Plato, translated into English, with introduction etc. — Oxford, 1888. (179—92. l.)

dalomtanával külön-külön foglalkozik Medveczky Fr. «Társadalmi elméletek és eszmények» c. műve. Bpest, 1887. (5—48., 113—57., 159—193. l.)

⁴⁵ Platon, Morus és Campanella társa-

(szerintünk kétes) dicsőség, hogy ebben semmi excentricitástól sem riad vissza.⁴⁶

Igy viszonylik mintaképeihez Campanella Napállama. Közte és azok között több lényeges egyezést láttunk. De értékes, valóban önálló gondolatokat is bőven tartalmaz e mű.

Általában természetes, hogy a politikai gondolkodók megegyeznek Platonnak abban a legfőbb alapelvében, hogy az állami életnek, sőt általában bármilyen emberi közösségnek alapja és irányítója az igazságosság eszméje legyen. De éppen ennek az eszmének más és más felfogása s a valóságra való alkalmazása a fejlődési lehetőségeknek hosszútávú sorát tárta a gondolkodók elé. Morusnál az igazságosság az egyenlőség eszméjét fedi. Nincsenek különböző rendek; a munka, még pedig ugyanaz a munka, legalább elvileg, mindenkire nézve kötelező.

Campanella ebben nem haladhatta túl Morus álláspontját. De gazdagabbá tette, melegebb tónussal festette alá ugyanazt a principiumot. A közösség szeretetének, az altruizmusnak nagy elvét hangsúlyozza. Nemcsak meg kell tennünk kötelességünket a közösséggel kapcsolatos érdekeink miatt, hanem amit teszünk, a közösség kedvéért kell tennünk.

Voltaképpen ennek a középponti eszmének sugarai hatják át a Napállam egyéb jelentős gondolatait is. Ebből következik az állam kormányzásának, közigazgatásának módja. A köz iránt való szeretetből mindenki szívesen lemond egyéni ambíciójáról és átengedi az uralmat a legméltóbbnak s az ez után legméltóbbaknak. De ki lesz a legméltóbb? Az, aki legtöbbet tud. Tehát a Főbölc, a Metaphysicus az uralkodó. Kormányzó társai pedig az utána legbölcsebbek. A tudás megbecsülése és hasznosítása, a tudás gyakorlati értékének és szükségességének felismerése ez. Megfelel ennek az a további követelmény, hogy mindenki mennél többet tanuljon. A legfőbb hatalom birtokosa mindent tudjon. S az ő közvetlen segédei az ügyeknek abban az ágában segítsék, amelyben mindenre kiterjedő tudásuk van.

Azáltal, hogy a Hatalom, Bölcsesség, Szeretet triumvireinek ily szorosán megszabta ügykörét, talán nem is sejtette Campanella, hogy mily eredeti és később mennyire érvényesülő újításnak lett szószólója. Mohl szerint a társadalmi és állami realügyek ily szigorú beosztásáról előtte még senki sem beszélt.⁴⁷ A modern állami rend a kormányzat mai tökéletes differenciálódásához csakugyan a campanellai elvek irányában haladva jutott.

Van a Napállamnak egy szembetűnő, egészen különleges vonása :

⁴⁶ V. ö. Sigwart i. m. 156—8. 1.

der Staatswissenschaften. — Erlangen,

⁴⁷ V. ö. Mohl : Geschichte und Literatur

1855—8. — I. 184—7. 1.

az a teokratikus és hierarchikus jelleg, amely a vallási és állami életet a legszorosabb kapcsolatba hozza. A Metaphysicus főpap is egyúttal. Az állam helyes igazgatásának lehetőségét a mindenkire kötelező s éppen a kormányt viselő magistratusok előtt teendő gyónás intézménye biztosítja. A Napállam egyik legnemesebb, de legutópiaszerűbb követelése függ össze ezzel: a legalitásnak és a moralitásnak legteljesebb egybeolvasztása, az állami törvényeknek lelkiismeretben kötelezővé tétele, éppen mert az erkölcsi törvényekre vannak alapítva.

Méltán vetették Campanella szemére bírálói, hogy az emberiség életét ridegen fegyelmezett kolostori léletté akarja változtatni. De meg kell állapítanunk azt is, hogy ezirányú törekvései nemcsak külsőségekre vonatkoztak, hanem éppen annak a lényegét, komoly, tudatos lelkiéletnek, a köz javán őrködő lelkiismeretnek alapját akarta megvetni saját-ságos reformeszméivel.

Mindebben természetesen Campanella monachus-egyenisége, szerzetes szokásai, teológiai spekulációi nyilvánulnak meg. A teokratikus kormányforma akarásával itt is a pápa, illetve egy papfejedelem világhatalmának szükségességéről nyilvánított nézetét vallja meg. Ugyanekkor azonban akaratlanul is egy protestáns eszmének ad kifejezést. A papi hatalmat ugyanis nem ordinációhoz, hanem egyéni rátermettséghez köti; sőt éppen ebben még végletes racionalizmusba is esik, hiszen egyedül a tudást teszi a legfőbb lelki hatalom alapjává.⁴⁸ Amint látjuk, e műössze-tévői között helyet foglalnak Campanellának vallásbölcseleti eszméi is.

A Napállamnak általában szembeszökő filozófiai egysége s az alap-eszmének kíméletlenül következetes keresztülvitele⁴⁹ mellett sok benne az ellentmondás és a zűrzavaros elem is. Ez megint csak írója lelkének, folyton vajudó és váltakozó filozófiai egyéniségének a vetülete.

A Civitas Solis nemcsak fantasztikus állambölcseleti elmélkedés, hanem eleven történeti dokumentum is. Campanella sorsára döntő befolyással voltak az itt előbukkanó eszmék és törekvések. Azok legalább életének egy szakaszában komoly, fanatikus meggyőződése voltak. S ha forrongó lelkének e műben tükröződő vonásait visszavetítjük titokzatos homályba burkolódzó alakjára, jobban megvilágosodik előttünk az egész nagy történeti és lélektani kérdés. Eggyel több alapos okunk lesz arra, hogy elismerjük: neki is része volt, még pedig a legtevékenyebb legfontosabb része a kalabriai összeesküvésben.

⁴⁸ V. ö. Giovanni Sante-Felici: Die religionsphilosophischen Grundanschauungen des Thomas Campanella. — Halle, 1887. — 40. 1. (3. j.)

⁴⁹ Rendszere Voigt találó elnevezése szerint tulajdonképpen *panarchizmus*. (A. Voigt: Die sozialen Utopien. Leipzig, 1906. — 106. 1.)

Amabile szerint⁵⁰ nem is volt ez olyan kisszerű, ábrándos dolog. Campanella vakbuzgó, sőt önfeláldozó hívekkel rendelkezett. Komoly és nagyszabású volt előkészületük. Csak kevésen múltott, hogy a kor története egy merész és jelentős epizóddal nem gazdagodott.

A Civitas Solist tehát eddig kettős arccal, kétféle jelentőséggel látjuk: mint minden Utópiában, a szociológiának és állambölcseletnek csírái rejlenek benne, egyúttal azonban korának is történeti dokumentuma.

VI.

Amit az előzőkben mint Aristotelesnek tételét és Platonra vonatkozó bírálatát említettünk, hogy t. i. az emberi természetet kellene megváltoztatni, nem pedig az intézményeket (ami voltaképpen azt jelenti, hogy éppen a természet változhatatlan volta miatt az intézmények változtatása lényegtelen) — csírájában Platonnál is megvan, csak hogy éppen az ellenkező értelemben, hogy t. i. az emberi természet csakugyan megváltoztatható s éppen ezért lehet is, kell is változtatni az intézményeken.

Arra a kérdésre ugyanis, mi hozza meg a dolgok új rendjét s mi biztosítja az állam új állapotát, Platon és utána minden utópiáíró azzal felel: van eszköz, amely a természet befolyásolásával, sőt megváltoztatásával képes erre s ez: a nevelés.

Ezért mondja Rousseau Platon Államáról, hogy nem politikai mű ez, mint ahogy azok gondolják, akik csak címükről ítélik meg a könyveket, hanem a nevelésről írt értekezés a Politeia: a legszebb ilyenmű munka, amely valaha is keletkezett.⁵¹

Rousseau persze, ha jól látja is a mély összefüggést, túlozza a dolgot. A nevelés mindenesetre egyik legállandóbb és legfontosabb tárgya a Politeianak, az is igaz, hogy a platoni állam egy nagy nevelőintézethez hasonlítható. De mindez éppen a politikum szolgálatában áll. Elmondhatjuk: «Paedagogia ancilla Politicae fit».

A politikai alapkérdés mellett a Civitas Solisnak is a nevelés a legátfogóbb tárgya. Mindenképen érdeklődést kelthet a neveléstörténet szempontjából e mű.

Érdekes volna akkor is, ha nem volna egyéb, mint azoknak a realiztikus törekvéseknek a megnyilvánulása, amelyek főként Telesio filozófiá-

⁵⁰ V. ö. L. Amabile: Fra T. Campanella, la sua congiura etc. I. 222. l.

⁵¹ V. ö. Rousseau: Emil, I. «Voulez-vous prendre une idée de l'éducation publique? Lisez la République de Platon. Ce n'est

point un ouvrage de politique, comme le pensent ceux qui ne jugent des livres que par leur titre. C'est le plus beau traité d'éducation qu'on ait jamais fait.»

jából indulva hódítják meg e kort s Baconben és Comeniusban találnak leghatásosabb kifejezőikre. Ennél azonban még jelentősebbé teszi a Nap-államot eszméinek és javaslatainak feltűnő egybetalálkozása a modern pedagógiának sok gondolatával és törekvésével. Bár hozzá kell tennünk mindjárt, hogy ezt az egybetalálkozást jórészt a nálánál szerencsésebb Comeniusnak az övével rokon eszméi közvetítik.

Campanellának pedagógiai és politikai eszményei teljesen fedik egymást. A politikai közösséget, az államot úgy fogja fel, mint élő, nagy organizmust, amelynek csak az a célja, hogy éljen és fenntartsa magát. S mindenki élete jól folyjék benne. Az egészben, a közösségben pedig tökéletes harmónia legyen. Az lesz a legfőbb erény, amely ezt biztosítja. Ez pedig csak a «közösség szeretete», az «amor communitatis» lehet. Minden erkölcsi tökéletesség alapja és középpontja ez az erény, s egyszers mind valamennyi többi erény színmezőire oszlik szívárványmódra.

Erény és tökéletesség a Civitas Solis-ban nagyon komoly fogalmat jelent. Amint már említettük, moralitás és legalitás ebben az államban egybeesnek. Mégpedig inkább pozitív, mint negatív értelemben. Nem a bűnnek, hanem az erénynek vannak tribunáljaik, s míg egyrészt nemcsak a szándékos rossz, hanem a jámbor mulasztás is bűnnek számít, másrészt az igazságszolgáltatás a jótett jutalmazására, a jónak még jobbá tételére is gondot fordít. Nemcsak hogy szigorúan morális alapra épül fel a legalitás, hanem az éppen megvalósítója és betetőzője ennek. Míg a mi jogállamunkban jog és erkölcs különböző sugárral leírt, bár koncentrikus körök, a Napállamban e kettőnek területe egybeesik.

Feltűnő, — amint Prÿs figyelmeztet rá, — hogy az erényre nevelésben, bár a Civitas Solis papi monarchia, a vallásnak kevés szerepe van. A negyvenkilenc pap mint asztrológus, a Főbölcs is főként mint tudós érvényesül. Az egyes tisztviselőknél, akik mint szaktanítók szerepelnek, az orvosnak is, de főként a bírónak van befolyása az erkölcsi nevelésre. Ő az «erénytanító», az igazi népnevelő.⁵²

Ott, ahol a közösségszeretet s az egymás iránt való tisztelet uralkodik, ahol erkölcs és kötelesség komoly fogalmak, ott megvan az egyenlőség is. Persze, csak a szónak józan, relatív értelmében. A tettnek, a munkának egyenlősége fűzi össze testvérekké a polgárokat.

Morusnak nagy gondolata,⁵³ a munka megbecsülése, nemesítő erejének felismerése teljes erejével megragadta Campanella lelkét. Morus példájára megszenteli a kéz munkáját s az összesség boldogságának erkölcsi feltételévé teszi. Rabszolgák nincsenek a Civitas Solisban, hacsak

⁵² V. ö. Prÿs i. m. 83—5. l.

⁵³ V. ö. Fináczy Ernő: A renaissance-

kori nevelés története. — Bpest, 1919. — 144—53. l.

nem a hadifoglyok és gonosztevők. Miként az Utópiában, itt is szabad polgárok a kötelességteljesítés nemes önérzetével végzik a prózai élet munkáit, a platoni «banausia»-kat. Abban mindnyájan egyenlők, hogy csak az eszik, aki dolgozik is. S nincs értékkülönbség a munkanemek között: az emberi nemesi levele valamennyi.

Egyébként azonban nincsen teljes egyenlőség. Tudása és deréksége szerint (ez utóbbi az előbbivel sokratesi módon egybeesik) kinek-kinek más a rangfokozata. Mert itt hisznek abban, amit később Bacon halhatatlan mottóul így fogalmaz meg: «A tudás hatalom — Scientia potestas est». Míg maga a pusztá munkálgodás, a kötelesség elvégzése mindenkit egyformán erkölcsösít, a tudás foka és mennyisége szellemi különbségeket állít fel az emberek között, sőt őket az erkölcsi tökéletességnek is fenyegetőbb sugaraival aranyozza be. A platoni sophokratia⁵⁴ eszméje valósul meg itt: mintha azokról volna szó, akik megizmosodtak lelkileg a dialektika gyakorlatában s megittasodtak a jó eszméjének ragyogó fényességétől.

Campanellának a tudás értékétől és nagyszerűségétől megihletett fantáziája legmerészebb lendületét akkor veszi, midőn a Metaphysicus-nak s a neki segédkező három legfőbb tisztviselőnek szükséges tulajdonságairól beszél. A Metaphysicus nemcsak kormányzója és főpapja az államnak, hanem legfőbb tudósa is. Neki egyszerűen mindent kell tudnia; a másik három főtisztviselő pedig tudásban mindjárt utána következik.

A pansophiára törekvő polihisztor persze nem is sejti, hogy itt nemcsak a reális lehetőségek sulyokját veti el és süllyeszti a fantázia feneketlen tengerébe, hanem hibázik elvbeli meggondolásában is. Nemcsak Platon figyelmeztetését téveszti szem elől, hogy «nehéz, ami szép — χαλεπὰ τὰ καλὰ», — hanem még kevésbé hisz Herakleitos mélyértelmű igazságában: «Nem tesz bölcsebbé a sokat-tudás — Πολομαθίη νόον ἔχειν οὐ διδάσκει». Nem csak a dolog lehetetlenségéről, de arról is megfeledez, hogy észrevegye a roppant értékkülönbséget a sokat-tudás és a mélyen-tudás között.

Bizonyos azonban, hogy mindezzel az emberiség életének és haladásának leglényegesebb rugói felé mutatott; követelő szóval sürgette a legszélesebb rétegeknek, különösen pedig — s éppen ennek a hangsúlyozása is szükséges volt — a legmagasabb köröknek művelődését. Mélységes és sokszor hangoztatott meggyőződése, hogy a kormányzásnak, a hatalom gyakorlásának a tudás, a hozzáértés a legelső alapfeltétele.

⁵⁴ Fouillée kifejezése. (V. ö. Finácsy Ernő: Az ókori nevelés története. — Bpest, 1906—136. l.)

Ennek az elvnek a végsőig való vitele természetesen éppen egyik legnagyobb tévedése volt. A reflexió és a gyakorlati élet egyaránt megcáfolja azt a már Platontól vallott hitet, mintha éppen a tudós volna a legjobb államférfiú.

Míg Platon a tudás áldásait a felsőbb kasztok tagjaira korlátozza, Morus Tamásban a humanistának tudományszeretete a szociális érzéstől áthatott ember nagylelkűségével találkozik, s amint általában rabszolgát nem ismer, úgy azt sem engedheti, hogy az államnak akárcsak egy polgára is a kultúra fényétől és melegétől elzárva legyen. Követeli egyúttal, hogy a művelődésben, a tökéletesség felé való haladásban sohase legyen megállás vagy éppen visszaesés. A tudásszerzés lehetősége ne szoríttassék az iskola körére ; hozzá minden felnőttnek jusson alkalm s ideje. Mindezt hasonló módon és mértékben megtaláljuk a Civitas Solisban is.

A felnőttek oktatásának eszméjét azonban mégis Platon veti fel először. Ő mondja ki először határozottan, hogy a nevelésnek az egész életet fel kell ölelnie.

Jowett, Platonnak nagy kommentátora szerint ez az a folytonos fonál, amely végighúzódik az egész Politeián. S ezt inkább, mint bármely más eszméjét, alkalmazhatjuk mai életünkre. Persze, fűzi hozzá, nevelnie és művelnie magát egy egész életen át, ez a mai business-világban csak kevés filozófuslélek és jellemnek sikerülhet. Pedig éppen a modern életben roppant nagy a jelentősége ennek : fölemeli az embert, kiragadja a hétköznapiaságból. «Ez az a legjobb forma, amelyben felfoghatjuk az élet egészét». ⁵⁵

Campanella csakugyan ebbe a formába illesztve nézi az életet. De bármekkora rajongással is van a tudás, mint ilyen, tehát bármilyen tudás iránt, az ismeretanyag kijelölésében mégis bíráló, értékelő eljárást gyakorol. Telesio szelleme nyilatkozik meg benne ilyenkor, mégpedig szertelenül. A nagy lendületet vevő reális tudományok titokzatosan kibontakozó birodalma ejti meg lelkét elsősorban. De az ember természete és sorsa sem érdeklí kevésbé. Nagyra tartja és megkívánja a történelem és néprajz tudását, ez utóbbit szoros vonatkozásban tartva a földrajzi ismeretekkel. A nyelvek tanulmányozásának hasznát azonban csak ezek látószögéből tudja felismerni. Szükséges a nyelvek tanulmányozása az idegen népekkel való érintkezéshez — mondja, — de elég, ha ketten-hárman tudnak valamely nyelvet, ezek majd tolmácsai lesznek a többieknek. Különben pedig kikel az öncélből űzött és hosszúra nyújtott nyelvtanulás ellen, ha mindjárt — gondolja bizonyára — a latin nyelv is az.

⁵⁵ Jowett i. m. 200. l.

Meglepő tény Campanella nevelési rendszerében az irodalmi oktatás és nevelésnek teljes hiánya. A költészet szerepéhez jut ugyan államában, de a platonai követelménynek megfelelően fantázia nélküli «költészet» ez s az erény hősei «igaz» tetteinek megéneklésére szorítkozik. Nem csoda, ha nem ismervén a költészet lényegét, a humaniorák betetőzésének, az irodalmi oktatásnak «embert képző» erejét sem látta meg. Majdnem oly nagy hiánya ez nevelési rendszerének, mint az érzelmi nevelés terén elkövetett az az alaptévedése, hogy harmadik életévüktől kezdve megfosztja a gyermekeket a család jótékony erkölcsi hatásától s a «mindenki — senki» szeretetében, internátusi közösségben neveli őket tovább.

Ahogy az ismeretanyag értékelésében és kiválasztásában szükség-szerűen megnyilvánul a pedagógiai gondolkodónak bölcseleti felfogása, világnézete, a természetről és az emberi lélekről vallott hite: kiütöközik ez az ismeretszerzés mikéntjéről, eszközeiről, a módszerről vallott felfogásából is.

A szenzualizmus filozófiája Campanellát a szemlélésnek, a közvetlen megtapasztalásnak és érzékelésnek sürgetéséhez vezeti. Mindent látni kell, ha nem a valóságban, legalább képben,⁵⁶ s azt, ami cselekvésben áll (mesterségek, ügyességek), meg kell próbálni személyesen. Iskola maga az élet legyen; mozdítsa elő az ismeretszerzést az életnek minden intézménye és folyamata.

Ettől a módszertől Campanella csodákat vár. Nemcsak merész képzelő-ereje, de az ebbe a módszerbe vetett hite is mondatja vele, hogy a Nap-állam gyermekei hároméves korukban már olvasni tudnak, tízéves korukban pedig többet tudnak, mint másutt felnőtt, tudós emberek. Hiszen itt minden a természet szerint és éppen ezért könnyen is megy. Peripatetikusan, csoportokban sétálgatva, a városban mint valami nagy iskolában járva-elve, játszva és szórakozva jutnak ehhez a nagy tudásukhoz.

A sétálva tanulás, a módszernek ez a legnaturalisztikusabb része, átvezet bennünket Campanella nevelési elméletének utolsó, szintén egészen a naturalizmusra alapított fejezetéhez, a testi neveléshez. A Nap-állam gyermekeinek testedzése és gyakorlása messze meghaladja az ókor-nak vagy a reneszansznak legsokoldalúbb gimnasztikáját is. Ebben a pontban is mindenkinek mindenhez kell értenie. Itt is elveti a súlykot Campanella, mint annyi másban.

A platonai «örnevelés» emlékei a testi neveléssel foglalkozó részekben teljes egészükben jelennek meg. S az egyezés talán abban a mozzanatban a legfeltűnőbb, hogy mindketten a test edzéséhez fűzik szorosabban a

⁵⁶ Mai múzeumaink, növény- és állatkertjeink csíráját rejtik magukban ezek a historico-empiricus törekvések.

lélek edzését, az akarat fegyelmezését is. Katonákat, mégpedig a közösség katonáit akarják nevelni fiaikból. S úgy látják, hogy kitűzött céljukhoz, a közösségért való áldozatos élethez, legbiztosabb eszköz gyanánt a feltétlen engedelmesség erénye vezet.

Különben az Utópiák írói inkább eszményekkel és célokkal szoktak törődni, mint eszközökkel. Ha meg is nevezik az eszközt, részletes fejtegetésébe ritkán bocsátkoznak. Már csak ezért is könnyen marad ábránd minden utópia.

Az utópisták a nevelés hatalmával újjá akarták szervezni az államot, a társadalmat, az emberi dolgok rendjét. Nem zavarta őket, hogy az egyéniség ellen vívott küzdelmükkel a természet rendjének megmásmítására is törnek. Éppen a nevelés tárgyának és eszközének, az emberi lélek természetének mélyebb vizsgálata győzhette volna meg őket törekvéseiknek hiábavalóságáról. Ez megértethette volna velük, hogy még ha sikerülhetne is, akkor sem szabad feláldozni a közérdeknek, a rideg, feltétlen rációnak az individuumot. Hisz nemcsak — miként az Evangélium tanítja — minden egyes léleknek az üdv rendjében végtelen értéke van, hanem a világra, a közjóra, az egész társadalomra is legtöbb jó éppen belőle fakad.

«Az emberi vágyódásoknak történetét — mondja Morus művének magyar fordítója — az Utópiákból lehetne megírni. Ezekben öltött testet a meglévő renddel örökös harcban álló emberi elégedetlenség. Az emberi tunyaságnak ezek a nagy kilendítői. Ezekből röppennek ki a nagy jelzavak, az emberi vágyak ez iszonyúan sűrített esszenciái, melyek forradalomra tüzelik az emberek fantáziáját. Mert az Utópiák a fantáziához szólnak és nem vetélkednek a törvényalkotókkal. Nemcsak a szerzőjük elméjét ismerjük meg belőlük, hanem a nemzeteket és korukat is. A régi civilizációk kiélt, parlag talaját azok szántják fel ismét, ki mélyen, ki sekélyen. A vetése egyiknek is alig szökken kalászba : évezredig elhever szárazon, mint a búzaszem a piramisokban. De megtartja csírázóképeségét. A «legjobb államok» álmodói, az államregények szerzői, a komoly számba nem vett ideológusok, utóbb tanítómesterei lesznek a politikusnak, szociológusnak. Így lett az alchimiából kémia, az asztrológiából asztrológia, az államregényből szociológia».⁵⁷

Hozzátehetjük : így lett az utópiából egyúttal pedagógia.

Ime a Napállam újabb jelentősége, harmadik arca : nemcsak történeti dokumentum vagy szociológiai elmélet a Civitas Solis, hanem a pedagógia irodalmának különös, de tanulságos emléke is.

⁵⁷ Kelen Ferenc tanulmánya : Morus Tamás Utópiájához. (Filozófiai Írók Tára, Budapest, 1907.) — 159. l.

Ami a Napállam szorosán vett politikai eszméit illeti, igazza van Gotheinnak, hogy a Civitas Solis — fajtájú művekben aránylag kevés az eredeti dolog. A kor szükségletei és vágyai élnek bennük. De bizonyos dolgokra minden időben vágyakoznak: ezek így csakugyan nem új dolgok.⁵⁸

Ez azonban azt is jelenti, hogy Campanella nem mindenben függ szükségképpen azoktól, akik az övével azonos eszméket hirdettek; s még inkább áll ugyanez a lehetőség a későbbi koroknak az ő elveivel rokon eszméket hirdető elmélkedőire. Az összefüggés, a tényleges hatás megállapítása annál nehezebb, mert reá mint forrásra való utalással elvétve is alig találkozunk.

Rousseaunak, Lammenaisnak, vagy a «Code de la nature» szerzőjének, a Directoire hirhedi Babeufjére ható Morellinek művében szinte alappilléreként szerepel Campanellának számos eszméje, de a tényleges függés kimutatását illetően még a bámulatot szorgalommal és akribiával dolgozó Kvačala is kételkedik, vajjon e kérdés a legmélyrehatóbb kutatással is megoldható-e.⁵⁹ Napjaink története minden eddigi kornál jobban mutatja ezeknek az eszméknek örökúj virágzását, de tragikus ráeszméléssel érzi és tapasztalja végzetes hamisságukat is.

Bennünket jelen alkalommal a Napállam pedagógiai eszméinek sorsa érdekel. Az eddigiek — ha nem hangsúlyoztuk is — megmutatták, hogy a Civitas Solis neveléstudományi gondolatai politikai eszméinél szinte számosabbak, s egy részüknek eredeti volta is kétségtelen.

Hogyan hatottak tovább ezek az eszmék? Megihlették-e Campanella kortársait vagy a későbbi idők gondolkodóit? Találkozunk-e velük Bacon Nova Atlantis-ában, mely pár évvel a Civitas Solis után keletkezett? Hogyan tükröződnek J. V. Andreae Christianopolis-ában? A pedagógia történetíróját legjobban izgató kérdés pedig az lesz: hogyan viszonylik Campanella a kor legnagyobb pedagógiai elmélkedőjéhez, Comeniushoz? Csakugyan volt-e termékenyítő és elhatározó befolyással reá? Vagy tán egymástól független, egyformán szerencsés meglátói-e ugyanazoknak az igazságoknak? Ezekről szólunk még a következőkben.

Bacon Nova Atlantisa⁶⁰ — ha Campanellától való függését pozitív tanúságtételek nem is támogatják, — egész felépítésében és legjobban hangsúlyozott eszméiben inkább mutatja a Civitas Solis, mint a platoni

⁵⁸ V. ö. Gothein i. m. 84—85. l.

⁵⁹ V. ö. Kvačala i. m. 149. l.

⁶⁰ 1627-ben jelent meg W. Rawley kiadásában. — James Spedding szerint

(The Works of Francis Bacon etc. Vol. III. London, 1887. — 121. l.) 1624-ben készült.

Állam hatását.⁶¹ Bernstein szerint az egész mű inkább a tudományok művelésének és a technikának, mint a szociális eszmének utópiája.⁶²

Tudósokból és kutatókból áll Bensalem szigetén a Salamon-Társaság háza. Mint tudományos kutató intézet működik mellette a «Hatnap munkájáról» nevezett kollégium. Induktív és tapasztalati módszerrel igyekeznek megismerni az okok világát s növelni az ember hatalmát és képességeit. Különösen természettudományokkal foglalkoznak. Okos munkafelosztással élnek: egyesek például utazgatnak, mások egybefoglalják a nyert eredményeket. Némelyek önállóan kísérleteznek, ismét mások a feldolgozást és a gyakorlati értékesítést végzik. Szabályokba, elvek rendszerébe foglalnak végül mindent. Tanítványokat, utódokat is nevel a maga számára e tudós társaság. Arról azonban nem hallunk, miként történik ez.

Mindez mintha bővebb, rendszerezőbb kifejtése volna annak, amit Campanella is a Napállam tudósairól mondhatna nekünk. Bizonyos szokásaik meg éppenséggel a Napállamban dívó szokások. Nagy tiszteletben részesítik például feltalálóikat: szobrokkal s találmányaik mintáinak felállításával örökítik meg emléküket.

De nézzük Campanellának J. V. Andreae-hoz való viszonyát! Itt már a függést illetően belső érveken kívül sokat jelentő külső tények állnak rendelkezésünkre. Campanella életrajzában említettük, hogy szentföldi útjáról visszatérőben hónapokon át Nápolyban tartózkodott és a fogságban synylődő Campanellának hűséges barátja lett a német Tobias Adami. Amikor haza indult Württembergbe, magával vitte Campanellának számos kéziratát, s ezekkel ott lelkes fogadtatásra talált.

Württemberg már a XVI. sz. végén a lutheri vallás egy sajátos irányzatának középpontjában áll. J. Arndt cellei prédikátorral az élükön a teológusoknak egész serege, különösen a Genfben dívó egyházi fegyelem példáján épülve, sürgetve követeli a vallási élet gyakorlati-misztikus elemeinek kiépítését és pietista lelkületével hevesen ellen fordul az Aristotelest újból alapul vevő újszkolasztikus mozgalomnak. Nem lehet csodálni, hogy érdeklődéssel fogadták Aristotelesnek esküdt ellenségét. Az érdeklődés csakhamar lelkesedéssé nőtt. Valóságos propagandát kezdenek Campanella eszméivel. Maga Adami, majd Andreae és Bezold kiadja, sőt le is fordítja Campanellának több munkáját. Ekkor jelenik meg, mint már említettük, a Napállamnak latin kiadása az Adami által sajtó alá bocsátott Realis Philosophia függelékeként Frankfurtban, az 1623-ik

⁶¹ Emil Wolff: Francis Bacons Verháltnis zu Platon. Berlin, 1908.

⁶² Idézve Prÿsnél (i. m. 115. 1.)

évben.⁶³ Feltűnő e Luthert követő papok érdeklődése éppen a Civitas Solis eszméi iránt. Kvačala abban találja ennek magyarázatát, hogy a mélyebben érző lelkek elégedetlenek voltak a hitet újíító egyháznak a világi élet és az egyházi fegyelem terén elért eredményeivel, s meggyőződésükké vált egyházuk nélkülözhetősége, a nélkül azonban, hogy ennek világos tudatára jutottak volna.⁶⁴

Igy érthetjük meg, hogy a württembergiek a titokzatos tevékenységet kifejtő «Rosea crux» egyesülettel szemben egy önálló szabad szervezet megteremtését határozták el, amihez Andreae több programmiratot szerkesztett gyors egymásutánban.⁶⁵ «A szövetséget — írja — Civitas Solisnak neveztük, azzal a kettős szándékkal, hogy egy csomó kiváló tudású és kipróbált életű lutheránus (állásukat és születésüket nem nézzük, csak német származásukat) egyfajta törvény és egy főhatóság alatt összefogjon, hogy komolyan nekilásson a meg nem hamisított vallás ápolásának, a reánk szakadt erkölcsi romlás javításának s a hanyatlásnak indult irodalom helyreállításának, valamint annak, hogy az élet viszontagságai között támogassa egymást. A vagyonosok anyagi eszközöket, a kevésbé módosak munkaerejüket bocsássák közre, s így az egyes tagok ebből a közösségből a keresztény szeretet, a tiszta öröm s a kölcsönös segítség gyümölcseit nyerjék».⁶⁶

Kvačala helyesen jegyzi meg: ha ebben a jó keresztény célkitűzésben nem mutatkozik is túlságosan a Napállam hatása, mindenesetre ennek az adott viszonyokra való hűséges alkalmazását látjuk, különösen érdekes ebben a tagoknak gazdasági kölcsönössége.⁶⁷ Történelmi érdekessége van annak, hogy a szövetséghez való csatlakozását Linzből Kepler is bejelentette.⁶⁸

Hogy ennek a szépen megtervezett német Civitas Solisnak eszméjét egész terjedelmében és szélesebb körökben is megismertesse, a Napállam mintájára Andreae is megkísérli egy eszményi állam szervezetének aprólékos rajzát. Christianopolisnak⁶⁹ nevezi ezt s már ezzel a címmel is erősen hangsúlyozza, hogy az ő állameszménye szigorúan keresztény, azaz lutheri elgondolás.

A mű szellemét s tartalmát híven tükrözi kegyes címe. Nincsen még egy államregény, amely hasonló mértékben a vallási eszme szolgálatában

⁶³ V. ö. Kvačala i. m. 133—134. l.

⁶⁴ V. ö. Kvačala: Die pädag. Reform des Comenius in Deutschland, II. 12. l.

⁶⁵ V. ö. J. V. Andreaes Anteil an geheimen Gesellchaften, 28. l. (Id. Kvačala: Th. Campanella, 134. l.)

⁶⁶ V. ö. R. Pusts Abhandlung über

Andreae. Mtl. der Com.—Ges. 1905. — 242. l. (Id. Kvačala i. m. 134. l.)

⁶⁷ V. ö. Kvačala i. m. 134. l.

⁶⁸ V. ö. Pust i. m. 243. l.

⁶⁹ A mű pontos címe: Reipublicae Christianopolitanae descriptio. — Argentorati, 1619.

állna s amely ebből a külön okból is annyira előtérbe állítaná a nevelés ügyét. Andreae, akit Kvačala a XVII. századbeli evangélikus Németország egyik legkiválóbb alakjának nevez,⁷⁰ vérbeli pedagógus, s egyúttal — mint Prÿs mondja róla⁷¹ — az egyetlen utópista a vérbeli pedagógusok között.

A műben élénk táruló új államszervezet képe úgyszólván csak keret egy eszményi nevelési rendszer bemutatásához. S e rendszernek sok alapeleme a Civitas Solisból már jó ismerősünk. A nevelés pl. Andreae szerint is az állam feladata. A pedagógusoktól kiválóságot követel, de feladatuk is a legkimagaslóbb: belőlük kerülnek ki a legfőbb államhivatalnokok. Christianopolisban is, igaz hogy csak hatéves koruktól kezdve, közösen nevelik a gyermekeket. A célkitűzés itt sem követel kevesebbet, mint minden irányú tudományos képzést. A természettudományokban való oktatást laboratórium, műszerek s a «Theatrum Physicum» mindent szemléltető képei segítik elő. A tapasztalás, az átételezés mindenütt előtérben van: ezt szolgálják a város különböző pontjain látható szobrok és festmények is. A tudományos intézmények között előkelő helyen áll a könyv- és levéltár. A nyelvtanulás tárgyakhoz kötve folyik. S itt már is — ha nem is mint egyetlen nyelv — az anyanyelv van előtérben.⁷²

Andreae a felügyelet mellett a példának roppant hatását Campanellával egyenlő mértékben hangsúlyozza. A vallás azonban mint középponti eszme nagyobb nyomatékkal jelenik meg nála. A Napállamban a papi uralom, a hierarchia eszménye mögött háttérbe szorul a vallás élő gyakorlása. «Keresztényváros» lakószáma viszont mindenekelőtt a vallásérkölcshősei, a pietizmus buzgó követői. Christianopolis a kedélyneveléssel is többet törődik. Szép kertek, zene, ének, színielőadások vannak hivatva a kedély felajzására. Jól tudják itt, hogy kellemes környezetben, vidám hangulatban a szellemi munka is jobban folyik.

Sigwart szerint úgy viszonylik Christianopolis Campanella Napállamához, mint Vaihingen városkája (itt élt t. i. Andreae) Rómához. De helyesen jegyzi meg Kvačala, hogy ha a külsőt illetően árnyék esik is Andreae munkájára, belső jelentőség dolgában fényugarak is érik az összehasonlításakor. Hiszen Christianopolisának végén Andreae is felhívta olvasóit tervei megvalósítására. S a történelem benne, Arndt tanítványában, a pietizmusnak egyik legnagyobb hatású előfutárját látja, aki egy félszázad alatt az evangélikus egyházat és Németországot, és ezzel együtt az egész életet is átalakította, mégpedig nemcsak azzal, hogy elfordult a merő tanítástól s a hit g akorlását hangsúlyozta, hanem éppen azzal,

⁷⁰ V. ö. Kvačala i. m. 133. l.

⁷¹ V. ö. Prÿs i. m. 101. l.

⁷² «Nem az a fontos, milyen nyelven,

hanem milyen szívvel beszélünk» — akarja mondani egy helyen. «Si vere, si modeste, si cordate dicas, supra Ciceronem dixisti.»

hogy szabad szervezeteket teremtett meg az egyházon belül s bevitte a jámborságot az élet összes területeire, azaz behatóan népszerűsítette magát a jámborságot⁷³.

Campanella és Andreae viszonyáról végeredményként kimondhatjuk, hogyha külső tanúságtételek nem kínálkoznak is, Aduinának a tübingeni és württembergi teológusokhoz szóló közvetítése, Andreae részvétele a Campanella-iratok közreadásában, az említett pietista — szociális szövetségnek éppen «Civitas Solis» címmel való alapítása szinte teljes bizonyossággal campanellai hatásoknak mutatják azokat az egyezéseket, vagy hasonlóságokat, melyeket a Christianopolisban tényleg feltalálunk.

Jóval nehezebb kimondani a végső szót Campanella és Comenius viszonyáról.

A Campanellának neveléstörténeti jelentőségét kutató Catalano⁷⁴ a modern pedagógia megalapítóját látja a Napállam szerzőjében s ezt a tételét főként arra a feltevésre alapítja, hogy Comenius, az első nagy pedagógiai rendszerező, az ő eszméinek hatása alatt állott.

Igazolhatjuk-e ezt a feltevést és mily mértékben? Comeniusról lévén szó természetes, hogy ehhez a tudományos perhez a legnagyobb Comenius-ismerő, Kvačala⁷⁵ lesz a koronatanunk.

Szerinte nagyon valószínű, hogy Comenius Andreae Christianopolisát már 1628 előtt megismerte, amennyiben tehát elismerjük Campanella hatását erre a műre, bizonyos mértékig e hatást Comeniusra is érvényesülőnek mondhatjuk. De csupán bizonyos mértékig. Hisz ezeket az eszméket legnagyobb részt már ismerhette Ratke, Evenius, Bonnaeus, Alsted, Bodinus műveiből.

Magának Campanellának műveivel, köztük a Civitas Solisszal is, Physicájához⁷⁶ írt bevezetése szerint csak 1628 után ismerkedett meg Comenius.

Hogy a Campanella műveivel való megismerkedés a természetre vonatkozó ismereteire és felfogására hatással volt, maga Comenius is elismeri, s ezt Physicája is határozottan mutatja. Ezzel szemben pedagógiai forrásai között — pedig ezeket nagy számban sorolja fel — sohasem említi Campanellát Comenius.⁷⁷ E miatt viszonyuk megállapításában csak belső rokonságukra támaszkodhatunk.

⁷³ V. ö. Kvačala i. m. 125. l.

⁷⁴ Catalano: Il concetto pedagogico di Tommaso Campanella. Catania, 1894.

⁷⁵ E kérdéssel «Th. Campanella und die Pädagogik» c. művében (Die deutsche Schule, 1905.) foglalkozik.

⁷⁶ Physicae Synopsis. — Lissa, 1633.

⁷⁷ V. ö. «Dagegen ist mir nicht erinnerlich und bekannt, dass Comenius unter seinen pädagogischen Gewährsmännern, deren er eine Fülle aufzählt, jemals den Campanella genannt hätte.» (Kvačala -: Th. Campanella und die Pädagogik. — 682. l.)

Catalano nagy szorgalommal gyűjtötte össze és részletesen ismerteti párhuzamos tételeiket. Rövidebb összefoglalásban ezek a következők :

1. Mindketten megegyeznek a nevelésnek természetes lélektani alapjaiban. 2. A nevelés az érzékitől az elvont felé természetes rendben halad. 3. Az érzékek az ismeret forrásai. 4. és 5. Könyvek helyett a természet, a dolgok! 6. Minden ismeretnek megvan a megfelelő tárgya ; ebből és nem a szóbeli leírásból kell kiindulni. 7. Ebből következik Campanellánál a Napállam falainak képekkel és magyarázó versekkel való ellátása, Comeniusnál az Orbis Pictus szerkesztése. 8. és 9. Szükséges és hasznos dolgokat tanuljunk! 10. Mindenki részesüljön oktatásban. 11. A tanítás az államnak fontos feladata ; Campanella szerint az egész városban s a természet ölen kell ezt végezni, s ez a tanítás nemcsak oktatásból áll ; Comenius szerint az iskola a tanítás helye. 12. Minden dolog tárgya az oktatásnak. 13. Beszélve tanuljuk a nyelvet ; Campanella szerint a falak képeit szemlélve, Comenius szerint az Orbis Pictus olvasmányai segítségével. 14. A nevelés két első szakasza az 1-től 6-ig, s a 6-tól 12-ig terjedő évek. 15. Az első oktatást az anyának kell megadnia ; Campanella szerint két-három éves korig, Comenius szerint a hatodik életév végéig. Ezért nincs meg ez utóbbinál az «istituto infantile», az óvoda. 16. Campanellánál a tizenkettedik életévvel részben bezárul a rendszeres oktatás, részben magasabb tanulmányok ideje következik. Comeniusnál hasonlóképpen. 17. A tizenkettedik életévtől kezdve Campanella technikai, ipari és magasabb szellemi oktatásról beszél, a holt nyelvekről nem tesz említést. Comeniusnál a tizenkettediktől a tizennyolcadik évig a latin iskola, a tizennyolcadiktól a huszonnegyedik évig a főiskola szerepel. 18. Gyakorlással tanulják a mechanikai készségeket.

Mindezekhez hozzáfűzi Catalano : Campanella elrendezése tökéletesebb, teljesebb, az életnek megfelelőbb, a modern törekvésekhez közelebb álló. Comenius hat éves beosztásával pedánsnak mutatkozik, megmerevíti az iskolát s a szellemet, amennyiben apriorisztikus formákba kényszeríti.

Ugyancsak Catalano szerint a Napállamnak különösen az Orbis Pictus-szal való egybevetése mutatja, hogyan használja fel Comenius Campanella gondolatait. Campanella a «pedagógus», Comenius a «didaktikus», az első a természet, az utóbbi az iskola embere. Campanellának, a nagy gondolkodónak majd semmi befolyása sem volt a nevelésre : Comeniusnak, mint tevékeny propagátornak, igen nagy hatása volt.

Ami a felsorolt egyezéseket illeti, ezek csakugyan szembetűnők. Az előzőleg említett tények alapján mégis igazat kell adnunk Kvačalának abban, hogy bizonyítani, de cáfolni sem lehet, volt-e Campanellának

ösztönző hatása Comeniusra. Tanúságtétel nem szól e feltevés mellett ; a szóban forgó eszmék nagyrésze pedig az eddig említettekén kívül Vives és Montaigne műveiből is származhatott.

Abban is igazat kelladnunk Kvačalának,⁷⁸ hogy egyébként sem Campanella javára üt ki a Comeniusszal való összehasonlítás. Hiszen akárhány pedagógiai eszméje nyilvánvalóan kifogásolható. De különösen «rendszere» tudományos jellegét kell kétségbe vonnunk. Gyakran beszél ellentmondást kiváltó általánosságban, nem okolva meg tételeit. Eszméinek csak az állam képében volna bizonyos egysége, a magunk kategóriái szerint azonban ugyancsak nehéz közöttük összefüggést teremteni. A Napállam egészen töredékszerűen tárja elénk írója eszméit. Ezzel szemben már Campanella előtt is voltak gondolkodók, akik megkísérelték a nevelés elveinek egységes, önálló rendszerbe foglalását.

De ha nem vallja is a pedagógia története Campanellát a modern nevelés atyjának, tiszteletreméltó helyet jelöl ki neki a XVI. és XVII. sz. pedagógiai újítói között. Campanellának neveléstörténeti jelentősége nagyobb, mint az alkalmi pedagógusoké, amilyenek Rabelais, Montaigne, Andreae, Bacon, kisebb, mint a szakembereké, amilyenek Ratke és Vives Tamás. Comeniustól nem vitatja el Campanella a neveléstudománynak mint tudománynak atyaságát, sok eszméje és követelése révén azonban megosztja vele a látnok dicsőségét a nevelésben.⁷⁹

KOVÁTS GYULA

⁷⁸ Kvačala i. m. 688. l.

⁷⁹ V. ö. e tanulmányt a szerzőnek
*Campanella Tamás Napvárosa, különösen

neveléstörténeti jelentősége szempontjából» c. bölcs.-dokt. értekezésével. (Budapest, 1927. Kéziratban.)

MAGYAR KÖLTŐK ÉS ÍRÓK ITÁLIÁRÓL

Magyar költőnek lenni mindig szűk sorsot, áldozatos hivatást jelentett, mint ahogy magyarnak lenni is büszke mártírsors Európa nagy nemzetei között. Íróink, költőink évszázadokon át csak szívben vágyakoztak arra, hogy világot lássanak, élményeket gyűjtsenek, magukba igyák messzi tájak szépségét; a «szűk magyar sors» azonban ebben is megbéklyózta, a lehetetlenségek korlátaival vette körül őket. Megdöbentő elgondolni, hogy tulajdonképen csak századunk magyar írói és költői, a legújabbak válthatták valóra utazási terveiket. A régi magyar költők legtöbbje vidéken és magányban élt. Berzsenyi, akinek világrengető képzelete sziklákat görgetett ódáiban, és isteni pillantással fogta át a végtelenséget, a Zenittől a Nadirig: sömlyéni magányában és niklai remeteségében írta verseit, titokban, hogy felesége szemére ne vesse a gyertyapazarlást. Csokonai, aki verseiben a franciás rokokó kertjeiben andalgott olasz amorettók játszi körében: gyalog járja az országot Debrecentől Csurgóig és vissza. Bessenyei, rövid külföldi forgolódás és egy szép olaszországi utazás (1768) után háromévtizedes pusztakovácsi remeteségében temette nagyratörő álmait, széles körből összehordott európai műveltségének foszlányain rágódva. Jókai, aki csodás képzeletével bejárta az egész világot, sőt a mesék birodalmát is: négy fal között böngészte a lexikon adatait, hogy az írói képzelet hatalmával újraterejtse magában a világ tájait, — Olaszországot is

(Egy az Isten). Egy Voltaire, egy Shelley, egy Byron beutazta fél Európát; a régi magyar költők úgy lettek nagy költökké, hogy át se lépték az ország határát. S ha mégis kijutottak külföldre, akkor vagy bújosni mentek, «Océanum mellé», mint Balassa és Mikes, vagy politikai száműzetésbe vonultak, mint Bacsányi és Jósika, — avagy börtönbe vitték őket, mint Kazinczyt, Bacsányit és Szentjóni Szabót. Itthon is gyalog utaztak, mint Csokonai és Arany — Máramarosszigetről Nagyszalontára, — vagy ökrösszekéren, poros vidéki országutakon poroszkáltak, mint Petőfi, aki annyi lelkesedést, annyi szépséget tudott kicsiholni szerény alföldi, felvidéki és erdélyi útjaiból is, — hát még ha betelhet vágya, és megláthatja Európát! Úti leveleinek egyikében írja, 1847-ben :

...Holnap indulok Nagyvárad felé Pestre, s onnan a külföldre. Nőtelen-ségem utolsó hónapjait utazással töltöm. Megnézem a tengert, melyet annyira óhajtok már látni, mert hisz az rokona szívemnek : mély és viharos. Megnézem Shakespeare, Shelley és Byron hazáját, a sötét Angliát, s megnézem Béranger honát, a fényes Franciaországot...

Terve persze füstbe ment. Nemcsak hogy Franciaországig nem jutott el, hanem a lelkével rokon tengert sem látta meg ; ez a tenger pedig bizonyára Olaszországot jelentette volna. Örült, hogy úgy-ahogy megélhetett, és két év múlva már az európaival összeforrott magyar szabadságért áldozta életét. S még legújabb költőink egyike-másika is csak álmaiban járhatta be a művelt Európát. Juhász Gyula egy életen át vágyódott országszéli tanári állomáshelyein a Nyugat meseszigetei után, — s csak «a képzelet villámroptú vonatján» érhetette el őket. «Elérem én is tán Páris, nagy álmok szigetét!» — írja már 1907-ben ; de ő is csak képzeletben élhette ki vágyait, úgy, hogy Gulácsy Lajossal, az olasz mesterekért rajongó festővel, «Giotto jó utódával» a kávéházból «A Kőröst néztük, és láttuk Velencét, A kávéházban Goethe ült velünk, Esengtük Grandet Eugénia szerelmét...»

Nem a vágy, az utazás vágya, a kulturális szomjúság hiányzott költőinkből. Hiszen így, a fájdalmas távolból is magukba itták Európa egész kultúráját : Balassa a humanista költőket — köztük a nápolyi Marullust — és a renaissance friss szellemét, Zrínyi egy Tasso eposzi álmait, Berzsenyi Horatius ihletét, Bessenyei, Csokonai és Kazinczy kissé mindent, ami akkor az európai kultúra része volt, Goethe-től Metastasio-ig, Kölcsey a Herder-i jóslatot, Vörösmarty, Petőfi és Arany Victor Hugo-t, Shakespeare-t és Aristophanest fordítanak, és Dante-ért, Béranger-ért lelkesednek.

Az európai kultúrtájak fölkeresése azonban nagyrészt vágyálom maradt számukra. Pedig az írónak, a költőnek mindenki másnál nagyobb

szüksége van arra, hogy költői képzelete meggazdagodjék a világ arcának szépségével, s megihlesse a tájak, népek, városok, képek és szobrok művésze. Jól látni ezt azokon a költőkön, akik mégis kijutottak külföldre, s költői fejlődésükben nevezetes mozzanatok, műveikben szép részletek őrzik a megbámult szépségek emlékeit. Meglátszik ez azokon a régi költőinken is, akik a mostoha sors ellenére is elvetődtek Olaszországba. Kétségtelen, hogy legtöbb *személyes* irodalmi kapcsolatunk Itáliához fűződik, s ezek a személyes élmények mindig megtermékenyítették költőinket. Már első «európai» költőnk, Janus Pannonius is tisztában volt azzal, hogy a tájnak formáló ereje van a költőre: «Mert lám, a táj áthatja ám a lelket, — hol kelt a vers...» — írja olasz költőbarátjának, Galeotto Marzio-nak (1458). Költészete mutatja, mit köszönhetett Itáliának és az olasz humanista irodalomnak. Balassa is tanult a nápolyi Marullustól. Zrínyire döntő hatással volt olaszországi tartózkodása, amelyre nevelője, Pázmány Péter küldötte a 16 éves ifjút. Ha csak Tassot ismerte volna is meg ekkor, már az is megérte volna ezt a küldöldi utat. Faludi, a tudós jezsuita költő felett sem suhant el eredmény nélkül az az öt év, amelyet a Szent Péter-templom magyar gyóntatójaként töltött Rómában. Kisfaludy Sándort a közös hadseregbeli katonasors vitte Milanóba; mikor pedig Napoleon elfoglalta a várost, a költő Provenceba kerül, de oda is Petrarca verseit viszi magával, amelyek aztán ihletői lesznek Himfy Szerelmeinek. Öccsét, Károlyt, kalandos természete, műveltségzomja és szegénysége vonzza Itáliába; *gyalog* megy le, s útközben kis képecskéket eladásából él. Petőfi rokonszenvét az olasz szabadságtörekvések nyerik meg Olaszország számára; ennek emléke «Olaszország» c. verse (1848). Aranyt viszont Tasso és Dante lángelméje kötötte Itáliához.

Századunk elején végre megoldódott az a bénító varázs, amely a haza földjére nyugözte le költőinket és íróinkat, korán átláttatva és átéltetve velük a visszavonhatatlan vörösmartyas igazságot, hogy ez az a föld, amelyen kívül nincsen számunkra hely. A modern életforma, a technika fejlődése végre ledöntötte a «szűk sors» korlátait, s művelt szellemeink ettől kezdve időről-időre személyesen is találkoztak Európával.

Legújabb irodalmunk bizonyossága szerint két igéző táj vonzotta legjobban íróinkat és költőinket, két ihlető európai középpont alakult ki: *Páris és Olaszország*. Amott a szabadság és bohémság páratlan levegője vonzott; emitt a táj szépsége, a városok költészete és a művészet bővült, — a kék ég és a dombok, amelyek annyira emlékeztetnek a Dunántúl égére és halmaira. Mintha az északkeleti magyar honvágát

jelképezné ez a sóvárgás a Dél után, hiszen azt mondják, hogy Keletről elvándorolt őseink is tulajdonképpen a csábos Lombardia felé igyekeztek. Tény, hogy irodalmunk tanúsága szerint ez a két táj vonzza leginkább a magyar lelket. Nyugattól olykor szellemet, Itáliától művészetet tanulunk. Mintha mégse üres szóbeszéd lenne a magyarság latin vonzalma, sokat emlegetett mediterrán szelleme amelyet néhány évvel ezelőtt ünnepeltek Babitsban, a San Remo-i díj elnyerésekor. Bizonyára nem véletlen, hogy éppen Páris és az olasz városok, ez a két latin táj ragadta meg az írók és költők, a szellemi vezetők érdeklődését és rokonszenvét.

Ennek a vonzalomnak érdekes bizonyága az, hogy költőink ezt a két tájat éneklik meg leggyakrabban verseikben a külföld változatos panorámájából, s íróink ezt a két tájat választották legtöbbször regényeik, elbeszéléseik színhelyéül. Párisal kapcsolatban a költők közül elég Adyt említenünk, a szépírók terméséből pedig Ambrus Zoltán, Márai, Laczkó Géza, Vaszary Gábor és Hevesi András párisi regényeit. Az olasz tájat és városokat ennél is több költőnk és írónk szötte bele műveibe. S nemcsak történeti regényekről van szó, amelyeknél a választott téma már eleve megköti a színhelyet; nem is csak antik római földön játszódó regényekről, amilyen például *Móra* Ferenc nagyszabású «Aranykoporsó»-ja vagy *Kosztolányi* «A véres költő» című, Néróról szóló lélektani regénye; hanem modern társadalmi regényekről is, amelyeknek önkényes színhely-megválasztása kétségkívül az író egyéni vonzalmáról tanuskodik.

Bizonyára érdekes végigfutni azokon a költeményeken és regényeken, amelyek egészükben vagy részleteikben a modern olasz tájakhoz, városokhoz fűződnek; hiszen ezek immár behálózzák Olaszországot, valóságos helyszíni térképrajzot adnak az olasz földről. Induljunk el tehát «a képzelt utazás villámroptú vonatján», utazzuk be Olaszországot, és válasszuk vezetőinkül a magyar írókat és költőket. Szemlénk természetesen nem törekszik teljességre, már csak azért sem, mert anyagunk túlságosan bőséges; inkább csak a legjellemzőbb olasz tájakat és városokat illusztráljuk egy-egy költeménnyel vagy regényrészlettel.

*

Mióta Adriánkat, fájdalom, elvesztettük, többnyire a *Tenger* az első nagy élmény, amelyet az olasz föld ad meg nekünk. Ez a találkozás, amikor az ember, a tengertelen magyar először néz szembe a legközvetlenebb végtelenséggel, a végtelen tengerrel, megrendíti a fogékony lelket. Ezt a nagyszerű élményt örökíti meg *Szabó Lőrinc*, mai költőnemzedékünk egyik legkiválóbbjának verse, a *Trieszt előtt*. Mikor a pesti villa-

moson a dunai hídra fut föl, mindig eszébe jut a tenger — írja, — az az élménye, amikor a Karszt sziklafalai között robogva izgatottan várta a vonatablaknál a tenger feltűnését.

...s egyszerre csak
mintha elfűjták volna, jobbról
az utolsó fal leszakad,

és hangtalan, kék robbanásként
végtelenné nyílik az ég
s vele nyílik egy másik ég is,
mintha aláink terítkenék:

a borzongó, kékhústú tenger,
nagy, lassú barázdáival,
s rajta napfény, és felleg árnya,
s vitorlák, fehér lepkeraj. —

Beh szép volt! És be szép, hogy így jött,
ilyen egyszerre az egész!
Láttam, és azóta se múlik
az óriási meglepetés.

Láttam a szépet, itt maradt a
szememben, csak behúnyni kell,
s ha megvakít is az irigy sors,
ezt soha már nem veszi el.

Trieszttől már nincs messze a másik kedvelt magyar városélmény :
Velence, ahol annyi magyar szót lehetett hallani tavasszal és nyáron.
A lagunák költészete, a Szent Márk-tér varázslata évszázadok óta meg-
fogja az utazó lelkét, — a magyar lelket is. Nem csoda, hogy amikor
Babits Mihály, Dante méltó tolmácsolója először járt «Szent Márk dicső
terén», nagy költőelődje, *Zrínyi* ködlött fel lelki szemei előtt, — a «másik
bús magyar», aki szintén ott «tiport hatalmasan» döngő csizmáival a
márványon, «s lelke tombolt, látván sok harci jelt ős ívek oldalán».
Babits szonettje (*Zrínyi Velencében*) szinte azt sejteti, hogy a Szigeti
Veszedelem, a nagy hősi éposz ihlete itt fogant meg *Zrínyi* lelkében ;
s annyi valóban tény, hogy *Tasso*, az olasz költő adott hozzá mintát.

...*Alkonyfelhő* borult lagunára, piacra,
felhőn az angyalok készültek már a harcra,
melyre a holtakat felkölté *Alderán*.

Hogy a mai intellektuell számára milyen élmény ez a különös város,
azt legjobban *Sőtér István*, a fiatal író *Fellegjárás* című regénye tükrözi.
A regény egyik főhőse, *Konstantin*, a kultúrával szinte dekadensséggig
telített, már-már betegesen érzékeny esztéta típusa. Ő «átéli» a városokat,
a tájat, a művészi alkotásokat. Olaszországi utazása közben írt naplő-
jából való ez a részlet :

...Tizenhat óra Budapesttől Velencéig, robogó vonaton, kőszénfüstben, álmatlanul, éjtszakai hidegek emlékével, melyekből átmenet nélkül zuhanunk az északolasz síkságok forró párájába! E tizenhat óra mégis Velencébe torkollik, mágikus, érthetetlen módon, pedig oly kevés köze van hozzá, hogy utolsó percig kételkedem, nem merek hinni a csoda megvalósulásában... Az idő csodáját számomra Simone Piccolo temploma fejezi ki legérthetőbben: magas, zöld kupolájával, a *pályaudvarral* szemközt... Köröskörül a lagunák mélyebb-zöld vize, a nap ideges villódzása, nyugtalanítóan lengő, rótarany szőnyeg a márványhíd hajlatában (zászlók, lengő vásznak mindig zavartak, idegesítettek) — biztonságomat végleg elvesztem a visszfények, ingó, billenő tárgyak között, melyeket a laguna himbál. (Ellentét: a lapos, napsütötte vidék, melyet Velence és Trieszt között átszelünk, tanyáival, unalmas útjaival és megtévesztő harangtornyaival, melyekben mindig Velencét szeretném üdvözölni — ez a vidék vezethetne Kecskemétnek és misem váratlanabb, mint a megérkezés, a kíméletlen csere, mely a szárazföld unalmát, semmitmondását felváltja a legijesztőbb városfantazmagóriával: Velencével.)...

Ilyen modorban folytatódik a napló, a Canal Grande-ról, a Márkus-tér nappali és esti varázslatáról, a Doge-palotáról és a Szent Márk-templomról («A templom kisebb, mint gondoltam, bútorszerű, ékszerhez hasonló...»); este «csúcsai még alacsonyabbak, azt hiszem, kézzel is felnyúlhatok a kupolákért»), Tintoretto képeiről: egy nagyon művelt, nagyon szellemi író finom benyomásai. Az impressziók az esti kivilágításban úszó Szent Márk-téren szinte örömjújongásba csúcsosodnak: «...hátradőlök, remegő izgalommal — írja Konstantin; — csodálatos éjtszaka: a boldogságot, mit régóta szomjaztam, megszületni érzem...»

Egészen különös hatással van Velence *Szerb Antal Utas és holdvilág* című regényének hőisére, Mihályra is. Ez a Mihály különleges lelki hatások alatt a nászúton akarva-akaratlan lemarad fiatal felesége mellől, s ebben a tényben szerepe van az olaszországi utazás misztikumának, — többek között a velencei sikátoroknak is.

...A vonaton még nem volt semmi baj. Velencében kezdődött, a sikátorokkal.

Már mikor a motoscafon az állomásról befelé hajóztak és elhagyták a Canal Grandet a rövidebb út kedvéért, Mihálynak feltűntek jobbra és balra a sikátorok. De ekkor még nem sokat törődött velük, mert eleinte teljesen lefoglalta Velence velencesége: a víz a házak között, a gondolák, a laguna és a város téglavörös-rózsaszín derűje. Mert Mihály most volt először Olaszországban, harminchat éves korában, a nászútján.

Hosszúra nyúlt vándorévei alatt mindenfelé megfordult, Angliában és Franciaországban éveket töltött, de Olaszországot mindig elkerülte, úgy érezte, még nincs itt az ideje, még nem készült fel rá. Olaszországot is a fel-

nőtt dolgok közé tette el, mint az ivadékok nemzését, titokban félt is tőle, félt, mint az erős napsütéstől, a virágok szagától és a nagyon szép nőktől...

Már első éjjel izgalomba ejti Velence varázsa: egyedül felfedező útra indul a szállodából.

Eltávolodva a Canal Grandetól, amely mentén állt a szállodájuk, a Frezzeria körüli utcákba jutott, ahol ilyenkor éjszaka is sok velencei járkált, azzal a különös hangyaszerűséggel, ami ennek a városnak a lakóit jellemzi. Így került a sikátorok közé.

Egészen szűk utcák ágaztak egészen szűk utcákba és amerre ment, ezek az utcák mindegyre szűkebbek és sötétebbek lettek. Ha kinyújtotta két karját, egyszerre meg tudta érinteni a két szembenlévő házsort, a hallgató nagyablakos házakat, amelyek mögött, úgy gondolta, titokzatosan intenzív olasz életek szenderegnek. Olyan közel, hogy szinte indiszkréció ezeken az utcákon járni éjszaka.

Mi volt ez a furcsa bűvölet és eksztázis, ami elfogta itt a sikátorok közt, miért érezte úgy magát, mint aki végre hazaérkezett? Talán a gyermek álmodhatott ilyesmiről — a gyermek, aki kertés villák lakója, volt, de félt a tágas dolgoktól — talán a kamasz akart élni olyan szűk helyen, ahol minden félnégyzetméternek külön értelme van, tíz lépés már határsértést jelent, évtizedek telnek el egy rozoga asztal mellett és emberéletek egy karosszékben: de ez sem biztos.

Így bolyongott a sikátorok közt...

Szerb Antal különös lelkivilágú regényhőisének érzékenysége a maga módján már visszahat Velence titokzatos varázsára. A legrajongóbb Velence-imádatot mégis *Márai* Sándor önti szavakba, a *Vendégjáték Bolzanóban* lapjain. A regény főhőse Casanova, a hirhedt kalandor és nőcsábász vonásait ölti magára. Casanova tudvalevőleg Velencében született. Márai egy képzelt kalandját írja meg a könyvben. Casanova másfélévi rabság után, amelyet a Doge-palota pincebörtöneiben töltött, Bolzanoba érkezik. Ott kísérője, Balbi, a pap, ócsárolni kezdi Velencét. Casanova azonban szenvedélyesen szülővárosa védelmére kel:

...Mit tudjátok ti, ögyelgők, vándorok, naplopók, levanteiek, mit tudjátok ti, hol lakik az Isten és merre van Velence? Ültök a csapszékben, a Merceria sikátoraiban, szörpöliték a savanyú bort és azt hiszitek, ez már Velence! Megtömiték bendőtöket hallal és hússal, pástétommal és szálás tésztaival, dolce-val és szagos sajtokkal, s azt hiszitek, ez már Velence!... Velence nem a dózse és a messergrande... nemcsak a harangozó a Márkus-téren, a galambok a fehér köveken, nemcsak a kutak... Velence nemcsak az, ami látszik. Ki ismeri Velencét?... Ott kell születni, hogy ismerje az

ember. Be kell szívni, az anyatejjel, dohos-fanyar, áporodott illatát, ezt a romlott és nemes illatot, amely olyan, mint a haldoklók lehellete, s olyan, mint egy boldog óra emléke, mikor nem féltünk az élettől, sem a haláltól, s testünk minden rostját, értelmünk minden szögletét betöltötte a pillanat varázsa, a valóság szédülete, az öntudat elragadtatása, hogy itt élünk a földön, Velencében. Áldom a sorsot és földig hajolok a végzet előtt, boldogságomban és büszkeségemben, hogy velenceinek születtem! Köszönöm az égnek, hogy az első lélekzet, melyet beszívtam a földön, a lagunák rothadt-bölcs illatával volt telítve! Velenceinek születtem, tehát minden enyém, amiért élni érdemes, ajándékba kaptam a szabadságérzést, a tengert, a művészetet és a szép szokásokat, s tudom, hogy élni annyi, mint harcolni, s harcolni annyi, mint igazán és rangosan velenceinek lenni! Boldogság!...

Ez csupán ízelítő Casanova tirádájából. Ezekbe a rajongó hangokba csak egy humoros regény fintora szól bele: *Karácsony* Benő, az erdélyi író *Utazás a szürke folyón* című regényéé. Hőse, Sebestyén Károly Jakab Hektor, egy pedáns, szemüveges kis vidéki patikussegéd, szűk kis világból egyszerre csak Párisba és Velencébe csöppen, és mivel Velence rendkívüli valami, nehezen tudja beilleszteni az ő megszokottságok keretei között mozgó életébe. Csupa kiábrándulás várja ott:

Nem sokat gyönyörködött a lagunák városában, annyi szent. Pedig készült rá szorongva és áhítattal. Ilonával többször emlegették Velencét. Ilona javarészt arról beszélt, hogy ha az ember piacra akar menni Velencében, vagy zongoraórára, csónakba kell ülnie. Őt a paloták érdekelték, a márványablakok s a templomok; igazában nem is ezek, hanem a nagy és tanulságos kaland, a műtörténelem és szerelem összeolvadó élménye. Felajzotta magát, mint egy íjat. A húr elpattant, de nem úgy és nem akkor, mikor várta s ő, kilőtt nyílvessző, Velence ragyogása helyett Velence rosszszagú kulisszái mögé talált. Reggel indult el a vasúti állomás közelében lévő szerény szállodájából és dél volt már, amikor végre kiérkezett a tengerhez. Sikátorokon ödöngött át, hidak lépcsőin ment föl, de mindjárt le kellett ereszkednie. Kapott valami kivonatot, de erősen híg és rosszízű kivonatot Velencéből. Zeg-zugokat, köveket és poshadó vízszagot... Az elméleti «utazás Velencébe» és ez a gyakorlati kódorgás Velence kusza térképén, olyan viszonyban voltak egymással, mint a marcipán édessége és az éjjeli szekrénybe ütődő fej botor sajgása. Egy kapun írás csüngött: *pittura fresca*. Azt hitte, freskóképeket láthat a házban, belépett, de mindjárt össze is kente könyökét a kapualj friss mázolásán. Ez volt a *pittura fresca*. Friss mázolás...

Ne ütődjünk meg: ez csak a humoros, sőt szatirikus író karikatúrája Velencéről, — egy olyan íróé, aki talán már kissé giccsesnek is tartja Velence túlságos emlegetettséget és szokványos nászutas-romantikáját. (Nem is ebben rejlik Velence igazi varázsa.) Az az ügyefogyottság

azonban, amellyel Sebestyén Károly Jakab Hektor csetlik-botlik Velenében, sokkal inkább *reá* jellemző, mintsem Velencére.

Még számtalan regényrészletet idézhetnénk a «lagunák királynőjéről»; de vonatunk máris a másik tenger felé rohan Lombardián keresztül. Itt, Velence, a Garda-tó és Milano vonalában játszódik Cs. Szabó László kisregénye, *A kígyó*. Cs. Szabó is egyike azoknak a magyar íróknak, akik áhítattal jártak Itáliában, és európai műveltségüket gazdagították a helyszíni tapasztalatokkal. Kisregényéből Milano-ról írt részletet idézünk :

...Harmadnap Milánóban voltunk. Ágnes nem érezte jól magát. De én még nem láttam nőt, aki összebarátkozott volna ezzel a várossal. Van egy fajta geometrikus város, festészet, muzsika, vers, amelyből az asszonyok örökre kimaradtak. Az igazi férfi néha jobban meghatódik a geometriától, mint az érzésektől. De ilyenkor ne számítson női segítségre...

A kisregény férfinőse, László, már fogékonyabban ragadja meg a város lelkét :

...László egyedül maradt Milánóval. A paloták behajtójában tompán égtek a függőlámpák, köd ereszkedett a dóm köré, a félig felbontott régi városnegyed egy fantasztikus római romvároshoz hasonlított. Egy templom állt a zöldségpiacon, a meg-meglibbenő bejárati függöny mögött fény villogott. Pörkölt kávé, rántott hal, árticsóka, narancsillat úszott a levegőben. Az olaszok olyan áhítattal vacsoráztak, amilyennel mások a világ értelmét keresik. Mintha egy hiányérzettel kevesebbjük volna, az asztali áldás is jobban esett nekik, mint a többi népnek. Igazi latin óra volt, megoszlott az édeskés illatú vecsernye s a terített asztal közt...

Milanótól északra, a *Comoi-tó* és a *Lago Maggiore* örök tavaszát és színes virágzuhatagját Babits egyik verse idézi: *A gonosz hortenziák*. A *Lago Maggiore* partján írta, a *Villa Leoncavallo*-ban, utolsó olaszországi útján. A beteg költő novemberben is tavaszban jár a hortenziák között, s szinte lelkiismeretfurdalást érez, hogy itt kék az ég, érik a gyümölcs, szikrázik a tó vize és vertarany a felhő, míg otthon, hazájában, már lehullt a levél a fákról.

*Hogy adok majd otthon számot
a sok lombjavesztett fának? ?
Oh pazar, hiú világ!
Vezekeljetek helyettem,
hervadó hortenziák!*

A Liguriai Tenger partján, a monumentális *genovai* kikötőben ismét Szabó Lőrinc fejezi ki a modern ember lelkesedését. A költőnek abból

a korszakából való ez a vers, amelyben az expresszionizmus költői izzásával lelkesedett a modern élet vad ritmusáért és a technika vívmányaiért (1925). Az utazás boldog izgalmától, szépségáradatától mámoros költőt a lelkesedés izzó fokára hevítik a genovai kikötő szédületes forgalma, vegyesen rázuhogó benyomásai. Genovában látja a modern élet jelképét, amely márványt és szennyet egyként sodor áramában. Az ő lelkének szimboluma ez a város, ez a «zsúfolt kikötő», amelyből végtelen távlatok nyílnak, hatalmas hajók indulnak a világ minden tája felé, és az egész nagyszabású színjátékot egyetlen hatalom irányítja: a mindenható Pénz, a modern bálvány, — mialatt a Világítótorony «az alvó Genova fölött a végtelenbe néz».

...Genova, nézlek ámuló szemekkel,

hegyek körútján fut villamosom.

Genova, vér, évezredek!

Mennyi tékozlás, pompa, hatalom!

Nagy kék karját kitarja lenn a tenger:

hajók érc-frontja, sűrített erő;

szédült iramtól fuldoklik a szám,

az én lelkem is zsúfolt kikötő!...

(Óda a Genovai kikötőhöz.)

A humorista író persze más arcát is felfedezi a városnak: a nagy-szerű mögött a festőien groteszket. *Móra* Ferenc például, a kedves humorú szegedi elbeszélő, az eldugott, szűk kis utcák romantikáját rajzolja élénk, — olyan képet, amelyet a modern szemű fényképező is bizonyára átszűrne lencséjén. Az írónak abból az elbeszéléskötetéből való az idézet, amely csaknem teljes egészében egyik olaszországi utazásának köszönheti megszületését; címe: *Beszélgetés a ferdetoronnyal*.

Genua, április.

Vagy négyszáz lepedőt, vánkoscihát, inget, mit olvastam meg Genuában egy álló helyemben a »Szent Brigitta teknője«-ben. Félreértés ne legyen belőle: ez nem valami mennyei mosóintézetnek a szerelvénye, hanem egy keskeny szurdok a *Genua superba* legősbibb negyedében. Az olasz neve *Truogoli di S. Brigida* s híressége abban áll, hogy itt nemcsak signorinákat lát az ember az ablakban, hanem a dessous-ikat is látja az ember a feje fölött. A négy-ötemeletes palotasorok közt minden emelet magasságában ruhaszárító kötelek vannak kifeszítve s azokon lengenek, ringnak, feszülnek, dagadnak a járkelők feje fölött a legintimebb ruhadarabok...

A lelkes költőnek megint mást mond a tengeri táj, az olasz Riviera. Nem a Szabó Lőrinc-féle izzó dallamot sugallja, hanem a lélek szemlé-

lődésére ösztönzi a végtelenség hullámverésével, és a saját életének szimbólumaival fonja körül. *Sík Sándor*, a papköltő a maga életének hullámverését hallja ki a tenger morájából. A szél az ő életének csónakját is sodorja, s holnap tán már más tengerek, új egek intenek feléje. *Viareggio*-ban, 1925-ben írt versének, a *Hullámmoraj*-nak ez a befejező verszaka :

*Csak zúgjak, örök habok:
Én is egy kis hullám vagyok.
Testvér nekem a mélyi dal,
S a lelkem rá rimet sugall.*

*Ó, édes ülni köztetek,
Hullámok, rímek, életek,
S hallgatni szívem halk dalát:
Az öröklét mély dallamát.*

A Tenger nemcsak az intellektuális férfinak élmény: élmény az minden magyarnak, a tősgyökeres magyar parasztnak is. Csakhogy az a tengerben is a csodálatos magyar termőföld mását látja. Ennek a gondolatnak ad költői kifejezést *Szabó Dezső*, egyik remek novellájában, a *Patkó István halálá*-ban. Az egész novelláskötet (*Sziget és tenger*) az író egyik olaszországi utazásához fűződik (a kötet keletkezése: Sori, a Liguriai-tenger partján, 1925), és érdekes példázata annak, hogyan olvad össze az olasz tenger élménye egy gyökeresen magyar író robbanó temperamentumával: szimbolummá válik, amelynek költői keretében a magyar paraszt alakja szépen összefér az olasz luxusfürdőhelyek hangulatával. Az elbeszélés hőstét, *Patkó Istvánt*, a gazdag bükkaljai parasztot titkos kór emésztí, s orvosa tanácsára nagynehezen beleegyezí, hogy az egyik olasz tengerparti üdülőben keressen gyógyulást. Nehezen bírja az idegen környezetet, folyvást falujáról, földjéről, a munkájáról álmodozí. Egyik lázas éjjelen aztán különös dolgot művel: nesztelenül kikél ágyából, magához veszi a hazuról küldetett, búzával teli kis zsákocskát, és kilép a csillagos éjtszakába.

...A parasztkirály léptei messze kongtak a sugárzó hallgatásban.
— Bevetlek, bevetlek, kenyeret fogsz teremni, jó puha kenyeret, — mondta az öreg.

Lement a csolnakállomás melletti lépcsőn egy tengerbe nyúló sziklára. Odakacagott a tengernek:

— Szép idő, igazi alkalmas idő, áldás lesz a magon.

Elővette a zsákocskát, kivett egy kis maroknyi szemet belőle. Mint drágaköveket pergette egyik tenyeréből a másikba. Aztán arcára kétségbeesett végtelen szeretet, a nehéz századok egyetlen tragikus szerelme vonaglott. Ajkaihoz emelte a szent magokat. Megcsókolta.

Akkor a parasztkirály felmagasult a lobogó éjszakában. — Kenyér, kenyér, kenyér, — mondta maga elé mélybe hívó hangon. Aztán hatalmas

léptekkel megindult a szikla szélén s széles lendítéssel vetette a magot a hallgató tengerbe.

Végtelen csend és végtelen fényesség volt az éjszaka. Nem volt sírás a dolgokban és nem volt bennük kacagás. Az ég tág szemei rezdületlenül nézték a csodát : miért veti maggal a szegény magyar paraszt az idegen tenger?

Szabó Dezső patetikus szépségű jelenetét és az olasz Riviera szinte nyomasztó gazdagságának hangulatát megint *Móra* Ferenc oldja föl a maga mosolyogva enyelgő módján. A liguriai tengerpart egyik kicsiny, de sokat emlegetett városát, *Rapallót* így figurázza ki :

...Rapallo a tiguliai öbölben fekszik, Pisánál feljebb, Genuánál lejjebb, nyáron innen, télen túl, éppen a kettő közt az örök tavaszban. A ligurok alapították Krisztus előtt 320-ban és a rapallói konferencia fedezte fel Krisztus után sokban...

A két dátum közt itt járt egy görög pék, aki itthagytott egy szarkofágot, Hannibal, aki itthagytott egy hidat, Kolumbus, aki Amerika felfedezése után négyszáz esztendővel itthagytott egy szobrot, amit inkább hagyhatott volna a szegény indiánoknak, kárpótlásul, hogy fölfedezte őket és ittjárt Napoleon. aki talált itt egy jezsuita kolostort és hagyott helyette egy elemi iskolát. Az újabb korban két kiváló emigráns is lappangott itt : Van Dyck, aki itthagytott egy oltárképet és Mazzini, akiről egy márványtábla beszél. A rapallói konferenciáról nem beszél semmi, igaz, hogy az nem is hagyott itt semmit.

Móra vezet el bennünket dél felé *Pisába* is, ahol a ferde torony bizalmasan megsúgja neki, hogy a legörültebb tévedés áldozata a közvéleményben, mivelhogy nem ő a ferde, hanem Pisa : «*az egész Pisa ferde, csak én vagyok az egyenes !*»...

Most visszakanyarodunk *Bologná*-ba, Velence és Firenze között, az Apenninek és a Pó-síkság határán. Egy kedves költő emlékét idézi ez a város : *Kosztolányi* Dezsőét. A költő, aki oly sok olaszból fordított gyönyörű verssel gazdagította költői kincstárunkat, utolsó éveiben, nagybetegen, amikor már tudta, hogy rákja van és menthetetlen, még egyszer, utoljára leutazott Itáliába, ahol annyit lelkesedett életében a szépségért. Ez az élményi háttér magyarázza meg két, útközben írt költeményének lelkeségükben is mélabús hangulatát : mint a haldokló sikolya szárnyal belőlük a lelkesedés, — a haldoklóé, aki még egyszer, kétségbeesetten boldog és gondtalan akar lenni — játszani akarja, hogy él, mint a többi fiatal játékos. *Bologna* című versében (*Utirajzok, II.*) az utazónak azt a jólismert érzését, vágyát örökíti meg, hogy szeretne beleolvadni a lázas, lelkes idegen tömegbe, mintha mindig közöttük élt volna.

A vers közepe igazi olasz életkép : boltívek közt siet Petronio templomához, a sürgő utcai tömegben :

*Annyi fény volt, annyi ember,
annyi lány és annyi ifjú,
ismeretlen ismerősök.
Sápadt és komoly diákok,
sűrű, nagy latin hajakkal
és az éj kávészagú volt,
jégszagú volt, mert a tündér,*

*apró boltocskákba sorra
forrt a kávé, bugyborékolta
s a pohárba tejszínűen
csorrant a darált jegekre
a kókuszdió nedűje.
Folyt az élet, mint a színház...*

A költő leül a kávéház terraszán, és beleolvad a tömegbe :

*És mímeltem a beszédük.
Caffe nero, signorina!
Élet, élet, drága játék!
Aqua fresca con ghiaccio!
Játék, játék, drága élet.
És beszélgettem: Mi dice?
És legyintettem: Niente!*

*És sóhajtottam magamban
régi szívemhez: Gioventu!
Giovinezza, giovinezza!
Dov'e, dov'e signorina?
Így dobáltam el, mi pénz volt,
a zsebemben az ezüstöt,
így dobáltam el, mi szó volt,*

*a szájamban, a fejemben.
Hajnalig csak üldögéltem,
elfeledtem, hol születtem,
eltemettem azt ki voltam,
s játszottam, hogy én is élek.*

Firenze, a művészetek tűzhelye, a renaissance bölcsője, a Mediciek és Dante városa ismét egész sorozat versben és regényben hagyott rózsás nyomot. Már a város felé közeledő utast boldog izgalomba ejti a szép találkozás Firenze látványával.

*Megragyog szemünk, az arcunk,
csoda és ünnepek vár ma itt.
Firenze már fel-felmutatja
zömök és karcsú tornyait.
Lobog reánk a kék, ezüst ég,
itt minden égő, víg, napos...*

énekli *Harmath Imre*, a fiatal papköltő (*Dante városa előtt*, 1939). A szép-írók közül ismét Sötér regényhősét, Konstantint idézhetném, aki *Ravenna* és *Ferrara* után Firenzéről is megemlékezik, meg a regény egy másik hőst is, Flóriánt, a költőt, aki a híres flórenci parkban, a Boboli-kertben

őrül meg egy különös éjtszakán. De hogy másik regényt is említsünk : *Surányi* Miklós regényének, *A nápolyi asszony*-nak egyik jelenete is Firenzéhez fűződik. A regény meséje Beatrice, a forróvérű, ragyogó szépségű nápolyi asszony, Mátyás király felesége köré fonódik. Beatrice a délolasz táj forró levegőjét, izzó vérmérsékletét hozza a «barbár» magyarok közé, a budai, visegrádi és bécsi udvar légkörébe. Abban a jelenetben, amelyben szó esik Firenzéről, Fodor István, a fiatal pap mesél Beatricenek a csodás városról, ahol Medici Lőrinc villájában együtt volt a kor leghíresebb tudósaival, művészeivel. A jelenetben igazi renaissance-levegőt támaszt fel az író :

... A pap átszellemülten beszélt.

— A Medici-villa magas hegy meredek oldalán fekszik, amelynek ormát a ragyogó város öreg édesanyja, az ős Fiesole koronázza. Itt ült Lorenzónk, Ficino, Landino, Poliziano, Michel Angelo Buonarotti és Leon Battista degli Alberti társaságában... Valamennyien a platonikus filozófia gyönyörű álmaiban ringatóztunk...

Ott hevertünk a rózsafák alatt, amelyek a kert falait elárasztották szétágazó vörös, apró virágokkal. Virágok szirmai permeteztek fejünkre és megkoszorúztak bennünket az ünnepektől Pallas Athenae, a múzsák és a közeledő Flóra istenasszony nevében. És ott eszünkbe jutottak azok a bámulatos kezdetek, a legszebb tavasz, a görög gondolkodás tavaszi kezdetei és úgy éreztük, hogy újra kezdődnek a világ nagy napjai. Mikor a nap lenyugodott a Carrara hegyei mögött, az Apenninek bíbor aranyba olvadtak és Firenze mintha elszenderült volna az ezüstös Arno partjain. Michel Angelo állát kezén, könyökét térdén nyugtatta és száján leszívárgott a szellemi kék tiszta nyála. Fülében bizonyára Plato profeciáinak zenéje csengett és lelke elandalgott Pheidias gígaszi alakjain...

A *mai* Firenze illatos varázsát *Tormay* Cecil kevésbé ismert, de nagyon bájos kis könyve érezteti meg legjobban : a *Virágok városa* — *Szirének hazája*. Nem regény : költői útirajz, amely valóban a lelkét ragadja meg a tájnak. «Fiorenzia!... Firenze!... Maga a tavasz zendül meg ebben a névben — írja. — Firenze mindenkinek azt adja, amit keres. Az írónak hangulatot, a festőnek színt, a szobrásznak formát ad, a boldogtalan elfelejti itt a boldogtalanságát, a boldog pedig — megérti boldogságát...» Szuggesztív hangulattal írja le a csodás Dómot, a fehér márvány Campanilét, amelyet V. Károly császár elragadtatásában üvegbura alá szeretett volna tétetni, aztán a Piazza di Signoria-t, az Arno-partot, és megkapó meséket mond el a város mondanakincseiből. A kis könyv sok színes lapja közül íme az, amelyik a firenzei nőkről ad jellemrajzot :

A firenzei asszony! Külön típusa és külön egyénisége van. Elragadóvá nem a velencei nők élvezeteg varázsa, a rómaiak ruganyos fensége, s a sziciliaiak görögös szépsége teszi. A firenzei asszony talán kevésbé szép, mint e rokonai, de bájosabb, a Beatrice testvére ő. Lenge és kecses, mint az arnamenti lilium. Szőke hajába mintha Botticelli ecsetje festett volna aranyfényeket, szemében pedig tiszta kéken Toscana ege tükröződik. Tiszta és józan a firenzei asszonynak a szeme és a lelke is. Az érzelmeit mindig egyensúlyban tartja és sohasem billen úgy a szíve, hogy az emberek szeme elé hullana az, amit rejt. Szenvedélyek nem igen zavarják az előkelő világ nyugalmát. A szerelem olyanfajta szerepet játszik a büszke palotákban, mint a házikísértet. Mindenki beszél róla, vannak, akik hisznek benne, de látni sohasem látta senki...

Még egy nagy név jelképezi Firenze kimeríthetetlen gazdagságát : *Dante*. Már Arany is ódát írt róla, Babits pedig remeklő fordítását adta a *Divina Commedia*-nak. Dantenak állít emléket egyik szonettjében *Tóth Árpád*, a finom hangulatok és a mélabús vágyakozás költője is. A «Pokol» költőjét állítja elénk, amint halhatatlan művét írja, s *Francesca di Rimini* és *Paolo* történeténél a maga fiatalkori szerelmére gondol. «S Dante szemén... Halk, furcsa bánat csillant fel remegve... S a költő nem írt többet aznap este...» (*Non più leggevano.*) Firenze másik kedves alakját, *Beato Angelicot*, az angyali festőt *Juhász Gyula* idézi föl *Beato Angelico* című szonettjében. A költő rokonsorsot, rokonlelket érez a festőben, a «szűz rokonban, ki néma boltívek közt Fehéren élt, mint Jordán hava», és azt kérdi tőle, boldog volt-e önostorozásában.

... *Mikor az Apenninek lanka táján*
Rügyezni kezdte a koratavas,
Nem érzéd a mély magány homályán,
Hogy a te lelked rügybontása az ? ...

Babitsnak is van egy Danteről szóló szép verse (*Dante*. Szekszárd, 1921), benne Firenzét a maga Firenzéjéhez, Szekszárdhoz hasonlítja, amelytől ő sem tud elszakadni, akárcsak Dante a maga szülővárosától.

Firenze és Róma között, *Siena*-ban, *Perugia*-ban, *Assisi*-ben, *Umbria* érdekes városaiban megint Szerb Antal regényhőse, Mihály lehetne vezetőnk : valóságos utirajzot ékel be velük az író a regénybe, nyilvánvalóan a maga utazása közben nyert egyéni benyomásai alapján. Eppen ezért érdemel figyelmet az a részlet, amelyben Mihály Sienát Róma után a legszebb olasz városnak találja.

Siena volt a legszebb olasz város azok között, amiket Mihály eddig látott. Szébb volt Velencénél, szébb a nemes Firenzénél és az árkados, édes Bolognánál is...

Az egész város, meredek rózsaszín utcáival, véletlen-gondtalanul hullámzott csillagalakban vonuló dombjain; és lakóinak arcán is azt lehetett olvasni, hogy nagyon szegények, de nagyon boldogok, boldogok a maguk utánozhatatlan latin módján. A város meseszerű, vidám meseszerű jellegét az adja meg, hogy minden pontjáról látni lehetett a város tetején a dómot, amely mint egy tréfás, zebraszínű tornyos Zeppelin lebeg fölötte.

Irodalmi útunkon *Róma*, az Örök Város a következő állomás.

Azt a kábulatot, amelyet ez a hatalmas, sokrétű város kelt az utazóban, aki először jár külföldön, messze kis országától, *Bartalis* János örökíti meg egyik versében, — ez a kedves költő, aki fiatal éveiben oly hamvas, őszinte egyszerűséggel tudott beszámolni élményeiről. Egy hűvös reggelen, kis batyúval érkezett meg a Termini-pályaudvarra kis falujából, Kosályból — írja.

*...Jóformán meg sem mosdottam
és már rohantam egy konflissal
a városon át,
hogy lássam a néma Pietát
s Michelangelót a csodás templomban.
Mily szép volt!
Mily nagy és hatalmas!
Mily félelmetes és megijesztő!
Aznapra semmi nem kellett más.
Végigcsavarogtam a Corso Umbertót
s meguzsonnáztam a Monte Pinción
s járadtan értem haza,
gyötrődve és betegen,
leverve a nagy érzések által.
Zúgott bennem a nagy orkán.
Dúlt a szent vihar.
És nem aludtam egész éjszaka,
amíg Róma felett újból pirosodott az ég.*

A történeti Róma multjában *Herczeg* Ferenc történelmi regénye, *Az Élet kapuja*, a renaissance korába vezet vissza, — éppen abba a korszakba, amelyben az olasz szellem a legélénkebb érintkezésbe került a magyarral. Az egész renaissance-korabeli Róma megelevenedik a regény «miniatűr korképében», — tereivel, palotáival, templomaival, — a Chigi-palota, a Vatikán, a Szent Péter-tér, a Tevere. Az első fejezet tömör helyszínrajzot ad a régi Rómáról: «Kanyargó utca-sikátoron nyurga bérházak ágaskodnak, agyonfoltozott, vakmerően egymás fölé tapasztott emeletekkel, érthetetlen ablaknyílásokkal, fecskéfészek-erkélyekkel, me-

lyeket tarka, száradó rongyokkal lobogóztak föl. A földszinten füstös barlangok feketélnek; a házak úgy zsonganak a sok embertől, mint a vadméhfészek...» A regény legérdekesebb részlete — magyar szempontból — mégis az, ahol Vértesi Tamás, Bakócz primás keresztfia, fényes álmot ringat a magyar és olasz szellem összeforrásáról. A regény meséje szerint ugyanis Bakócz Rómába utazik, hogy előkészítse pápává választását. Ez a nagyszerű terv hatalmas lehetőségeket villant meg a fiatal Tamás agyában: már szinte látni véli a magyar ifjak százait, amint elárasztják a firenzei műtermeket, a milánói szövőszékeket, a római építőállványokat, a veneziai áruraktárakat és a genovai bankházakat, meg a tengert, hogy eltanulják az olaszoktól a mesterségek és szépművészetek gyakorlatias szellemét, és a maga bilincseit fájlaló magyar merevséget Itália szellemének szabadságával és merész hajlékonyságával oldozzák föl «... Annyi pénzzel, amennyibe ezer királyi zsoldos kerül, ki lehet taníttatni az egész csapatot. Akik megtérnek hazájukba, magukkal hozzák majd a szent tüzet, egyik fáklyán meggyullad a másik, mint az eleusisi éjjeli misztériumokon, és idővel fénybe borul az ország...!» Az egész regénynek ez az alapeszméje: mivé lehetett volna Magyarország, ha Bakócz valóban elnyeri a pápai tiarát, s mostohasorsú hazánkra is hull valami Itália fényéből, gazdagságából!

A *mai* Rómából mit idézhetnénk stílszerűbben, mint a nagy keresztény hangulatot, amely a Szent Péter-templomban, a világ legnagyobb templomában eltölti a hívő lelket, és a menny felé emeli? — Ezt a hangulatot *Erdős* Renée öntötte művészi formába, egyébként sok szempontból vitatható regényében, a *Santerra bíboros*-ban.

A San Pietro reggel, mielőtt még az ünnepnap szertartásai megkezdődnének benne, olyan, mint egy nagy márványerdő, amelyben a levegő melegen megrekedt; tele kék köddel, ismeretlen és titokzatos illatokkal, apró neszekkel, láthatatlan csengők hangjaival, lopózkodó fényekkel, melyek jönnek a kupola ablakaiból és bizarrul esnek egy-egy fehér, nagy márványszoborra, melynek szenvedélyes mozdulata, mintha türelmetlenséget árulna el, mintha alig várná, hogy a harangok fölzendüljenek, lámpák fölgyúljanak és megkezdődjék az ének, a zene, az istentisztelet — a Templom élete!...

Igy kezdődik a regény egyik fejezete, amely aztán a Vízkereszt-ünnepi szentmise szertartásaiba tágul, a Templom roppant méretei között.

Ugyanez a hangulat — a Szent Péter-templom nagypénteki Palestrina-Miserere-je ihlette *Sík* Sándort legszebb versei egyikének, a négyrészes *Miserere*-nek megírására. Az irgalmat kérő, bűnbánó és megtisztuló ének a negyedik részben («És nyisd meg Isten ajkamat») valósággal a papköltő szárnyaló program-himnuszává lelkesül, — a pap-

költővé, aki ki akarja ujjongani testvéreinek a benne bűgő végtelent. A költő olaszországi útjának emlékét több vers is őrzi; közülük Rómához fűződik a *Roma Aeterna* is.

*Kábultan állok ájtatos-magamba
A Péter-egyház roppant homlokán.
Körül a város barokk szarkofágja,
S nagyságos romjait élémbe tárja
Az ősi Urbs, az alvó szent pogány...*

Lelki szemei előtt fölvonulnak Róma századai: az antik, a barbár és végül a keresztény.

*...E köveket tán Zrínyi sarka érte,
És elmerengvén kéklő tenger-égre,
Itt látta Goethe Iphigéniát.*

Érdekes, hogy *Adynak*, a Párisért rajongó költőnek is van egy verse, amely római ihlet gyümölcse. Ez azért nevezetes, mert ez az egyetlen vers, amelyben nyomot hagyott Ady 1912-ben nyélbeütött olaszországi utazása. Ő, aki oly sok versében énekelte meg a francia tájat és a francia tengert, szinte nyomtalanul suhant el Olaszország szépségei között. De tudnunk kell, milyen élmények közepette zajlott le ez az utazás: ez volt úgyszólván a búcsúja Lédától, — utolsó közös útjuk és hosszabb együttlétük, és Ady a szokottnál is tépettebb idegekkel rohant le Rómáig. Ezúttal Róma volt a bűjtató Bakony, s a versben — címe: *Nyárdélutáni hold Rómában* — ugyanúgy esdi most Rómától az oltalmazó vigaszt, mint annakidején Páristól.

*...Diadalok s romok,
Nap és Hold közé beszöve,
Hanyattan az Időbe
Róma sűrűg-forog.
Óh, gyönyörű örökség,
Változó, ős, szent község,
Urbs, te feledtető,*

*Az én-élet poklából
Lelkem-testem kilábol,
Te szent, védő tető.
Ím, magam idehoztam,
Védj és boríts be mostan,
Te szép, te bölcs, örök...*

A vers azért is jelentős Ady eszmekörében, mert éppen az Örök Város multjának korváltásai ihletik a saját örök-voltának gondolatára («Örökkön éltem, élek — Csupán hüvelyt cserélek... Ma, hogyha úgy akarnám, — Alkonyi álom karján — Akár Remus vagyok...»), amely utolsó költői korszakában a jelen, mult és jövő összeolvadásába, az időkorlátok feloldásába torkollik.

Róma élményének nagyszerűségét valóban csak az a fájdalom zavarja

meg, hogy a hatalmas várost nem lehet kimeríteni. Erről vall Mihály is, az *Utas és holdvilág* hőse, magányos nászútja végén.

...Búcsúzott Rómától. Nem voltak egyes külön épületek, amelyek szívéhez nőttek, hanem az egész Róma életének legnagyobb városélménye volt. Célítalanul és kétségbeesve bolyongott, azzal az érzéssel, hogy a város még ezer és ezer csodálatos részletet rejteget, amit most már sohasem fog látni, és megint érezte, hogy a fontos dolgok máshol vannak, nem ott, ahol ő jár; és a titkos jeladást sem kapta meg, útja nem vezetett sehova sem, és nosztalgiaja most már örökre gyötrő, örökre kielégítetlen marad, amíg ő is elmegy, Cestius Mal vorbei, leise zum Orcus herab...

Róma után *Nápoly* igézete következik. Megint *Surányi* regényét, *A nápolyi asszony*-t vesszük kézbe. Beatrice Mátyás halála után visszatér Nápolyba. 15 év múlva magyar küldöttség keresi föl, Csáky Miklós gróf vezetésével. A regénynek ezen a helyén Sannazaro, a költő zengi el Nápoly dicséretét, akárcsak Márai regényében Casanova.

Így áradozott a költő és amikor a palota elé lépett, kitérte karjait és ragyogó szemét felvetette az ablakokra. Arca most egészen átszellemült és megszépült. Olyan volt, mint egy homerosi dálnok, ahogy édes, lágy, zengő hangon énekelte versét.

— Üdvözlégy, istenek édene, föld legboldogabb zuga: bájos Vénusnak gyönyörű lakása. Óh, hogy ismét látlak és végigjárhatom termeidet, annyi testi-lelki fáradalom után! Óh, Partenope tündérszép városa! Óh, isteni kertje Sibylláknak, Sirénáknak és a varázsló Vergiliusnak. A te édes szőlőd, részegítő borod, bűvös narancs- és citromligeteid, kék selyemhullámaid és ringó csipőjű leányaid hódították meg Hannibalt, mint Circe a hős Ulysses szívét. A te tündéri varázsod lágyította meg a lombardokat és szaracénokat. Bajae, Pompeji és Capri pálmái alatt vetették le barbár, marcona vadságukat a rómaiak, a te hullámaidból a leghatalmasabb bájital párolog és megittasítja rabszolgáid és zsarnokaid lelkét. Latium és Trója alapítója, Appolo!... ne engedd elvenni Itáliától azt a dicsőséget, hogy ő tanítsa a népeket Minerva, Orpheus és Venus tudományára.

Csáky megbűvölve nézte a rajongót. Most megértette Európa népeinek kapzsi, sóvár, véres vágyát Appolo és Minerva tündérkertjei után. Itália maga is igéző Circe: népek kurtizánja, hatalmak elernyesztője, franciák, spanyolok vitézi vérének méregkeverője, a földi paradicsom, ahol a tiltott gyümölcsök ellenállhatatlan bájjal kínálgatják magukat, ahol a bűnök is szépek és kedvesek, ragyogóak és vonzóak, mint a liliomok — és az emberek romlottsága nem gyűlöletet, hanem hódolatot ébreszt a barbárok szívében.

Szabó Lőrinc, a költő, Nápolyban is önmagát látja, mint a genovai kikötőben. Ezúttal a Nápoly képviselte forró Délnek és hazája tájának, a jégcsapos Északnak összeolvadását ünnepli magában, — vagyis a

legtágabb ellentétek gazdag magábaölelését. Míg északon a tél, a szürke rozsmár uralkodik, ő táncos habokon száll *E kacagó nápolyi alkonyatban* :

*A tél odafönn már mozgolódik:
zöld jéghegyek úsznak szívemre;
délről pálmák lánysserege jön
és csókosan
biztat Itália kék szerelme...*

Szép sorokat ír Nápolyról, Capriról és Sorrentóról Tormay Cecil említett könyve is, de egyúttal átvezet bennünket Itália legdélibb vidékére, *Sziciliába*, a «Szirének hazájába». Itt, Szicilia földjén játszódik *Erdős Renée* egyik regényének, a *Csendes kikötő*-nek nagyrésze is, valóságos útikönyvként ismertetve Palermó és a sziciliai vidék különlegességeit. A messziről jött utazó számára különös világ ez is: a legkülönbözőbb kultúrák, hellének, latinok, mórok, normannok, szaracénok emlékeit őrzik. «Észak és Dél, Kelet és Nyugat küzdött az édensziget birtokáért, mely az antik világnak tengelye volt» — írja Tormay. A fiatal erdélyi költőnek, *Jékely Zoltán*nak verse éppen ezt a gazdag multat, a letűnt hellén dicsőséget siratja el, amelynek már csak romjait találja :

*...alkonyati lilás felhők mögött
bujkál a hellének hatalmi álma.
Tüskés bozótot nevel itt a szikla,
de tán odvában istenség lakik...
...Csak álmodom az égbeszállt világot,
mert hazudik a mult, akár az álmok
s tán Empedokles, jaj, sohase járt itt!* (Szicilia.)

Mindegyik költő a maga álmait, a saját lelkét keresi a tájban. *Sík Sándor* itt, Taorminában, ahol «a világ legszebb színházi díszletét kínálja a természet: az Aetna hóval fedett égő piramisát és lent a mélyben az opálos párákon átkéklő tengert» (Tormay Cecil), ismét a lelket-emelő és akadálytalanul végtelenbe tágító tenger élményét leli föl. «A véghetetlen kék tükör komoly-nyugodtan tündököl», s lelke határtalanul lebeg fölötte.

*Nem állja röptét semmi gát,
Kibontja könnyű fény-magát.
Ezüst habokon bűg élém
A végtelenség szűz zenéje,
S én szállok boldogan feléje
Az alkony szárnyas szekerén...*

(Tengerparti ének. Taormina.)

Utunknak végére érteztünk: a ragyogó olasz föld kitárta íróinkban minden szépségét. Sokféle ihlettel gazdagította őket. Mindegyikük mást értékelt benne, a szerint, hogy milyen szemmel és lélekkel indult feléje, de éppen ez a változatosság dicséri a tájat. Talán fájna is nekünk ez a nagy gazdagság, összehasonlítva a magyar szegénységgel, a «szűk magyar sorssal». Íróink nem egyszer szóba formálták ezt az összehasonlítást is. De nem nemzeti szégyen vagy hűtlen lemondás fakadt ebből az összehasonlításból, hanem — éppen ellenkezően — nemzeti öntudat és a magyar tájtól való eltéphetetlenség tudata. Műveltjeink bejárják a nagyvilágot, elámulnak a világ csodáin, — de aztán visszatérnek a kis országba, az édes anyaföldre, bárhogy vonzza is őket a csodálatos külföldi ország. «Messze tornyokat látogat sorba, Szédül, elbúsong s lehull a porba Amelyből vétetett. Mindig elvágyik s nem menekülhet...» — írta Ady, és sorsában világjáróink sorsa jelképesül.

*

Az áhítatos vándorlásnak azonban van egy hathatós eredménye: az, hogy a magyar az európai szellem minden neki tetsző, hozzáillő értékét bele tudja olvasztani magyarságának alapötvényébe. Időnként európaibb tud lenni magánál Európánál is. Kitűnő megfogalmazását adja ennek a gondolatnak *Laczkó Géza, Királyhágó* című regényében. Hőse, Dini, felejthetetlen párisi év után újra hazaérkezik, — és ő is átesik a kényszerű összehasonlítás élményén:

...nomád, igen, a magyar még most is nomád, azaz a népek arisztokratája. Ime, a kis kolozsvári színészyerek vitézi kalandozásból tér meg Nyugatról, amelynek minden lelki kincsét elrabolta, idegen városok, tájak, népek képét, nyelve zenéjét, gondolatfordulását, multját és jelenét; már gagyog németül, beszél és ír franciául, Tirolban tiroli, Svájcban svájci, franciákkal Lamartineról, németekkel Goetheről beszél... a *művelt francia csak Franciaországot tudja, a művelt német csak a németiséget, de a nomád, akinek a magyar pusztja a hazája, otthon van a francia kövek, szavak, történet és gondolat világában éppúgy, mint a német házak, műveltség és nyelv rengetegében, megérti a germán erdők bűgását és a latin patakok csevegését, az orosz hómezők sóhaját s a Szahara izzó némaságát...*

Így olvasztja magába, keleti lelkébe, a művelt magyarság Európa minden ihletét, — Itáliáéét is, sőt azt leggyakrabban. Ezzel csak gazdagodik, de nem válik hűtlenné saját szelleméhez és a maga tájához, sőt a maga országa szépségeinek annál öntudatosabb tudójává lesz. A férfiben rendszerint külföldön tudatosul a haza szerelme. *Babits Mihályt* az olasz ég is szülőtájára, a Dunántúlra emlékezteti, mint egyik szép szonettjében vallja:

*Itália! tudom városaid csodálni,
hol dús sikátoron vidám nép incseleg.
Lázás az ily szűk út, mint testben két erek,
s nemes, habár hanyag, szennyében is királyi.*

*Vonzanak ived s tünt fényed palotái,
árkádod, oszlopod, a sugaras terek,
hol elszédülnek az ideges emberek;
vonzanak a sötét toronylépcsők csigái.*

*De nem kékebb eged és a dombod se zöldebb,
mint honni dombjaink s a dunántúli ég,
e gömbölyű, szelíd, színjátzó kék vidék.*

*S olasz sztv nem lehet emlékektől gyötörtebb
a vén boltok alatt, az ősök piacán,
mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!*

Itália.)

A magyar — Itáliában is magyar.

MAKAY GUSZTÁV

A FASISZTA OLASZORSZÁG NEVELÉSE ÉS OKTATÁSA

I—XVII-ig.

3. A FASISZTA ESZME.

A Duce megállapításai a fasizmusról.

Már az eddig elmondottak is fényesen megvilágítják a Duce egész lényét, egyéniségét, kidomborítják jellemének legfőbb vonásait. Mégis ahhoz, hogy a kép tökéletes legyen, meg kell ismernünk az eszmét is, ami az ő lelkének sajátos szülötte. Mindenekelőtt hallgassuk meg őt magát, mint a legilletékesebbet, hogy miképpen szól a fasizmusról, arról a forradalomról, mely nemcsak Olaszországot kerítette hatalmába, hanem amelynek hullámai annak a határain is átcaptak. Mit mond arról az erőről, mely egy nemzetet mentett meg, egy népet alakított át.

«Mi a lírának minden húrján játszunk : az erőszak, a vallás, a művészet, a politika húrján. Politikusok és harcosok vagyunk. Szindikalizmust alkotunk, és csatázunk a tereken, az utcákon. Ez a fasizmus, úgy ahogy terveztük, ahogy megalkottuk.» (1922. okt. 4. Milano. *Diz.* 64.)

«A fasizmus az olasz faj kiválóságát képviseli. Az olasz faj általa megtalálta és megváltotta önmagát, és ismét nagygyá akar lenni.» (1923. jún. 18. *Diz.* 65.)

«A fasizmus hatalmas történelmi arányokkal bíró vallásos tünemény, mely egy fajnak az alkotása.» (1923. jún. 19. *Diz.* 65.)

«A fasizmus szellemi és vallási erő. Emberekben és csoportokban tévedhet, de a fasizmusból eredő láng halhatatlan.» (1923. okt. 24. *Diz.* 65.)

«Aki kimondja a fasizmus szót, az szépséget, bátorságot, felelősséget mondott ki vele, az kijelentette, hogy egy nép kész mindent adni, de semmit sem kérni, amikor a haza érdekéről van szó.» (1923. okt. 28. *Diz.* 65.)

«A fasizmus maga az egész olasz nép.» (1925. szept. 28. *Diz.* 66.)

«A fasizmus ereje abban gyökeredzik, hogy ez valamennyi programmból csak az életrevalókat vette át, de azokat aztán meg is valósítja.» (1925. okt. 28. *Diz.* 66.)

«A fasizmus milícia és önkéntesség.» (1926. ápr. 14. *Diz.* 66.)

«A fasizmus nem csupán egy párt, hanem kormányzat ; nem csupán kormányzat, hanem hit ; nem csupán hit, hanem vallás.» (1926. aug. 18. *Diz.* 66.)

«A fasizmus megoldja azt a hármass feladatot, mely az állam és az egyén, az állam és a csoportok, szervezetlen és szervezett csoportok között kialakul.» (1930. okt. 27. *Diz.* 67.)

«A fasizmus mindenekelőtt az akarni igének a jelen ideje.» (1931. aug. 1. *Diz.* 67.)

«A fasizmus gyakorlat és gondolat, olyan tevékenység, mely szoros benső kapcsolatban van történelmi erők bizonyos rendszeréből fakadó tantétellel, és ezzel együtt belülről fejti ki hatását. Nincs kötve a hely és az idő eshetőségeihez, mégis együttesen eszményi tartalmat alkot, mely a gondolat magasabb történelmében az igazság szabályára emeli.» (Enc. It. *Diz.* 67.)

«A fasizmus cselekvő embert akar, aki cselekvésébe egész erejét befekteti : olyan embert, aki férfias öntudattal ismeri a fennálló nehézségeket, és kész azokkal szembeszállni. Az életet, mint küzdelmet határozza meg, melyből az embernek kell kiharcolnia a magához méltó helyzetet, ha előzőleg már megteremtette magában a felépítéshez szükséges fizikai, erkölcsi és szellemi eszközöket. Így akarja ezt az egyén, a nemzet és az emberiség számára.» (Enc. It. *Diz.* 68.)

«A fasizmus szent gondolat, mely az embert egy felsőbb törvénnyel és a tárgyilagossággal való benső kapcsolatában vizsgálja. Ez a törvény és akarat átalakítja az egyes embert és egy szellemi társaság öntudatos tagjává emeli.» (U. o.)

«A fasizmus politikailag realiztikus tantétel akar lenni ; gyakorlatilag csak azoknak a kérdéseknek a megoldására törekszik, amelyek történelmileg maguktól adódnak, és amelyek maguktól megtalálják vagy sugalmazzák a saját megoldásukat.» (U. o.)

«A fasizmus a demokráciának az az őszinte alakja, amelyik a népet nem mennyiségileg, hanem minőségileg fogja fel.» (U. o. *Diz.* 69.)

«A fasizmus nem pusztán törvények és intézmények alkotója, hanem nevelője és előmozdítója a szellemi életnek. Nem az emberi életnek a külső alakját akarja újjáteremteni, hanem annak a tartalmát, az embert, a jellemet, a hitet.» (U. o.)

«A fasizmus ismertetőjelei : mindenekelőtt a munka, aztán a fegyelem, majd az önzetlenség, továbbá az élet becsületessége, a hűség, őszinteség, bátorság. (1926. okt. 28. *Diz.* 40.)

«Étkezésünk módját, öltözködésünket, dolgozásunkat, alvásunkat, összes mindennapi szokásainkat újjá kell alakítanunk.» (1932. jan. *Diz.* 40.)

«A fasiszta elfogadja és szereti az életet ; megveti és gyávaságnak tartja az öngyilkosságot : az életet kötelességnek, fejlődésnek, meghódításnak tekinti.» (Enc. It. *Diz.* 40.)

«A fasizmusnak a két győzhetetlen alkotóeleme : a nép és a haza.» (1936. okt. 24. *Diz.* 38.)

«Mindenekfölött tökéletes, a teljes lemondásig való önzetlenség a fasizmus.» (1924. júl. 22. *Diz.* 52.)

«A fasiszta hitvallás hősi hitvallás, hit az emberi akarat, műveltség és munka erejében.» (1934. jan. 2. *Popolo d'Italia. Diz.* 76.)

«A fasiszta hitvallása a hősiesség, a nyárspolgáré az önzés.» (1934. márc. 18. *Diz.* 77.)

«A fasiszta élete komoly, szigorú és vallásos : teljesen kiegyensúlyozott világ, melyet az erkölcsnek és a felelősségnek a lelki erői kormányoznak. A fasiszta megveti a kényelmes életet.» (Enc. It. *Diz.* 114.)

«A fasizmusnak megvan a maga erkölce, amelyhez hű marad, és ez az én személyes erkölcsöm is : világosan, nyíltan beszélni, és együtt menetelni barátainkkal egészen a végső célpontig.» (1937. szept. 28. *Diz.* 115.)

«A fasizmus, az emberség jövőjére és fejlődésére való tekintetben, általában nem hisz az örök béke lehetőségében és szükségességében. Visszautasítja tehát a békemozgalmat, mely a küzdelemről való lemondást rejt magában, gyáva meghunyászkodást az áldozatok elől.» (Enc. It. *Diz.* 121.)

«Azokat kedvelem, akik keményen, határozottan, szilárdan, engedelmesen, és ha lehetséges, csendben dolgoznak.» (1926. okt. 10. *Diz.* 158.)

«A fasisztának minden az állam és semmi, emberileg, szellemileg értékes nem létezik az államon kívül. Ebben az értelemben a fasizmus összesített egység, és a fasiszta állam, amely minden értéket magában egyesít, tisztázza, fejleszti és támogatja a nép életét.» (Enc. It. *Diz.* 164.)

«A fasiszta állam katolikus, de mindenekfölött és kizárólag fasiszta. Nyíltan kimondjuk, hogy a katolicizmus kiegészíti a fasizmust.» (1929. máj. 14. *Diz.* 167.)

«A fasizmus előtt az állam abszolút, minden más, egyén és csoport, vele szemben csak relatív, eszmei, amennyiben az államhoz tartoznak. A fasiszta államnak saját öntudata, akarata van, ezért hívják erkölcsi államnak is.» (Enc. It. *Diz.* 169.)

«A fasiszta fogalomban : a nép az állam, és az állam a nép. Az eszközök pedig, amelyekkel az állam ezt az eszményt megvalósítja : a párt és a korporációk.» (1934. márc. 18. *Diz.* 169.)

«A fasiszta stílus : a tisztaság, a méltóság, a határozottság és a gyorsaság.» (1925. dec. 5. *Diz.* 170.)

«Megállapításainkban és tagadásainkban is a legtisztábbak vagyunk. Ez a jele győzhetetlen erőnknek. (1926. okt. 5. *Diz.* 170.)

«A szívósságnak, az állhatatosságnak, a rendszerességnek és minden más erénynek, melyeket ezelőtt megtagadni látszott, ezután az olasz jellem alaperényévé kell válnia.» (1926. ápr. 15. *Diz.* 184.)

«Az igazi fasiszta változhatatlan erényei és tulajdonságai : az őszinteség, a becsületesség, az önzetlenség, a hűség, a bárorság, a kitartás.» (1926. okt. 28. *Diz.* 184.)

A fasizmus céljáról Mussolini a következőképpen nyilatkozott: «Nem az uralkodóház, nem a katonaság, nem a rendőrség, nem a demagógoktól félrevezetett és megcsalt nép ellen megyünk. A munkás nép meg is érezte szándékainkat, mert támogatott bennünket és törekvéseinket. A mindennel alkudozó és minden felelősség elől menekülő eszme, a rosszul lepezett politika, degenerált demokrácia, a szabadságot megcsúfoló szabadosok ellen megyünk.» (*Belluzzo: Il fascismo è l'Italia*).

«10 év alatt teljesen meg kell változnia Olaszország képének: hegyeknek, mezőknek, kikötőknek. Új olaszokat teremtünk, olyanokat, akik nem hasonlítanak a régiekhez. Ma azok ezek, akik harcolnak, holnap már azok az újak, akiket mi neveltünk, a mi képünkre és hasonlatosságunkra: a balillák, az avanguardisták. A jövő Olaszországot, melynek a képe a lelkünkben él, nem álmodozással, hanem kemény munkával kell megteremtünk.» (U. o.)

A La Marcia su Roma céljáról ezeket mondta 1922 okt. 31-én: «Munkánk ma kezdődik! Romboltunk, tehát építenünk kell! Leromboltuk a régi liberális uralmat, a szolgai párt- és parlament-demokráciát, azt a politikai és társadalmi rendet, mely magában hordta a visszaélést, a hanyatlást. Föl kell építeni a fasiszta Olaszországot: a népi jogot, a rend és az igazság által biztosítani kell a munkás nép hatalmát, jólétét és fejlődését.» (*Il Primo Libro del Fascismo*.)

A fasizmus első és természetes céljai között volt az antifasiszták ellen való küzdelem. 1929 máj. 26-án a parlamentben jelentette ki a Duce, hogy: «Olaszországban nincs helyük az antifasisztáknak!» (*Diz. 2.*)

1930 okt. 27-én pedig így nyilatkozott ugyanerről a kérdésről: «Mi egy hanyatló, de a kikristályosodott érdekkapcsolatok folytán még mindig hatalmas világ ellen küzdünk. A fasiszták számolnak ezzel. Az antifasizmus nem halt meg, ellenállása még mindig tart. Csak a küzdőtér lett nagyobb: tegnap még csak Olaszország volt, ma az egész világ.» (*Diz. 3.*)

A nagy tervek és célok egyike volt a légierők fejlesztése is. 1927 okt. 24-én azt mondta erről a Duce, hogy a levegő meghódításának lesz a legjótévbőbb hatása a világ erkölcsi és gazdasági előrehaladására. (*Diz. 3.*)

Róma műveltségének világtörténelmi hatása és jelentősége is állandóan ott lebegett Mussolini szeme előtt. Emlékeztető volt ez és egyúttal hatalmas ösztönző erő, melynek a sugallatát a fasizmus is megérezte, és olyan gazdag, kimeríthetetlen szellemi forrást talált benne, mely biztosította a nemzetet a felől, hogy ez az új és harmadik civilizáció sem fogja Olaszország erejét kimeríteni. Mussolini meg volt arról győződve, azért is mondta erre vonatkozólag 1925 nov. 4-én, hogy: «Olaszország nem merült ki sem az első, sem a második civilizációban, és most készül megteremtteni a harmadikat.» (*Diz. 24.*)

A fasiszta állam szervezetről azt mondta, hogy az csak korporatív lehet, mert ha nem az, akkor nem is fasiszta. (1930. okt. 1. *Diz. 35.*)

A képviseleti rendszer, a Duce, szavai szerint, felülmúlja a szocializmust és a liberalizmust is, és egészen új összetételt teremt. (1933. nov. 14. *Diz. 36.*)

Az előbbi alkalommal bővebben is kifejtette ezt a rendszert és ennek célját : «Ahhoz, hogy teljes, tökéletes, forradalmi képviselői rendszert alkothassunk, három feltétel szükséges. Kell egy egységes, egyetlen párt, amelynek révén a gazdasági fegyelemmel karöltve a politikai fegyelem is működésbe fog lépni, és amelyben az ellentétes érdekek fölött mindenkit összefűz a köz iránt való hűség. Kell a teljes hatalmú állam, mely mindent magábaolvaszt, hogy azt átalakítsa, hatalmassá tegye : minden erőt, a népnek minden érdekét és reményét. A harmadik, utolsó és legfontosabb feltétel az, hogy az eszményért állandóan a legmagasabb feszültségben kell élni.» (1933. nov. 14. *Diz.* 36.)

A fasizmus egész munkaterve benne van abban a tömör mondatban, amely 1933 okt. 28-án a Piazza Venezian hangzott el a Duce ajkáról : «A fasiszta Olaszországnak mind az anyagiakban, mind a szellemiekben elsőségre kell törekednie a szárazon, a tengeren és a levegőben.» (*Diz.* 96.)

Az Enciclopedia It.-ban ezt írta a Duce a fasizmusról : «A fasizmus a szabadságért van. De ez a szabadság kizárólag csak az a komoly szabadság lehet, mely a haza és a hazában az egyén szabadsága.» (*Diz.* 105.)

Szabad fejlődést akar biztosítani az egyén szellemi és fizikai képességeinek, mert ahogy 1918 máj. 24-én mondta Bolognában : «A tömeg nem győz a tömeg fölött, hadsereg nem győz hadsereg fölött, szám nem győz a szám fölött. Ebben a kérdésben csakis a minőség lehet a döntő tényező.» (*Diz.* 157.)

Az államhatalom alapjául a népi erőt szervezi meg a fasizmus. Erről is írt a Duce az Enc. It.-ban «A fasizmus erős, szervezett államot akar, mely széles népi alpra támaszkodjék.» (*Diz.* 169.)

Még a fasiszta beszédstílusról is megemlékezett a Duce 1924 áug. 7-én a párt Nemzeti Tanácsában : «Gondolkodó- és vitázóképeségünket mindinkább élesítenünk kell, és nemcsak heves támadásra, hanem a maró gúny finom alkalmazására is készen kell lennünk.» (*Diz.* 170.)

A gyors elhatározást, a rögtönös cselekvést a fasiszta erények legfontosabbjának tartja és minden más elé helyezi. «Nem szabad a tegnapi hősi vállalkozásainak az emlékeinél sokáig időznünk akkor, amikor új feladatok tűnnek fel a látóhatáron.» (*Diz.* 170.)

A fasiszta lélek fegyelmezettségének minden körülmények között meg kell nyilatkoznia, legfőképpen akkor, ha azok áldozatot, lemondást követelnek. A Duce szerint ez az igazi fasiszta fegyelem. Ezt a fegyelmezettséget akarja az olasz lelkekbe beleoltani, belénevelni és abban hatalmas erővé növelni a fasizmus. De ennek a lelki erőnek a kitermelése már nemcsak az államnak a feladata, hanem a fasisztának magának is a legelső és legszentebb kötelessége.

A Duce a fasiszta kötelességekről.

A kötelességteljesítésnek legszebb példáját maga Mussolini adja fáradhatatlan munkás életével, önzetlenségével. Amikor csak alkalom kínálkozott arra, mindig felhívta erre a hazafias és fasiszta erényre polgártársait.

Ernesto Codignola: Il rinnovamento spirituale dei giovani (Az ifjúság lelki meg-

újhodása) című munkájában is találunk a Ducetől néhány erre vonatkozó felszólítást. «Teljesítsétek kötelességeket mindig a legnagyobb határozottsággal és feltétlen egyszerűséggel az életnek legkisebb és legnagyobb eseteiben is. Ez a szabály vezessen mindig benneteket.

Más alkalommal: «Mindenkinek első kötelessége tudni, hogy mi az ő emberi feladata a családdal, a nemzettel, az egyházzal szemben: azaz mindenki legyen önmaga, adja önmagát a legteljesebben. Aki költő, legyen költő, aki bölcselkedő, az legyen bölcselkedő, és így tovább, de mindenki a legnagyobb fokban igyekezzék a saját egyéniségét adni.»

Amikor a rokkantak vezéri pálcát ajándékoztak a Ducenek, ezeket mondta nekik: «Rokkant bajtársak! Ti felajánlottátok nekem ezt a pálcát, amelyről azt mondjátok, hogy ez parancsnoki pálcá. Számomra ez a pálcá az engedelmesség pálcája, engedelmesség a haza akarátának és a győzelem szellemének.»

Már a zsenge gyermeklélekbe is elveti a fasiszta nevelés az engedelmesség és a kötelességteljesítés magvait. *A Fasiszta Nemzeti Párt* kiadásában megjelent: *Il primo libro del fascista* (A fasiszta első könyve) című könyvecskéjében ott találja a tanuló a komoly figyelmeztetést: «A fasiszta nem ígér sem tisztéseket, sem kitüntetések, sem gazdagságot, csak kötelességeket és küzdelmeket követel.»

A Duce a következőkben jelölte meg a Pártnak, a Miliciának és a Szindikátusoknak a fasiszta parancsait: «Fegyelem, egyetértés, politikai és erkölcsi hajthatatlanság.» (1926. okt. 28. *Diz.* 28.)

A kormányzat II. ötéves gyűlésén, 1934 márc. 18-án ezeket mondta a Duce a fasiszta kötelességekről: «Szükséges a feltétlen eszményi hajthatatlanság, az elvekhez való feltétlen hűség, a szent és a profán dolgok mind élesebb megkülönböztetése és a kitartó örökösödés mindennel szemben, ami a legtávolabbról is árthatna a kormányzat tekintélyének.» (*Diz.* 30.)

Az ifjú fasisztákhoz pedig így szólt 1937 szept. 5-én: «A legmagasabb kiváltság, a legnagyobb megtisztelés, amire a fasiszta idők emberének vágyakoznia és törekednie kell, az, hogy fegyvert viselhesen.» (*Diz.* 30.)

Alaptétele a fasiszta, hogy csak az kaphat jogot, aki előbb kötelességet teljesít. Ezt a szabályt sokszor hangoztatta a Duce különböző alkalmakkor mondott beszédeiben. Az olasz haza iránt való kötelességek egyike a munka is, mely a nemzet nagyságáért folyik.

A fasiszta kötelességek teljesítése alól a külföldön tartózkodó fasiszták sincsenek felmentve. «Külföldi fasiszták! Minden munkátokban, életeteknek minden pillanatában a latin, a római, az olasz műveltség úttörőinek, misszionáriusainak, hordozóinak tartásotok magatokat!» (1925. okt. 31. *Diz.* 71.)

Rovigóban, 1923 jún. 2-án ezt mondta a Duce a kötelességekről: «Készek vagyunk merni, harcolni, meghalni azért, hogy a fasiszta forradalom gyümölcsei el ne pusztuljanak.» (*Diz.* 73.)

Hogy hol van az olasz arcvonal, melynél az olaszoknak küzdeniök kell, azt 1930 máj. 24-én ezekkel a szavakkal jelölte meg a Duce: «Nekünk, fasisztáknak az arcvonalak, az összes arcvonalak szentek. Erről nem vitatkozunk: ezeket megvédjük.» (*Diz.* 78.)

Minden hely, ahol olasz verejték hull, szent arcvonaltól, melytől távol kell tartani minden ellenséget. Semmiféle bomlasztó erő ne jusson be a családi tűzhely szent egységébe, a munkahelyek összhangzó ritmusába, a nemzeti egység építő szervezetébe, a katonaságból alkotott acélfalak közé, mert ezek mind a legföltettebb arcvonalak, ezeket áttörnie ellenségnek nem szabad. Ezeket az arcvonalakat a fasiszta élet teremti meg egész berendezésével, és ennek megnyilvánulásával védi meg azokat. Mint Mussolini az Enc. It.-ban írta : «A fasisztát a komoly, a szigorú és a vallásos élet jellemzi. Ezt az életet, ezt az új világot a fasiszta lélekből áramló erkölcsi és felelősségérzettől áthatott erők tartják egyensúlyban.» (Diz. 113.)

De a kormányzat is biztosítja ennek az életnek a sorát és jövőjét, mert maga a Duce jelentette ki ezt 1934 ápr. 21-én a következő szavakkal : «A fasiszta forradalom az olasz néptől fegyelmet és egységet követelt, de ugyanakkor ünnepélyes kötelezettséget vállalt magára, melyhez a feketeinges forradalmárok mindegyike életének utolsó pillanatáig hű marad. Ez a kötelezettség : az olasz nép nagyobb hatalma és nagyobb jóléte.» (Diz. 132.)

És ennek érdekében, ha kell : «A fasiszta állam nemcsak védekezik, hanem támad is.» — mondotta a Duce 1923 febr. 16-án a Parlamentben. (Diz. 165.)

Az államnak sokféle kötelességéről, amelyekkel a nép jólétéről kell gondoskodnia, ezeket mondta a Duce a kormányzat I. ötéves gyűlésén, 1929 március 10-én : «Az állam neveli a polgárokat a hazafiúi erényekre ; felvilágosítja őket hivatásukról ; beilleszti őket a nagy egységbe ; megvédi érdekeiket az igazságszolgáltatásban ; továbbítja a szellemi vívmányokat a tudományokban, a művészetekben, a jogban, az emberi összetartásban ; a néptörzsi kezdetleges életből az emberi hatalom legmagasabb kifejezőjébe, az államba emeli föl az embereket ; a századokra bízva azoknak a nevéért, akik területének teljességéért vagy törvényei iránt való engedelmességből meghaltak ; példának állítja és ajánlja a jövőendő nemzedékeknek azokat a kapitányokat, akik területeket szereztek és azokat a lángeszű honfitársakat, akik dicsőséggel árasztották el a hazát.» (Diz. 167.)

Ezért a minden irányú gondoskodásért azonban teljes odaadást is követel az ország polgáraitól, mert csakis az ő erejükkel együtt valósíthatja meg nemes szándékait. Az egyéni érdekek háttérbe kell szorulnia a haza érdekei előtt. «Az életet naponta kockáztatni és újra élni kell azzal az állandó kinyilvánítással, hogy készek vagyunk azt szükség esetén bármikor feláldozni.» (1923. nov. 6. Diz. 184.)

«Az élet semmivé lesz, amikor a haza legfőbb érdekei forognak kockán.» (1925. okt. 28. Diz. 184.)

«Nekünk, fasisztáknak az élet állandó harc, melyet mi őszinte lelkesedéssel, nagy bátorsággal és a szükséges önbizalommal fogadunk.» (1926. március 28. Diz. 185.)

A Duce a fasiszmus alkotásairól.

Ehhez az élethez kellett megalkotni a fasiszta lelket, melyből ezek az erények fakadhattak. Már 1917 nov. 26-án, a Popolo d'Italiában ezt írta Mussolini : «Az ember a legfontosabb elem, és a világ összes gépi eszközei elégtelenek a győzelemhez, ha elégtelen a katonák lelke és viszont. (Diz. 2.)

Ennek a léleknek pedig egyik legfőbb jellemvonása a bátorság legyen. «Bárki hajózhat a nyugodt tengeren, amikor a szelek dagasztják a vitorlákat, és se hullámok, se viharok nincsenek. A szép, a nagyszerű, mondhatnám a hősi hajózás csak a dühöngő viharban lehet.» (1924. aug. 2. *Diz.* 3.)

Az olasz nép rövid idő alatt megértette és követte a Duce kívánságait. Már 1926 máj. 25-én ezeket mondta a Duce az olasz lélekről: «A fasiszmus alakította át az olaszok jellemét, lehántott a lelkünkről minden tisztátalan kérget, megedzette azt minden áldozatra, megadta az olasz arcnak az ő igazi vonásait: az erőt és a szépséget.» (*Diz.* 22.)

Megerősítette ezt a megállapítását 1934 márc. 18-án is a II. ötévi gyűlésén: «Már lehet látni, és mindig jobban látható lesz az olasz nép fizikai és erkölcsi átalakulása.» (*Diz.* 114.)

Ezt az átalakulást azonban annak köszönheti az olasz nép, hogy a fasiszmus gondoskodott egységes szellemű iskoláról, amelyben hazafias és vallásos alapon nevelték az olasz önértetet. Hogy Etiópiát 7 hónap alatt meghódíthatták, azt már ennek az új önértetnek, új olasz léleknek tulajdonította maga Mussolini is. Ezt írta *Badoglio «Etiópiai háború»* című könyvének az előszavában: «Az október 3-tól május 5-ig tartó háborút teljes joggal fasisztának lehet mondani, mert fasiszta lélekkel vezették és avval győztek: gyorsasággal, határozottsággal, áldozatos lélekkel, bátorsággal és emberi mértéket felülmúló kitartással.» (*Diz.* 88.)

A feketeingesek romlatlan, megvesztegethetetlen és halhatatlan lelkületével küzdöttek az olasz katonák a forró sivatagok, áthatolhatatlan szikla-rengetegek útvesztőiben. Hogy mit jelent a fasisztának a fekete ing, azt megmondta a Duce 1925 jún. 22-én: «A fekete ing nem a hétköznapi inge, de egyenruha sem; az a harc öltözéke, és azt nem vehetik föl magukra mások, csakis azok, akik a keblükben tiszta léleknek adtak szállást.» (*Diz.* 20.)

A fasiszmusnak egyik legfontosabb alkotása a milícia, melynek a feladata lesz mindig megvédeni a fasiszta forradalmat. A milícia a Duce legmesszebbmenő pártfogása és védelme alatt áll. 1924 febr. 2-án így szólt a miliciáról: «Azt hiszem, hogy a milícia tagjai, akiknek a kiváltságuk, hogy magukra ölthetik a szürke-zöld egyenruhát és puskát hordhatnak, a szuper-fasiszták, a fasiszmus aszkétái, akik a fasiszta eszmének, szenvedélynek, hitnek, apostolkodásnak engedelmességek...» (*Diz.* 112.)

A fasiszta sorozás is egyike azoknak az intézményeknek, amelyeknek az olasz lelkiség átalakítása a céljuk. 1928 márc. 28-án ezeket mondta a Duce erről a nemzeti ünnepről: «A fasiszta sorozás: nem csupán csak szertartás, hanem a legfontosabb mozzanata annak a nevelési és előkészítési rendszernek, mely az olasz férfit a teljesség lényeges kiegészítő tagjává avatja...» (*Diz.* 103.)

Általában minden fasiszta szertartásnak mély értelme, jelentősége és nevelő célja van. Nem a külsőségeken, hanem a lelki telítettségen alapszik minden emlékezés, a hagyományok ápolása, gondozása. 1925 okt. 23-án ezt mondta a Duce erre vonatkozólag: «Nem elég emlékműveket emelni. Ha nem hevíti azokat a nép szívének a melege, akkor azok csak egyszerű sírkövek, hidegek, csupaszok, meddők. Szükséges, hogy örök emlékezésünknek ezen jelképei körül mindig

lángoló legyen a mi hitünk, biztosak és szilárdak legyenek a mi szándékaink.» (Diz. 24.)

A különféle intézmények mind csak keretek, amelyekbe a fasiszta gondolat beilleszkedik. A legnagyobb és legfontosabb keret a Fasiszta Nemzeti Párt, melynek szerepét a Duce a következő szavakkal jelölte meg: «A Párt a kormányzat legfontosabb és legalapvetőbb szervezete. Hatalma mindenhová elér. A hatalmon kívül apostolkodást gyakorol, és pusztán besorozott nagy emberanyagával, részben még a nép ellenőrzésével is, a meghatározott és jellemzett elemet képviseli. A Párt adja az államhatalom gyakorlásához önkéntes beleegyezését és hűségével a felbecsülhetetlen támogató erőt.» (1929. szept. 14. Diz. 123.)

«A Nemzeti Fasiszta Párt egy hadsereg, egy rend, amelybe azért lépünk be, hogy szolgáljunk és engedelmesskedjünk.» (1932. okt. 23. Diz. 124.)

Ennek a Pártnak a közreműködésével sikerült az államnak megvalósítani azokat a terveket, amelyeket maga elé tűzött. 1925 júl. 30-án így számolt be a Duce az addig elért eredményekről: «A fasiszta kormány visszaadta a népnek a megcsúfolt vagy elvesztett szabadságát, a munka, a birtoklás, a költözködés, a nyilvános istentisztelet-gyakorlás, a győzelemnek és a hozott áldozatoknak az ünnepelési, a lelkiismeret, a saját sors irányításának a szabadságát, lehetőségét, többé nem kell éreznie azt, hogy a mások kapzsiságának és népámító beszédjeinek a szolgálója, hanem erős és hatalmas nép.» (Diz. 105.)

A tekintély, a rend, az igazság, a munka megengedi, hogy az olasz nép a saját otthonában élheti végig hazájának áldozott életét. A kormány minden módon segítette polgárait a saját otthon megépítésének, berendezésének a nehéz feladataiban, és hathatósan támogatta ezt az okos és a családalapítást biztosító nemzeti törekvést. Erről írt a Duce a Popolo d'Italia 1933 júl. 4-i számában: «Egy tágas, tisztességes ház nélkülözhetetlen akkor, ha azt akarjuk, hogy a paraszt családja együtt maradjon, és ne szakadjon szét a városokba való beköltözéssel.» (Diz. 23.)

«Minden olasz földművesnek legyen megfelelő és egészséges háza, melyben a paraszt nemzedékek élni és évszázadokon át fennmaradni tudjanak, mint az olasz fajnak biztos és változhatatlan alapjai.» (1934. márc. 18. Diz. 23.)

A Duce a fasiszta államról és annak jövőjéről.

Minden állampolgárnak éreznie kell az állam hatalmának az erejét az élet egész területén, és el kell fogadnia az állam akaratát, mert csak az állam biztosíthatja a nemzeti és vallásos nevelést, az egységet, a függetlenséget, a fajnak és a történelemnek a folytonosságát, a gazdasági életet, ha az egyéni erők elégtelenek vagy téves irányban hatnak. Az államhatalom alakítja ki az új olasz erkölcsnek, szellemiségnek igazi arculatát. A Duce szerint: «A fasiszta állam az erőnek és az uralomnak az akarata. A római hagyomány, mint az erőnek az eszménye él benne.» (Diz. 169.)

A hatalmat a Párt, a milícia, a korporációk és ezekben a honpolgár hűsége jelentik. «Egy veszély fenyegetheti a kormányzatot: az, amelyet közönségesen nyárspolgári szellemnek mondanak, azaz a megelégedettségnek, az alkalmazkodás-

nak, a kételkedésnek, a megalkuvásnak, a kényelemszeretetnek, a pályán való nyugodt előbbrejutásnak a szelleme.» — mondotta a Duce 1934 márc. 18-án a kormányzat II. ötéves évfordulójának ünnepi ülésén. (*Diz.* 16.)

A fasizmus egész nevelési rendszere és szervezete, mint zárt acélfal védelmezi az intézményeket, testületeket a bomlasztó régi szellem befurakodásától, attól, hogy a régi erkölcsök újból alááshassák a fasiszta hatalmat és uralmat. Mert, mint a Duce többször is hangoztatta, az ellenség még mindig áskálódik bent és kint is, ezért a forradalom sem szűnt még meg, hanem tovább rombolja az elmúlt idők olaszellenes bástyait, hogy az eljövendő nemzedékek már mindenütt csak fasiszta őrséggel és lobogóval találkozhassanak. A remény megvan erre, mint a Duce 1934 ápr. 21-én mondta : «Lassan-lassan, kitartó és fokozatosan gyorsuló mozgással bensőségesen bekapcsolódik az olasz nép a nemzet, az állam életébe, hogy saját kezébe ragadhassa sorsának a kerekét.» (*Diz.* 132.)

Hogy mennyire bízik a Duce nemzetének a jövőjében, azt igazolják az 1930 okt. 27-én, Rómában, a Párt szövetségi vezetői előtt elhangzott szavai : «Mosolygunk, valahányszor a halálpróféták napjainkat számlálják. Ezeknek a prófétáknak nemcsak a porait nem találják többé, de emléküik is elenyészik már, a fasizmus ellenben még mindig élni fog.» (*Diz.* 3.)

Az olasz jövővel kapcsolatban így nyilatkozott a Duce : «Egy egész évszázad a mienk! — Minden évszázadnak megvannak a saját jellemző vonásai. Ezer jel mutatja, hogy ez a század a fasizmusé. Hogy van egy külön fasiszta életelv, azt igazolják a tények, melyek megnyilatkoznak abban a hitben, mely meghódította a lelkeket, de bizonyítják ezt a fasiszta hősök, elesettek és vértanúk is.» (*Enc. It. Diz.* 156.)

A milánói Dóm-téren 1932 okt. 25-én pedig így szólt : «A XX. század a fasizmus százada lesz : az olasz hatalom százada, melynek tartama alatt Olaszország harmadszor lesz az egész világ műveltségének az irányítója, mert a fasizmus elvei nélkül nincs menekvés sem az egyén, sem a népek számára.» (*Diz.* 157.)

És ebben a században, a Ducenak 1933 okt. 28-án elhangzott szavai szerint : «A fasiszta Olaszországnak meg kell szereznie az elsőséget a szárazföldön, a tengeren, a levegőben, anyagiakban és szellemiekben.» (*Diz.* 29.)

Az olasz nép fasiszta egységének hű jelképe a vesszőnyaláb a bárdal. Erről is szólt a Duce 1933 márc. 23-án : «A fasizmus vesszőkötegei olyan szorosak, mint még soha, a bárd pedig élesebb, mint azelőtt volt. És a római igazságszolgáltatás ezeréves jelképe mögött ott áll az egész olasz nép, mely a háború és a forradalom nyomán akaratban és hűségben egységes tömbben egyesült. Ezt a tömböt semmiféle csel vagy erőszak sem képes szétrepeszteni és még kevésbbé feldarabolni.» (*Diz.* 64.)

«A fasiszta Olaszország egy hatalmas légió, mely a liktorok jelvénye alatt menetel a szebb jövő felé. Senki sem képes őt feltartóztatni. Senki sem fogja őt megállítani.» (1930. okt. 27. *Diz.* 96.)

«A fasiszta Olaszországnak oly nagy szellemi és fizikai ereje van, hogy bármilyen sorssal szembeállhat, és képes lesz azt maga felé hajlítani.» (1937. aug. 20. *Diz.* 96.)

«Egyedül csak Isten hajlíthatja meg a fasiszta akaratot, emberek és más tényezők soha.» (1934. dec. 3. *Diz.* 77.)

Legyőzhetetlen erő és elszánt akarattól támogatott önbizalom csendül ki Mussolini következő szavaiból: «A fasiszta forradalom zászlója az én kezemben van.» (1925. jún. 22. *Diz.* 75.)

«Ezt a zászlót csak előrevinni lehet, vissza soha.» (1926. febr. 5. *Diz.* 75.)

A Duce végtelen és biztos reményének alapja az az ifjúság, mely a fásziók szervezeteiben nevelődik és tömörül körülötte. *Achille Starace: Fasci giovanili di combattimento* (Ifjúsági harci fasisziók) című könyvében is találunk erre vonatkozó Duce-mondást: «Egyetlen tegnapi, mai vagy holnapi ellenfelünk se ringassa magát abban a hitben, hogy a mi hatalmunk rövid ideig tart. A mi kormányzatunk alapja a nemzet lelkiismerete és a legjobb, legfrissebb olasz nemzedék tartja fönn.»

Mit mondanak mások a fasizmusról?

Az eddigiekben megismerkedtünk azokkal az alapelvekkel, amelyeket maga a Duce jelentett ki különböző alkalmakkor a fasizmus lényegére vonatkozóan. A következőkben néhány más vélemény is kidomborítja annak legfőbb vonásait. *Ugo Cuesta: Il fascismo* (A fasizmus) című munkájában olvashatjuk: «A fasiszta szabályokat a fasiszta élet termelte ki. Mussolini elveti az örök békét, a nemzetköziiséget, elfogadja, szereti az életet, elismeri az élet kötelességeit, megveti és gyáva-ságnak tartja az öngyilkosságot. Azt vallja, hogy az élet szent és teljes már az egyén érdekéből is, de mindenkéfélt az, ha másokért, közeliékért, távoliakért, élőkért és a jövődőkért áldozzuk fel erejét.

Tiltakozik azok ellen, akik az emberiség művelődésének a történetét csak egyes társadalmi csoportok anyagi érdekeinek a szempontjából tárgyalják és határozzák meg, ezért Mussolini marxistaellenes. Hisz mindig a hősiességben. Elítéli az osztályharcot, megveti azt a gyűlöletes elvet, hogy a boldogság csak a vegetatív jólétben található meg. Nyitott szemmel nézi a világot. Tagadja, hogy egyedül a szám, a mennyiség irányíthatja az emberiséget. Az emberi egyenlőtlenséget szükségesnek tartja a haladáshoz: a tudás és a tudatlanság, akarat és lustaság, erő és gyengeség a társadalomban és a politikában egyaránt küzdelmeket váltanak ki. Ellensége a szociáldemokráciának, a liberalizmusnak.

A fasizmus ezzel szemben a hatalomnak és az igazságosságnak egységes akarata, mely biztosítja az egyénnek az elvégzett kötelességeiből fakadó jogait, a népnek pedig azt a színvonalat, mely munkája, tehetsége, szellemi fejlettsége révén őt megilleti. A fasizmus kivonta a szociáldemokrata és liberalizmus eszméiből mindazokat a gondolatokat, amelyeknek létjogosultságuk van: a jót, a hasznosat. A fasizmus az élet maga, minden kötelességével és felelősségével.»

Balbino Giuliano: La politica sc. del Gov. Naz. (A nemzeti kormány iskola-politikája) című munkájában ezt olvashatjuk: «A fasizmus gyökerében alakítja át az olasz lelkiismeretet, az egyént, annak céljait, erkölcsi, társadalmi életét, nem ismeri az egyéni és a gazdasági érdekeket. Az egyéni érdek legfeljebb csak akkor lehet erkölcsössé, ha lelki értékeit teljesen kifejti a nemzet és az emberiség érdekében.

Nagy előnye a fasizmusnak, hogy az egyén sajátos képességeit fejleszti ki, és azokat igyekszik a nemzeti termelés szolgálatába beállítani. De ezenkívül megengedi azt, hogy az egyén különös és értékes képességeit szabadon kifejthesse.»

A Nemzeti Fasiszta Párt: A fasiszta első könyve című kiadványában ezeket találjuk : «A fasiszta állam az összes erők és az összes, egyetemes nemzeti érdekek legfőbb összetevője és kiegyensúlyozója. A fasiszta gondolat a nemzeti életben a következőkben érvényesül : minden az államban, semmi az államon kívül, semmi az állam ellen. Ennek következménye az összes társadalmi osztályok egysége. De az olasz nép politikai, társadalmi és erkölcsi egysége is megvalósul a fasiszta államban, mely a népnek akaratot ad, biztosítja és őrzi belső és külső érdekeit.

A fasizmus elismeri, támogatja és összeegyezteti a nép jogait. Nevelése kitermelte a bátor, kockázatot kedvelő, veszélyt megvető, minden áldozatra kész, állandóan küzdő, a kényelmet megtagadó, olaszságára büszke, a munkában fegyelmezett, hatóságai iránt tisztelettel viseltető, az igazságot bátran hirdető olasz lelket.

A fasiszta kormányzat a fekete-ingesek forradalmából eredő nemzeti újítások, intézmények összessége ; alapjai : a tekintély, a rend, az igazság ; védelmezői a fekete-ingesek, akiknek a jelszava : kitartani hűséggel, fegyellemmel, lelkes odaadással.»

Ugyanezeket a megállapításokat találjuk *Belluzzo: Il fascismo é l'Italia* (A fasizmus Olaszország) című könyvében, melyben kiemeli az ifjúság előtt a fasizmus nagy értékeit. Figyelmezteti a tanulókat arra, hogy nem lehet fasiszta az, aki nem becsületes, nem munkás ; hogy a fasisztának erkölcsösnek, őszintének, vallásosnak kell lennie, üldöznie kell a rendbontó uttógókat, ki kell kutatnia a névtelen rágalmazókat, példát kell adnia a tekintélytiszteletben.

Saverio Grama: Mussolini című könyvében így beszél a gyermekeknek a fasizmusról : «A fasizmus hazaszeretetet, olasztságot, vallásosságot, szépséget jelent, és abban is megnyilatkozik, hogy mindig tökéletesebbekké akarunk lenni, és munkánkat is mindig jobban igyekszünk elvégezni. De jelenti az új Olaszország lángoló tűzét is, amelynek melegével kell betölteni a gyermek szívét. (93. 1.)...

A fasizmus szabadságot is jelent, de nem azt a szabadságot, amelyet a liberalizmus és a kommunizmus hozott magával. Olaszország ellenségei sietnek is hirdetni, hogy nálunk nincs többé szabadság. Valóban : nem szabad megsérteni a királyt és bántalmazni a karabinieriket, nem szabad sztrájkok megrendelésével és rendezésével a nemzetet a pusztulásba, végső nyomorba kergetni, nem szabad többé osztálygyűlöletet szítani és a polgárok lelkét megmérgezni, nem szabad ezentúl a volt hadviseltekét kigúnyolni és a feszületet meg a nemzeti lobogót leköpdösní, nem szabad a hazát megbecsteleníteni és megölni. De szabad ezentúl élni, a saját tisztességes munkával jólétet teremteni, és mindent megtenni a magunk és a haza javára. (29—30. 1.)

...Az egész olasz nép a legnagyobb bizalommal tekint a Ducere, a fasizmus megteremtőjére, a kormány fejére, és meg van arról győződve, hogy biztos kézben van Olaszország jövője. Még a külföld is tanulmányozza a fasizmus lényegét, és igyekszik annak elveit saját földjének a talajába is átültetni, mert letagadhatatlan

a fasizmusban rejlő erőnek jó hatása mind erkölcsi, mind pedig gazdasági vonatkozásokban. Mussolini munkája folytán Olaszország ma ismét, mint a régi Róma, az előőrson áll, és újból mestere lett az egész világ művelődésének és előhaladásának. (126. l.) ... Ezek a nevelő szándékú, egyszerű, de világos magyarázatok megerősítik az előbb felsoroltakat. Az eddig idézett vélemények legtöbbje az ifjúság számára készült munkákból való, amelyek, mint kötelező olvasmányok, a gyermeki lélek alakításán dolgoznak.

A fasizmus és az olasz királyság.

Ezek után meg kell ismernünk azokat az intézményeket is, amelyek mint nevelési tényezők hatnak. A fasiszta állam egész berendezettsége és a szellem, mely azt betölti, a lélek átalakítását munkálja. A fasiszta család nemes erkölcsé, az iskola friss levegője, az egyház, a politika, a társadalom, a kormányzat közös cél felé való törekvése mind hozzájárul a nemzetneveléshez, az olasz faj új típusának, a testben és lélekben megerősödött fasiszta olasznak a megteremtéséhez.

A fasiszta Olaszország alkotmányos királyság. Az állam a legfőbb tekintély, ennek minden alá van rendelve. A Duce azzal, hogy magát teljesen az állam hatalmának és tekintélyének alávetette, olyan példát adott, melynek a hatása különösen a nép széles rétegeiben mutatkozott. Mussolini tudta, hogy a rajongva szeretett uralkodót neki meg kell védenie, és a nép egyik nagy eszményét, az olasz királyságot a fasizmus dicsőségével még ragyogóbbá kell tennie. Ezért minden erejét belevetette abba a küzdelembe, amellyel a különböző romboló szándékú társadalmi áramlatoktól megingatott államhatalmat ismét megszilárdíthatta és a nép tiszteletének a tárgyát a felkavart szenvedélyek szennyes árából kimenthette.

Így vált Mussolini a királyság megvédelmezésével a nép védelmezőjévé, és így szállt át őreá is annak a tiszteletnek egy része, mely az államhatalomnak a kiváltsága volt. A Duce tehát a nép akarata szerint cselekedett, és ő volt az első, aki a nép hagyományának a legmélyebb tisztelettel adózott. Ennek a ténynek a nevelő hatását nem lehet kellőképpen felbecsülni, ennek az értékeléséhez annyira kellene ismerni az olasz lelket, mint ahogyan azt a Duce ismerte. Csak az a nép értheti meg ennek a horderejét, amelyik hasonló állameszményektől telített.

Ugyanígy megerősítette a fasizmus a király hatalmát és a személyének szóló tiszteletet. A hagyományokat, tekintélyt tisztelő fasizmus még szorosabbra fűzte a nemzet és az uralkodóház, a nép és a királya közötti kapcsolatokat. A végrehajtó államhatalom a király és császár kezében van, ő nevezi ki a miniszterelnököt, aki egyedül csak neki felelős. De kinevezi a minisztereket is a miniszterelnök javaslatára. Ő a legfőbb hadúr, övé a hadüzenet és a békekötés joga, amnesztiát és kegyelmet gyakorolhat, a képviselő kamarát az 5 év lejáratá előtt is feloszlathatja. Személye szent és sérthetetlen.

Az egész olasz nemzet magának a Ducenek nemes példaadásából tanulta meg, hogyan kell tisztelni a nemzet koronás fejét. A fasizmus pedig ebben a tiszteletadásban találta meg egyik legnagyobb támaszát, mert megkapta ennek fejében az

egész olasz nép odaadását. A fasizmusnak és a népnek ez a kézfogása sok ingadozó olasz lelket térített az egyedüli helyes útra, mert mindjobban kitűnt, hogy a fasizmus olasz lélek, olasz akarat.

A fasizmus és a Vatikán.

Nem kisebb lelkesedést és örömet váltott ki az egész olasz nemzetben az államnak és az egyháznak, a Vatikánnak a kibékülése. Aggodalommal és bizalommal várta az egész nemzet a megindult tárgyalások befejezését. Őszinte hála és köszönet szállt minden katolikus hívő lelkéből a Duce felé, hogy ezzel a nagy örömmel megajándékozta őket. Ezzel a ténnyel mind Olaszországban, mind az egész világon sok barátot szerzett magának a fasizmus.

1929 február 11-én szűnt meg a pápák vatikáni fogsága, melyet 1870-ben önként vállaltak. A lateráni egyezmény megszüntette azt a nyomasztó érzést, mely az egyformán hű hazafi és hű katolikus olasz lélekre ránehezedett. Elképzelhető az a megkönnyebbülés és boldogság, mely a megegyezés nyomán fakadt. És ez az óriási eredmény ismét csak a fasizmus javára íródhatott. A fasizmus szigorú erkölcsé volt az az alap és biztosíték, amelyre a megegyezés épült.

A megegyezés szerint a Vatikán Városönálló terület, amelyen a pápai törvények, végrehajtás és igazságszolgáltatás vannak érvényben. Ez a béke biztosította a vallásoktatást is a középiskolákban, de különösen nevezetes az a pontja, amely szerint a pusztán egyházi házasság is teljes érvényű az állam előtt, csak az ilyen házasság adatait átkönyvelik az állami nyilvántartásba is. Fontos az a rendelkezése is, hogy a kinevezendő püspökök nevét a kormánnyal is közölni kell, és hogy a püspököknek hűségesküt kell tenniök a király, a kormány és az állami törvények iránt.

A gyermekek megjegyzései a vatikáni békéről.

Hogy milyen mély volt ennek a megegyezésnek a hatása, azt legjobban a gyermekek megjegyzései bizonyítják. Nemcsak a szülők tárgyalták ezt a fontos eseményt, de foglalkoztak vele az iskolák is, minthogy kötelességszerűen meg is kellett emlékezniök a fasizmus eme újabb nagy vívmányáról. Akadtak tanítók, akik bele akartak pillantani a gyermeki lélekbe, hogy megismerjék belőle és rajta keresztül az általános hatást, melyet ez az egyezmény kiváltott, és ezért írásbeli feladatban kívántak feleletet kapni a gyermekektől arra a kérdésre, hogy mit éreztek akkor, amikor meghallották, hogy az állam kibékült az egyházzal.

Nazareno Padellaro: La scuola vivente (Az élő iskola) című könyvében sorol fel néhány, erre a kérdésre adott választ. Kedvesek, egyszerűek, őszinték ezek a feleletek: «Nagyon örülök, hogy látni fogjuk a pápát Róma utcáin... Tegnap a pápa király lett, kimehet az utcára... Tegnap fellobogózták a várost, mert a pápa kimehet az utcára... Tegnap kiment a pápa az utcára, mert kibékült a királlyal... Tegnap végre elment a pápa a királyhoz. Úgy örülök, hogy kibékültek... Tegnap láttam a pápát a Szent Péter-templom erkélyén, áldást adott. A pápa és a király megegyeztek: a király Olaszországban, a pápa pedig vallási ügyekben itt is, meg az egész világon is parancsol. Előbb a pápa be volt zárva, most szabad, és mehet

mindenhová, ahová csak akar... Kedves XI. Pius pápa, végre kibékültél a fasiszta kormánnyal és Olaszországgal... Légy üdvöz Szentatya, ki szeretettel egyesültél a hazával... Királyunk és a Szentatya aláírták a békét. Ennek nagyon örülök. Remélem a líra javulni fog. Ezt Mussolininek köszönhetjük. Isten áldja meg a pápát, a királyt, a Ducet!... Most Olaszország a legfontosabb állam az egész világon, mert két uralkodója van: egyik a kereszténységé, a másik Olaszországé... Ezt a nagyszerű gondolatot csak Mussolini valósíthatta meg, mert hatalmas és igazságos... Hosszú életet kívánok a Szentatyának, hogy Olaszországot mindig vallásosnak és kereszténynek tarthassa meg... Hiszem, hogy most, a pápa áldása után a fasizmus még nagyobb, még erősebb lesz, és az Isten meg fogja áldani egész Olaszországot... Mussolinit az Isten küldötte, hogy ezt a békét megkösse.»

Sok ártatlan öröm csendül ki ezekből az idézetekből. Kit ez, kit az lelkesít. Az egyik azért hálálkodik, hogy láthatja a pápát, a másik a líra értékelkedését várja a békétől, mert bizonyosan ezt hallotta otthon. Büszkék arra, hogy mindezt a fasizmus, a Duce tette, és hogy ez mind a fasizmusnak, mind pedig egész Olaszországnak a javára lesz. A vallásos lelkület, az istenfélelem, a lelki egyensúly a legjobb hazafiakat neveli, és ebből a szempontból igen nagy jelentőségű a lateráni egyezmény. Mussolini pszichológiája természetes úton jár.

4. ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI FASISZTA INTÉZMÉNYEK.

A fasiszta kormányzat.

Hogy a lelkekbe minél jobban belevésődjék az a tudat, hogy teljesen új korszak új fejlődés, új gondolkodásmód, új élet indult meg Olaszországban, új időszámítást hozott magával a fasizmus, és első évét 1922 október 28-ától, a «Marcia su Roma»-tól kezdte.

Az állam alapalkotmánya az 1848 március 4-én alkotott Károly Albert-féle törvény. A fasizmus ezt az alaptörvényt a kor követelményei szerint átalakította, de a szellemét változatlanul meghagyta. A törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás az állam 3 legfőbb joga. A miniszterek a királynak, és a miniszterelnöknek felelősek. A minisztertanácsnak a fasisztapárt főtitkára is tagja. A minisztériumok felölelik az ország életének minden ágát: kül-, bel-, gyarmat-, had-, tengerészeti-, repülés-, nemzetnevelés-, pénz-, földművelés és erdészeti-, igazság-, közmunka-, közlekedés-, korporációsügyet.

Törvényhozótestülete a képviselő-kamara és a szenátus. A törvényt a kamara és a szenátus elfogadása után a király szentesíti, és ezután a hivatalos lapban kihirdetik. A kamara tagjait a következőképpen választák: a szindikális szervezetek javasolnak 800-at, a nem szindikális politikai egyesülések (pl. Iskolai Fasiszta Egyesületek, Közhivatalnokok, Rokkantak, Hadviseltek Egy. stb.) pedig 200-at. Ebből az 1000-ból a Fasiszta Nagytanács kiválaszt 400-at, és ezeknek a névsorát a választások előtt közhírré teszi. A választók igen- vagy nemmel szavaznak az egész listára. A szenátus tagjait érdemek alapján élethossziglan a király nevezi ki.

A végrehajtó hatalom különös szerve a Fasiszta Nagytanács. Tagjai : a «Marcia su Roma» négyeséből már csak 1 bajtárs Michele Bianchi (Emilio De Bono, Cesare De Vecchi és Italo Balbo meghalt), a szenátus és a kamara elnökei, a miniszterek és más előkelő hivatalfők : a Tudományos Akadémia elnöke, a Fasiszta-párt főtitkára és 2 segédtitkára, a milícia főparancsnoka, az államvédelmi külön törvényszék elnöke, a munkaadók, a kereskedelmi és földművelési fasiszta egyesületek elnökei és azok, akiket a kormányelnök a fasizmus és a nemzet érdekében kifejtett tevékenységükért és érdemeikért meghív. A Fasiszta Nagytanács elnöke a kormányelnök, titkára a Nemzeti Fasiszta Párt titkára.

Ez a legfőbb testület határozza meg a kamarai tagok választási listája fölött, a fasiszta párt politikai irányáról, szabályairól és a nemzetet érdeklő minden fontos kérdéstről.

Közigazgatás tekintetében az ország 92 tartományra (megyére) oszlik. A tartományok élén a prefektus (főispán) van, aki a kormány képviselője. A prefektusnak mindenki engedelmességre és segíteni tartozik a fasizmus rendeleteinek végrehajtásában. A tartományok községekre oszlanak, melyek élén polgármester áll. Nagyobb községekben tanács is van, Rómában kormányzóság. Az állam a nemzet érdekeinek a törvényes gyámja, mindenek fölött áll, és korlátozhatja a polgári szabadságjogokat (sajtó, tanítási, egyesületi stb.) is, ha ezt az ország védelme, biztonsága megkívánja. A fasiszta rend nem engedi meg az államhatalom ellen való nyilvános tüntetéseket, sztrájkokat, mindenütt a fegyelemnek, a fölöttes hatóságokkal szemben való engedelmességnek kell uralkodnia és érvényesülnie.

A fasiszta igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás a különféle bíróságok útján torolja meg az államhatalom és rend, a vagyon és személy ellen elkövetett bűncselekményeket. Biztos és erős kézzel áll őrt a fasiszta igazságszolgáltatás polgárainak érdekei fölött. Ennek a határozott, gyors és kérlelhetetlen eljárásnak igen nagy megnyugtató hatása volt az olasz nép mindennapi életére. Érezte mindenki, hogy az államhatalom szilárd joggal és igazságon nyugszik, hogy rábízhatja minden polgár az életét és vagyonát, és hogy ezt az államot az ország minden fiának teljes erejével támogatnia, segítenie kell. A közös célok, közös eszmények, közös érzések megbonthatatlan egységbe tömörítették az olasz népet.

Hogy a fasizmusnak az egész célkitűzése annyira egyezik az olasz lélek elgondolásaival, ez a tény igazolja azt a legvilágosabban. A fasizmus az olasz lélekből fakadt. Mussolininak csak méltó keretekbe kellett foglalnia az olasz lélek tartalmát, annak vágyait, fel kellett ébresztenie a szunnyadó készségeket és kiművelnie a bennük rejlő hatalmas erőket.

Mindaz, amit a fasizmus eddig is megvalósított, a régi, de soha be nem teljesült olasz álmok világának a reménységei. És éppen ebben rejlik a fasiszta államhatalom intézkedéseinek, törvényeinek, intézményeinek nagy nevelő, lelket átalakító hatása. Az uralkodóval, az egyházzal, a néppel való együtthaladás egyenes utat nyit Olaszország jövőjének, fejlődésének.

A fasiszta fegyveres erő.

Az erkölcsi erő, a jog és az igazság azonban csak akkor biztosíthatja egy állam létét, ha azt fegyver is védi. Mussolini gondoskodott arról, hogy mielőbb, korszerű felszereléssel és kiképzéssel, a legelső helyre állítsa Olaszország fegyveres erejét. Kemény fegyelemmel a legnagyobb teljesítőképességre edzett katonákat nevelt. Eltűnt a régi szellem, és a római sas jelvénye alatt mindenre elszánt, egyenes tartású, lelkesedéstől, harcivágytól sugárzó tekintetű, győzni vagy meghalni kész igazi férfiak csattogó római lépésben menetelnek előre, mindig csak előre.

A fasiszta nevelés átalakító hatása talán sehol sem mutatkozott oly szembe-tűnően, mint éppen a katonaságnál. Minden nép, minden idő megtermi a maga hőseit. Még a legtartózkodóbb, legszelidebb ember is oroszlánná válik, ha a körülmények úgy kívánják. Ahhoz azonban, hogy egy egész nemzet, mely, csekély kivétellel, már hosszú idők óta a tudományoknak, művészeteknek, a békés munkának élt, egyszerre a fegyverforgatásra térjen át, és sikerrel szembeszállhasson évszázadokon át katonai szellemben nevelt, a legújabb haditechnika minden vívmányával tökéletesen felszerelt, megszervezett és a hadvezetésben jártas parancsnokok alatt álló ellenfelekkel, ahhoz nem elegendő csak a katonai kiképzés és a jó felszerelés: ahhoz mélységes hazaszeretet és magasztos eszmény kell.

A fasizmus mind a két feltételt megadja az olasz katonának, és ez tette lehetővé azt, hogy alig két évtized alatt szárazon, vízen és a levegőben is számolnia kell az ellenségnek a fasizmus erejével, csodálatos teljesítményeivel, ellenállásával. A fasiszta katona eszménye a római légiók győzhetetlen harcosa, annak a testi és lelki erényeit akarja elsajátítani.

A «passo romano» (római lépés) tökéletes fegyelmezettséget, acélos izmokat követel, kifejezésre jut benne a kemény katonai jelleg. 1938 febr. 1-én ezeket mondta a Duce erről a lépés-formáról: «Ez a díszlépés a liktorok fiatal nemzedékének az erejét, akaratát, határozottságát jelképezi. Olyan lépés ez, melynek nehéz és kemény stílusa van, mely előkészítést és gyakorlatot követel. Ezért akarjuk. Olyan lépés ez, melyet az ülni szeretők, az elhízottak, a gyengék, a félig már elhasználtak, sohasem lesznek képesek megtenni. Ezért tetszik éppen nekünk.» (Diz. 125.)

A másik legfontosabb katonai erényt, az izzó hazaszeretetet már kisgyermek-kortól kezdve nevelik az iskolában és az ifjúsági fasiszta szervezetekben, majd a katonaságnál és miliciánál.

A fasiszta milícia.

A fasizmus hatalmas, önkéntes védőserege a milícia. A fasiszta forradalomnak sok és erős, kíméletlen ellensége volt. Az eszmék pusztá hirdetésével nem lehetett volna sohasem eredményt elérni a kommunista és demokrata táborokkal szemben. Az akkori olasz kormány kész lett volna a polgárháború szörnyűségeit rázúdítani a nemzetre, csakhogy az országot a végső romlásba vivő hatalmát megtarthassa. Mussolininek fel kellett készülnie arra, hogyha kell, erővel akadályozza meg hazájának az elpusztulását.

A maroknyi lelkes csapat, mely kezdetben Mussolini körül gyülekezett, rohamosan növekedett, és amikor elérkezett az idő, hogy Róma urainak a hatalmát, melyet az olasz hadsereg védett, megtörjék, akkor a «Marcia su Roma»-ban már közel százezer fekete-inges vonult fel. A király végtelen bölcsesége elhárította a testvérháborút, de egyúttal a fasiszta forradalomnak a létjogosultságát is elismerte.

A Rómába való bevonulás után, abban a reményben, hogy a forradalom további céljait már a nemzet általános megértésével és támogatásával fogja elérni, Mussolini hazabocsátotta a fekete-ingeseket polgári foglalkozásukhoz. A fasizmus ellenségei azonban nem nyugodtak, mert elvesztett hatalmukat mindenáron vissza akarták szerezni, és nem törődtek azzal, hogy mégis felidézük a testvérharcot. Ezért Mussolini a volt fekete-ingesek törzséből és az önként jelentkezett megbízható fasisztákból megszervezte a miliciát.

Ezer és ezer ifjú vállalta magára minden ellenszolgáltatás nélkül a legszigorúbb katonai fegyelmet és a feladatok minden veszélyét. Ez a védőszervezet a fasizmus legjelentősebb és legrómaibb alkotása. Nemzetnevelő és védő munkáját megkezdi már a gyermeknél, az iskolában, és ott öröködik az élet minden fontos vonalán, hogy vigyázzon a fasizmus, az egész olasz nemzet és a haza érdekeire és értékeire. Hányszor kell életüket is feláldozniuk akkor, amikor a másét mentik, amikor a gyengék védelmére kelnek, amikor gonosztevőket üldöznek, vagy más kockázatos cselekedettel tesznek eleget kötelességüknek, hűségesküjöknek. De éppen így készen kell állniuk arra is, hogy a Duce parancsára az ország bármely részén, gyarmatain is helytálljanak a fasiszta becsületért.

Kiképzésük sokirányú. Van: vasúti, erdei, kikötői, posta-távírói, országúti, határmenti, gyarmati, egyetemi stb. milícia. A régi Róma hagyományai szerint légiókra oszlik, a légiókban kohorsók, ezekben centuriák, tovább manipulások és végül 12 főből álló squadrák vannak. A milícia parancsnoka maga a Duce, az egyes egységek élén megfelelő tiszték állanak.

Igen fontos feladata a miliciának az ifjúság katonai előképzése. Mussolini parancsa szerint a milícia Istennek és az olasz hazának a szolgálatára van rendelve. A miliciába a belépés önkéntes, a megkövetelt életkor a betöltött 20. életév. Belépéskor a következő esküt kell tenniük: «Istennek, Olaszországnak és az összes, Olaszország nagyságáért elesetteknek a nevében esküszöm, hogy magamat teljesen és mindig Olaszország javára szentelem!»

A milícia tízparancsolata ezeket mondja:

I. Emlékezz arra, hogy a forradalomért és a birodalomért elesettek mindenképp követelik a te hadoszlopaiddat!

II. Bajtársad testvéred: veled él, veled egyet gondol, oldaladon lesz a csatában!

III. Olaszországot mindenütt kell szolgálni, minden eszközzel: munkával és vérrel!

IV. A fasizmus ellensége a te ellenséged is, ne adj neki szállást!

V. A fegyelem a hadsereg napsugara: ez készíti elő és ez csiszolja ragyogóvá a győzelmet!

VI. Ha elszántan mégy rohamra, a győzelmet kézben tartod!

VII. A teljes és tudatos engedelmisség a légionista erénye!

VIII. Nincsenek nagy és kis dolgok : kötelesség van!

IX. A fasiszta forradalom számított és számítt légionistái szuronyaira!

X. Mussolininak mindig igaza van!

Sok nevelő hatás van ezekben a parancsokban! Aki egyszer magára öltötte a fekete inget, annak a lelkében a legszebb, a legnemesebb hazafiúi, társadalmi ére-nyek kezdenek kicsírázni és növekedni. Szerencsés és szükséges alkotása a milícia a fasizmusnak.

A Nemzeti Fasiszta Párt.

A fasizmusnak másik alappillére, az eszmének továbbhordozója, szántó-vetője : a Nemzeti Fasiszta Párt. Minden esztendőben, május hó 24-én több ezer 18 éves olasz ifjú lép be a milícia soraiba és az ifjúsági harci fásiókba, ahol 21 éves korukig maradnak. 21. életévük betöltésével kapják meg a párt igazolványát. Az újoncok esküje így hangzik : «Esküszöm, hogy a Duce parancsait ellenkezés nélkül végrehajtom, és hogy a fasiszta forradalom ügyét minden erőmmel, és ha kell, a véremmel is szolgálni fogom.»

Paride de Bella: Cultura Fascista című tankönyvében (88. l.) találjuk *Carlo Del Croix*-nak, a világháború nagy rokkantjának a fasiszta mozgalom megújító hatásáról írt gondolatait (Del Croix 1896-ban született Firenzében. Atyja belga, anyja olasz volt. Mint önkéntes harcolt a világháború első vonalaiban, ahonnan megvakulva és megcsönkulva került vissza az életbe. Kiváló író és szónok, tagja a képviselőháznak, elnöke a háborús rokkantak nemzeti egyesületének.): «A fasizmus, mielőtt törvényeket diktált volna, előbb a megvalósításukhoz történelmi légkört teremtett ; néhány évvel ezelőtt kísérlete csak képzeletbeli lehetett volna, pedig a forradalom éppen az erkölcsöknek és a környezetnek az átalakítását tűzte ki céljául. Nem szabad a törvények csodatévő hatalmában hinni ; az csak szentesít bizonyos tényállapotot, szabályokba önt felmerült szükségleteket, megérlelt eszméket ; megvalósítása után pedig a gyakorlat és a nevelés révén mindjobban egybekapcsolódik az emberi lelkiismerettel.

Nem lehet megállapítani, hogy nagyobb nevelő vagy nagyobb törvényhozó-e Benito Mussolini ; ő a lélek, a gondolkodás új rendjét megteremtette, mielőtt azt írásba foglalta volna, és ma, amikor már magyarázhatjuk a törvényeket, tudjuk, hogy a törvények szabályainál és szankcióinál többet ér az ember varázsa és tekintélye. És hogy a világ izgatott és fokozódó érdekharcában nálunk a többiekétől eltérő alapon egy nagy nemzeti társadalom megszervezésének óriási munkája folyik, azt kizárólag egy ember hatalmának köszönhetjük, aki mint Atlasz, a vállain tartja az egész roppant felépítést. Holnap az egész csodálatos szerkezet már magától fog működni ; de ma, amikor a fogaskerekek még újak és tökéletlenek, a mozgást egy észnek kell átadni és meghatározni ; ez indokolja még a diktatúra tartós szükségességét is, mely igazolva van az átalakulóban levő államban teljesen úgy, mint egy veszélyben forgó államban.»

A fasiszta gondolatnak első harcosai voltak a párt megalapító tagjai is, akik lelkesedésük egész hevével vitték tovább a felvilágosítás fáklyáját, és sokszor a

vérükkel írták meg utódjaiknak a fasiszmus legszentebb szabályait. Mert, ha az egyik el is hull, helyét másnak kell elfoglalnia. Mint a párt himnusza mondja :

«Egy tölgy levelei vagyunk,

Új tavasszal fakadtunk.

Ha est előtt le is hullunk,

A tölgynek élnie kell !»

(Federico Valerio Ratti.)

A tölgy a párt, levelei a tagok. A párt munkájának a célja, hogy éltetően és cselekvően hassa át az egész nemzetet. Élő ereje adta meg a lendületet a fasiszmusnak a küzdelemhez és a győzelemhez. Hatalmas szervezetével és közigazgatásával átfogja az egész olasz nemzetet, és azt a szilárd egységet alkotja, melynek acél-faláról minden ellenséges hatás visszapattan. A párt tagjai büszkén hordják a szívük fölött jelvényüket : az olasz színek mezőjében az aranyozott vesszőkötөг a bárdal.

Aki bármi okból méltatlanná lett a tagságra, azt kizárják. A kizárás a legnagyobb büntetés és szégyen, amely egy fasisztát sújthat : teljes kiközösítés, megvetés, a tagsággal járó összes jogok és köteleességek elvesztése.

A párt a kormányt minden tevékenységében támogatja. A párt tagjainak semmi különös kiváltságokat nem ígér és nem ad, sőt feltétlen fegyelmet, engedelmességet, az átlagosnál nagyobb teherviselést és köteleességeket követel. Rómában székel a párt vezetősége : 1 titkár, 2 segédtitkár, 1 ügyvezető titkár és 6 ügyvezető tag.

Minden tartományban van úgynevezett tartományi fasiszta federáció (szövetség) 1 titkárral és 5 taggal, mely a tartomány összes fasiszta osztályait igazgatja és egymással összhangba hozza. Az egyes osztályok (községek, városok) vezetője egy politikai titkár és egy igazgató.

Különösen fontos a feladatuk a külföldi és a női fasiszta osztályoknak. A párt titkárát a kormányelnök javaslatára a király nevezi ki 3 évre, a federáció titkárait a kormányelnök 1 évre a párttitkár javaslatára. A párt titkára feje az ifjúsági harci fásióknak, az egyetemi fasiszta csoportoknak (GUF) és az állami hivatalnokok összes társulatainak, igazgatója a nemzeti olasz olimpiai bizottságnak és a nemzeti Dopolavoro intézménynek.

A szervezet szálai az egész országot és birodalmat behálózzák és összekötik. Ezzel a szervezettséggel biztosítja a párt a fasiszmus nevelő munkájának a zavartalanságát, hatékonyságát és eredményét is. Az arravaló törekvés, hogy valaki érdemeket szerezzen életével, munkásságával, megbízhatóságával a párt tagjai közé való felvételre, olyan természetes nevelő tényező, amelyet semmiféle törvényes intézkedéssel sem lehetne helyettesíteni. Mert a párt tagjai közé való felvétel elismerése a hazafiságnak, a becsületességnek, erkölcsiségnek, a jellemzilárdságnak, a hűségnek, a kiválóságnak, a tehetségnek és mindazoknak az erényeknek, amelyek egy fasiszta olasz polgárt szükségszerűen ékesítenek. Ilyenné válni, ezt a kitüntetést elnyerni, ez a vágya a gyermeknek, az ifjúnak, felnőttnek, erre nevel a Nemzeti Fasiszta Párt.

A fasizmus a népre támaszkodott, ezért annak az erejét, teljesítőképességét igyekezett a legmagasabb fokra emelni. A fasizmus egyik nemes célkitűzését: «Menjünk a nép felé!» — a legszebben a «La Carta del Lavoro» (A munkaalkotmány-levele.) fejezi ki.

1927 ápr. 21-én, Róma alapításának és a Munka-ünnepének a napján hirdette ki a Fasiszta Nagytanács a La Carta del Lavoro rendelkezéseit. Ennek az alkotmány-levélnek igen nagy olasz nemzeti, de nemzetközi jelentősége is van, mert igazolja a fasizmus nemes szándékait, a népért, az egész olasz nemzetért való őszinte és önzetlen küzdelmeit, áldozatait.

Alapelvei: a különböző társadalmi osztályok összhangzatos együttműködése, melyet ne a törvények, hanem erkölcsi erők kormányozzanak; a munka minden formájában társadalmi kötelesség; az egyén érdeke alá van rendelve a nemzet érdekének; a munka- és a muskásszínvonal emelése; minden termelőnek az állami törvények előtt való egyenlősége. Célja: a magántulajdon figyelembevételével emelni a társadalmi tevékenységet, tisztelni és támogatni az egyéni kezdeményezést az élet és a nemzetgazdaság keretein belül. Szerveinek feladata: nevelői, segítő, társadalmi, a termelő szellem irányítása és alakítása.

A munka-alkotmánylevél megállapítja az összes termelő erők jogait és kötelességeit. I. pontjában kijelenti, hogy az olasz nemzet egy élő szervezet, melynek céljai, önálló fejlődési folyamata és a testét alkotó egyének vagy csoportok eszközeinél mind erő, mind tartósság szempontjából sokkal felsőbbrendű cselekvő tényezői vannak; erkölcsi, politikai és gazdasági egység, mely tökéletesen a fasiszta államban valósul meg.

A II. pont kiemeli, hogy a munka minden szervezett és véghezvitt alakjában, akár szellemi, gépi vagy kézi, társadalmi kötelesség, és hogy csakis ezen a címen kaphat az államtól támogatást. A termelés összessége a nemzet szempontjából egységes; tárgyai is egységesek és az egyének és a nemzet jólétének és hatalmának a fejlesztésére egybekapcsolódnak.

III. pontja a szindikális szervezetekről szól. Kimondja, hogy mind a szindikális, mind a hivatásbeli szervezkedés szabad, azonban csakis a törvényesen elismert és az állami ellenőrzés alatt álló szindikátusnak van meg az a joga, hogy a munkaadók vagy a munkások minden osztályát törvényesen képviselhesse akár az állam előtt, akár más hivatásbeli egyesülés előtt saját érdekeinek a védelmében; csakis ő köthet érvényes munkaszerződéseket az érdekcsoportjába tartozók részére és vethet ki fizetendő járulékokat; csakis ő gyakorolhat, mint megbízottjuk, közérdekű tevékenységeket.

A szindikalista érdekképviseleti rendszer már régebbi keletű ugyan, de az olasz fasiszta szindikalizmus tartalma, szelleme teljesen eltér attól. A szindikátusi szervezkedés alapja rendszerint különálló érdek, előny és érvényesülés volt, ami elkerülhetetlen osztályharcra vezetett; a munkát és különösen a kézzel végzett munkát a termelés és közgazdaság szempontjából mint egyedül értékes tényezőt tekin-

tette. Ezzel szemben a fasizmus a munkát az egység, a haza szolgálatában állónak tartotta, és ezért nemcsak egyes, hanem az összes osztályok érdekeit képviselő és védelmező érdekképviselőket szervezését engedte meg. A szervezkedés alapja pedig a hazaszeretet.

Minden fizikai és szellemi termelő erő együtt hatalmas láncot alkot, melynek egyetlen szemét sem lehet az egésznek a sérelme nélkül kiszakítani. Egyik szem tartja a másikat, egyik segíti a másikat, és csak a közös erő kifejtés hozza létre a tökéletes egyensúlyt. A munkaadónak és a munkásnak az érdekei egy cél felé irányulnak, a legmagasabb erkölcsi eszmény körül forognak, és ez az olasz nemzet jóléte, boldogulása. Ebben a szent törekvésben elvész minden osztálykülönbség, minden romboló önzés, sorvasztó irigykedés és gyűlölet, könnyen és természetesen utat talál a megértés, a méltányosság, igazság. A kölcsönös megbecsülés és testvériség érzése megszüntette az erőszakot, az örökös sztrájkolást, a gyakori munkás-elbocsátást.

A szükségképpen felmerülő kölcsönös kívánságokat illetékes képviselői szervek egyeztetik össze és teljesítik az érdekekkel összhangzó igazság elvei alapján. A munkaügyi bíróság tagjai: az illetékes királyi ítélőtábla elnöke és 2 tanács tagja, továbbá 1—1 szakértő a munkaadók és a munkások részéről. Munkaügyi szervek még a tartományi gazdasági testületi tanácsok, a központban pedig a Testületi Nemzeti Tanács és a Testületi Minisztérium. Ezek a fórumok döntenek az összességet érdeklő elvi jelentőségű vitás kérdésekben, míg egyéni, a munkaadó és a munkás között felmerült ügyekben a tartományi előljáró vagy a törvényszék ítél 2 szakértő segítségével.

Olaszországban az összes termelő tényezőket szervezve vannak és fasiszta szindikális egyesületi csoportokat alkotnak. Tagjaik száma a 4 milliót is meghaladja. A munkaadók szövetségeibe tartoznak: a mezőgazdák, a gyárosok és kéziparosok, a kereskedők, a szállító vállalkozók (szárazföldi, belföldi, tengeri stb.), hitelintézetek és biztosítók, tengeri (külföldi) és légi vállalatok nemzeti szövetségei. Ugyanezek megvannak a munkásoknál is, megtoldva még a mesteremberek és kézművesek fasiszta szindikátusainak nemzeti szövetségével.

Az állami tisztviselők nem szindikátusokban, hanem kizárólag művelődési és politikai egyesületekben szervezkednek: a köztisztviselők, az államvasutasok, a postások, az állami ipari üzemek alkalmazottainak nemzeti fasiszta egyesületeiben. A Nemzeti Fasiszta Párt keretében van még az iskolák fasiszta egyesülete is 5 osztályban: egyetemi tanárok, egyetemi segédtanárok, középiskolák, elemi iskolák és könyvtárosok. Az államiak egyesületei törvényes felhatalmazáson alapulnak, és közvetlenül a párt igazgatóságától függenek. A központi egyesületeknek az egyes tartományokban és városokban alosztályai vannak. Ezeknek a feladatuk az, hogy kerületükben a munka menetét irányítsák, biztosítsák.

Olaszország minden termelő tényezője beletartozik valamelyik munkás testületbe — a munkaadó is munkás az államhoz, a nemzethez való viszonyában — és így minden társadalmi osztálynak megvan a maga helye, minden osztály megkapja elismertetését, minden osztály megtalálja megfelelő pártfogóját. Ebben a

hatalmas szervezetben valósult meg a fasiszta forradalom terve, melyről Mussolini így nyilatkozott: «Az a forradalom, amikor a kormány a szindikalista erőket beleilleszti az államba, és megadja nekik az életben a méltó helyet, amit a régi népies szabadelvűség mellőzött.» (*Cult. Fas.* 69. 1.).

Fontos szerve a munkás intézménynek az Elhelyező Hivatal. Itt jelentkeznek és beiratkoznak a munkanélküliek, a munkaadóknak pedig pénzbüntetés terhe mellett csakis ennek a hivatalnak a közvetítésével szabad munkásokat felfogadni. Elhelyezés esetében előnyben részesülnek a fasiszta párt tagjai, a fasiszta szindikátusok és a hadviseltek.

A fasiszta szindikátusok az ugyanazon gazdasági ághoz tartozó termelőket gyűjtötték egybe, és ezeknek az érdekeit képviselték, támogatták mindenkor az összesség érdekeinek is a figyelembevételével. Az a szerv, amely éppen az összesség érdekeivel való összehangolást végezte, az az úgynevezett korporáció (testület). A két különböző szervezet összehasonlítására elegendő egy-két példa is. Az építészet terén külön szindikátusuk van a munkaadóknak és külön a munkásoknak, külön a vállalkozóknak, külön a kéziparosoknak, külön a kézműveseknek és a mesterembereknek, az építészeti korporáció azonban valamennyi érdekcsoportot egybefoglalja: a tőkét, a munkát és a műszaki elemeket is. Ugyanígy van például a mezőgazdaságban is: külön van szindikátusuk a munkaadóknak, külön a munkásoknak, míg a gabonafélék termelési korporációjában együtt van a két érdekcsoport. Ennek a társulásnak az előnye az, hogy a különböző, de együvé tartozó termelő tényezők teljesen megismerik egymás érdekeit, azokat összeegyeztetik, de határozottabban és egyetemlegesebben is állást foglalhatnak minden felmerülő gazdasági jelenséggel szemben, és közös munkájukkal ellenőrzik és fejlesztik a nemzeti teljesítőképességet.

Az 1934 febr. 5-én kelt 163. számú törvény felhatalmazása alapján kiadott kormányelnöki rendeletek szerint a következő 22 korporáció működését biztosították: 1. gabonafélék-, 2. zöldség-, virág-, gyümölcs-, 3. szőlő-, bor-, 4. olaj-, 5. cukorrépa- és cukortermelési-, 6. állattenyésztési és halászati-, 7. fatermelési-, 8. szövöttáru gyártási-, 9. építészeti-, 10. kohászati és mechanikai-, 11. öltözködési cikkek gyártási-, 12. üveg- és kerámiaáruk gyártási-, 13. vegyészeti-, 14. papír- és nyomda-, 15. bányászati-, 16. víz-, gáz- és elektromosművi-, 17. szellemi és művészi foglalkozások- (négy osztálya: jogi, egészségügyi, műszaki, művészeti), 18. belső közlekedések- (négy osztálya: vasút, villamos, belső hajózás-, gépjárművek-, forgalmi segédeszközök-, távbeszélő, rádió, kábeltávíró közlekedés), 19. tengeri és légi-, 20. vendéglátási-, 21. biztosítási és hitel-, 22. színházi és művészeti korporáció.

Az egyes korporációk képviselői alkotják a Korporációs Nemzetgyűlést, amely éppen olyan fontos állami szerv, mint a Fasiszta Nagytanács. 1933 nov. 14-i Korporációs Nemzetgyűlésen a következőket állapította meg a Duce a korporációkkal kapcsolatban: «A korporáció olyan intézmény, amely az állam égisze alatt megvalósítja a termelő erőknek szerves és egységes fegyelmezettsgű rendjét az olasz nép vagyoni fejlődése, politikai hatalma és jóléte érdekében... A korporációk vezetésében elsősorban a közigazgatás, a párt, a tőke, a munka és a technika

képviselői kapnak szerepet... A korporációk olyan törvényeket is hozhatnak, amelyek a nemzet gazdasági tevékenységét szabályozzák.» (Ungár A. : Róma szelleme. 16—19. l.)

A nemzet munkaerejének a hazaszeretet jegyében való ilyen összefogása kiszámíthatatlan átalakító hatással van a dolgozók lelkére. A munka nemes célja, feladata, megbecsülése, a bizalom, a támogatás tudata lelkessé, becsületessé, kötelességtudóvá, testvériessé, lendületessé, buzgóvá és törekvővé alakítja át a termelőt. Ez a magasabb lelkiség pedig magával ragadja a kívülállókat is, és észrevétlenül s közvetve igen nagy nevelő tényezővé válik. Így bontakozik ki egyenként ezeknek a sajátos fasiszta intézményeknek óriási jelentőségük az olasz nemzet újjáteremtésében, és így tűnik ki mindjobban Mussolini csodálatos pszichológiai és pedagógiai tudása és tevékenysége.

A La Carta del Lavoro további pontjaiban a következőkről rendelkezik: biztosítja a teljes munkaszabadságot, és csak akkor lép közbe, ha azt a nemzet érdeke megköveteli; a munkás érdekeinek a védelmére megállapítja, hogy azt megilleti a vasárnapi munkaszünet és évenként — egyévi szakadatlan munka után — bizonyos ideig tartó hétköznapi szünet is teljes munkabérrel; ha saját hibáján kívül elbocsátának, szolgálati éveinek arányában kártérítésre van igénye, mely halála esetén a családját is megilleti; az üzem nevének a megváltoztatása sem a szerződést, sem a szerzett jogokat nem érinti; a szerződésben meghatározott időt meg nem haladó betegség nem szerződést bontó körülmény; katonai szolgálatra való behívás és hadbahívás nem lehet ok az elbocsátásra; a szerződés érvénytelen, ha nem tartalmazza pontosan a fegyelmi viszonyokat, a fizetést és annak módját, a munkaidőt, a próbaidőt, amelynek elteltével a szerződés véglegessé válik; a szerződésben az életlehetőséggel, a termeléssel és a munka utáni haszonnal arányos megfelelő bért kell megállapítani; a munkaidő napi 8, heti 48 óra; ahol a munka nem szolgálja kellőképpen a nemzet érdekeit, ott az állam hatalmi úton másra bízva annak teljesítését.

Gondoskodik még az alkotmánylevél a munkások szórakozásáról, testi és lelki felüdítéséről, a nők és a gyermekek munkáltatásáról, a balesetek lehető elhárításáról és a különböző biztosítási intézményekről is. Az ifjúság munkára való nevelését az új iskola-alkotmánylevél, a La Carta della Scuola jelöli meg.

A Dopolavoro.

A Munka-alkotmánylevél XXX. pontja kimondja, hogy a hivatásbeli egyesületeknek egyik legfőbb kötelességük az, hogy a tagok vagy az egyesületek kiküldöttjeinek neveléséről, oktatásáról, különleges kiképzéséről gondoskodjanak, és hogy a nemzeti intézményeknek különösen a munka utáni (Dopolavoro) vagy bármely nevelő irányú tevékenységeit támogassák. Végtelen nagy fontosságúnak tartja a fasiszmus a munkástömegek lelkének a megnyerését, ezért féltő gonddal és szeretettel vette őket körül, és sokféle módon igyekezett őket fáradtságos munkájukért kárpótolni, a nehézségeket megkönnyíteni, a gépek zakatolását művészi muzsikával felváltani, a kimerült idegeket lelki frissítőkkel erősíteni, és egyúttal elvonni őket

mindazoktól a romboló lehetőségektől, kísértésektől, amelyek a multban oly szomorú körülmények közé sodorták a munkások ezreit.

Megint csak a fasizmusnak köszönheti Olaszország, hogy munkásai ma józanok, erkölcsösek, vallásosak, becsületesek, rátermettek, hozzáértők, erősek és egészségesek, otthonuk békés, gyermekkacajtól vidám, tiszta, boldog és rendes.

A Dopolavoro, a nemzeti munkautáni intézmény, tökéletesen beváltotta a hozzáfűzött várakozásokat és kifejtette áldásos átalakító hatását. A munkásság szellemi színvonalának az emelésére népművelési esti tanfolyamokat rendez ; ilyenek : általános művelődési-, népegyetemi-, hivatalnokok és munkások részére bizonyos iskolákban teendő vizsgálatokra előkészítő-, gyorsíró-, gépipró és nyelvi-, írástudatlan felnőttek számára elemi iskolai-tanfolyamok ; ismeretterjesztő előadásokat tart vetített képekkel ; tanulmányi látogatást vezet gyárakba, vállalatokba, vasúti-, elektromos telepekre, vasárnaponként pedig múzeumokba, képtárakba és emlékművekhez, szobrokhoz stb. A szakirányú továbbképzés céljaira esti és vasárnapi iskolákat szervez, a művészeti nevelés színi előadásokkal, hangversenyekkel, mozgókép és rádió segítségével nemesíti a lelkeket.

Az ország különböző részeibe vezetett kirándulásokkal pedig nemcsak az olasz hazának a megismertetésére, szépségeinek és értékeinek a bemutatására törekszik a Dopolavoro, hanem ezzel azt akarja elérni, hogy a dolgozó tömegek megszeressék az országnak minden rögét, minden testvér munkását, és hogy tudomást szerezzenek mindazokról a nagyszabású munkálatokról, amelyeket a fasizmus a nép érdekében, az ország jólétének a föllendítéséért megindított és folytat.

Megfelelő munkáslakások építéséről, a munkások ellátásáról, a tisztaságról, egészségügyi követelményekről, balesetek megelőzését célzó berendezésekről stb. a Dopolavoro illetékes szervezeteinek szigorú ellenőrzések útján kell meggyőződést szerezniök és észrevételeikről beszámolniok. A Dopolavoro intézményének központi igazgatósága a fasiszta párt titkáranak a felügyelete alatt áll.

Különös gondot fordítanak a munkások testi erejének fenntartására, edzésére. A korszerűen berendezett csarnokok és pályák hangosak a vidám csapatoktól, a szakképzett testnevelők céltudatos és gondos vezetésével pedig értékes sporttehetségek bontakoznak ki. Még a legszűkebb keretek között lefolyó versenyek is több napra való beszédanyagot adnak, az eredmények megvitatása, a lehetőségek beállítása, egy következő mérkőzés jobb kimenetele, tervezgetése, elterelik a gondolatokat a közönségesről, a durvaságról. A testi ügyesség bizonyos szellemi élnökséget, gyors elhatározást és cselekvést kíván, tehát elvitathatatlan a sportnak — az ésszerűen és a nemes vetélkedés szellemében űzött sportnak — a lélekre gyakorolt hatása. Az erős, edzett, és ügyes emberben kifejlődik a lovagiasság érzése, a védtelennek, a gyengének a segítségére való készség, de az ilyen kitartó lesz a munkában is, és ritkábban kerül a betegszobába, tehát nemzetgazdasági szempontból is értékesebb eleme lehet a nemzetnek. Az erős, egészséges ember derült otthont teremt, hálás, alázatos lélekkel mond köszönetet a Mindenhatónak a kapott jókért, és számíthat arra, hogy gyermekei is épek és egészségesek lesznek. Messze és sokfelé kihatnak a testnek és a léleknek kiegyensúlyozott erői! Ennek a nagyszerű hatásnak

a kiaknázására törekedett a fasizmus a Dopolavoro intézményének a megalkotásával és a többi jóléti szervezet felállításával.

A fasiszta család.

A fasizmus a munkásotthonban boldog és meglegedett családot akart. A család legfőbb védelmezőjéül azt az erkölcsi erőt rendeli, amelyet a fasiszta lélek magában kialakított, és amelynek minden törvénynél is erősebbnek kell lennie, Erre a magas, vallásos és fasiszta-hazafias erkölcsre bizza Mussolini az új olasz családot, de az általános társadalmi rend kedvéért törvénnyel is biztosítja annak békéjét, alapjait, így tehát az állam is örködik fölötte.

Szent szövetség a család, melynek tüzéből fakad az új élet, a jövő, a társadalom, a nemzet. A szeretet záloga, a gyermek, azonban a fasiszta államban nemcsak a családnak a legföltettebb kincse, hanem büszke reménysege a hazának is, mely már úgyszólván a bölcsőtől kezdve is részt kér a gyermek testi és lelki gondozásából, neveléséből. A fasiszta erkölcs megköveteli a szülőtől, hogy gyermekét vallásosnak és hazafiasnak nevelje. Épen azért, hogy biztosítsa az állam a nevelés zavartalan-ságát, egységességét és eredményességét, a házasságot az egyház tételével egyezően felbonthatatlanak mondja, sőt kifejezetten megtiltja a válást.

A család nemcsak a szívnek a hazája, hanem a hazának a szíve is: benne alakul ki az öntudat, a lélek, benne kezdődik meg az állampolgár előkészítése is. Az iskola tanítása, a könyvek útján szerzett ismeretek, az élet tapasztalatai módosíthatják gondolkozásunkat, de azokat a hatásokat, amelyeket a zsenge gyermeki lélek a szülők közvetlen példája, szavai nyomán, fogékonyságának legérzékenyebb időszakában felfogott és magába bevésett, onnan többé teljesen el nem tűn-tethetik.

Az állam gondoskodása már azzal kezdődik, hogy szorgalmazza, megkönnyíti és támogatja a családalapítást. Aki 25. életévét betöltötte, és meg nem nősül, az aggregény-adót fizet az Orsz. Anya- és csecsemővédelmi Intézmény javára, és nem kap drágasági pótlékot sem. A 7 gyermekes állami alkalmazottak és a 10 gyermekes más állampolgárok különböző adók és mindennemű tandíjak alól mentesek, ezen-kívül pénzsegélyekben és egyéb kedvezményekben részesülnek. A «Befana Fascista» (befania, epifania a vízkereszt ünnepnapja, melynek éjjelén a jó, öreg Befana néne a tűzhely kürtőjén át jön el a gyermekekhez, és ajándékokat hoz nekik) napján, január 6-án pedig a szegényebb gyermekek sok szép ajándékot, édességeket, ruhát és más szükségleti cikket kapnak a Női Fásiók buzgósága, gyűjtése révén.

Különösen védi a fasizmus az anyákat, akiknek a számára orvosi rendelőket, egészségügyi ellenőrző szerveket tart fenn, ingyenes tejkonyhákat rendez be, a munkába siető anyák kisdedei részére — 3 éves korig — fészek-otthonokat alapít, ahol a kisdedek az egész napi munkaidő alatt szakszerű és szeretettel teljes ápolásban, gondozásban, ellátásban részesülnek.

A szülőknek a gyermekek nevelése érdekében kifejtett felelősségük nem szűnik meg az iskolába való adás napján, hanem továbbra is fennmarad, mert az új Iskola-

alkotmánylevél szigorúan megköveteli az iskolának és a szülőknek szoros és szerves együttműködését, hogy egymás munkáját kiegészítsék, megkönnyítsék, a nevelési célokat egyeztessék, az eljárási módokat összehangolják.

Az olasz faj védelme.

A családvédelemmel kapcsolatos a fajvédelem, melynek egyik eszköze a fokozott egészségügyi gondozás. Erről így nyilatkozott a Duce 1927 máj. 26-án: «A rendezett államban a nép egészségének a gondozása az első helyen álljon.» (*Diz.* 153.)

A fasiszta orvosok kongresszusán, 1932. január havában pedig ezeket mondta: «Orvosok: mindaz, amit ti hivatástok terén elkövettek abban az irányban, hogy az olaszokat a mozgásra, a szabad és tiszta levegő keresésére, a testgyakorlásra és a sportra rászoktatássátok, nemcsak egészségi, hanem erkölcsi szempontból is a legjobb lesz.» (*Diz.* 153.)

A gyermekneveléssel kapcsolatban meg fogjuk ismerni mindazokat az egészségügyi intézményeket, amelyeknek a céljuk a rászoruló beteg gyermekek kezelése, gyógyítása, talpraállítása. Ugyanilyen intézmények vannak a felnőttek, a munkások számára is: kórházak, üdülők gondoskodnak arról, hogy a beteg, kimerült szervezet újból visszanyerje teljes erejét és folytathassa áldásos tevékenységét a család, a nemzet, a haza érdekében.

A fajvédelem másik gondja, hogy az idegen, nem árja származású, a fasiszta gondolattal ellentétes világnézetet, erkölcsi felfogást valló népfajoknak az olasz fajjal való szorosabb érintkezését, keveredését megakadályozza, megszüntesse. Törvényes intézkedések korlátozzák azoknak polgári jogait az állami és a társadalmi élet különböző vonalain: közhivatalokban, üzemek vezető állásaiban, gazdasági téren, iskolákban stb. A korlátozó rendelkezések alól kivételnek: a négy háborúban (líbiai, világ, etiópiai, spanyol) elesettek családjai, ugyanott önkéntesen résztvettek családjai, ugyanezen háborúk ama hadviseltjeinek a családjai, akik vitézségi érmet vagy hadi érdemkeresztet kaptak; a fasiszta forradalomban elesett fasiszták családjai, a fasiszta forradalom rokkantjai, sebesültjei, munkaképtelenjei; az 1919—1922-ig és 1924 II. félévében a fasiszta pártba felvettek családjai, a fiumei légionisták családjai; az illetékes bizottságtól megállapított különös érdemek alapján kivett családok.

A család- és fajvédelemmel kapcsolatos intézkedések arra nevelik az olasz népet, hogy életét és fajtáját megbecsülje, szeresse, annak fejlődését minden erejével elősegítse, hogy mindenki vigyázzon magára, hozzátartozóira, embertársaira, nehogy gondatlanságból vagy nemtörődömségből akárcsak egy hasznos kéz is kénytelen legyen abbahagyni a munkát.

Egyéb társadalmi és segítő intézmények.

Sok társadalmi intézmény, segítőegyesület is belekapcsolódik a nemzetvédelem hatalmas tevékenységeibe, és résztvesz az anyagi és szellemi támogatás nemes és nehéz munkájában. A társadalmi szervezet sok esetben mélyebben behatolhat a

polgárok életének néha rejtett világába, és könnyebben felderítheti a segítség szükségességét, de a nemes irányú összefogás közelebb hozza egymáshoz az embereket is, és példájával gyakran olyan erőket is megmozdításra készítet, amelyeknek közreműködése nagy lépésekkel viheti előbbre a nemzeti jólétet.

A faszizmus eszméjének egyik bástyája : A Fasiszta-művelődés Országos Intézete, melynek feladata a faszizmus tudományának ismertetése, támogatása, bel- és külföldön való védelme, tételeinek, a nemzeti műveltségnek a terjesztése, tanfolyamokon való oktatása, a korporatív propaganda előmozdítása, megszervezése, sajtó útján való kiszélesítése. Az intézet tagjai lehetnek egyesületek, szövetségek, társulatok és magánszemélyek is.

Fontos nemzeti feladatot tölt be a Nyugdíjas Olasz Katonatisztek Egyesülete, mert célkitűzéseiben a következő erények felébresztésére, erősítésére törekszik : az olasz hősi szellem ápolása, védelme ; a fegyelem, kötelesség, tisztelet megőrzése ; más hivatásbeliek különös képességeinek a támogatása, fejlesztése ; a tekintélytiszteletnek mennél magasabb fokra való emelése, gondozása ; a tényleges tisztekkel való együttműködés megszervezése a katonai szellemnek állandó ébrentartására, fokozására és nevelőhatásának a nemzet egészére való kiterjesztésére ; a katonaság és a polgárság között az azonos célokért való küzdés gondolatának és összhangjának a kiépítése.

Ugyanezekért a célokért küzdenek a Fegyveres-erők Nemzeti Szövetségei is, kiegészítve azzal a törekvéssel, hogy megteremtsék a parancsnokságok és a hadsereg minden fegyverneméhez tartozó egységek között a bensőséges, közvetlen bajtársias érzést. Összejöveteleiken fegyvertényeikről, dicsőséges csatáikról is beszámolnak, és megvitatják azok nevezetes mozzanatait, tanúvallomások, hiteles források alapján összeállítják ezek történetét, különös gondnal ápolják és tisztelik a hősi halott bajtársak emlékét. A szövetségek tagjai lehetnek : tisztek, altisztek, katonák, akik legalább 6 hónapig szolgáltak a hadseregben, vagy olyanok is, akik egy meghatározott fegyvernemnél a besorozás minden kötelezettségének eleget tettek ; a belépés önkéntes.

A Hadviselt Önkéntesek Nemzeti Egyesületébe azok léphetnek be, akik résztvettek a világháborúban, vagy a fasiszta forradalomban sebesültek meg.

Az «Arditi» (bátrak, merészek) Szövetség-ben a volt rohamosztagosok tömörülnek a bátorság szellemének az ápolására.

A Garibaldi Önkéntesek Egyesületének tagjai a Garibaldi hadseregének egykori harcosai, az olasz-osztrák hadjáratban az alpesi ezred volt résztvevői, még ha külföldiek is.

A Falusi Rádió Szövetség az iskoláknak rádióval való felszerelésére, a népművelés céljaira és a nemzeti gondolat állandó ébrentartásra alakult.

Az Országos Olimpiai Szövetség a nemzeti sport fejlesztését és az olimpiai versenyek előkészítését, rendezését tűzte ki feladatául.

Minden intézmény végső célja a nemzetnek a fasiszta erényekre való nevelése, kezdve a kormányzattól, a szindikátusokon, a korporációkon keresztül, a Munkaaklotmány, a Dopolavoro, a milícia, az egyesületek, az egészség- és fajvédelem, mind csak az olasz népnek, az országnak a javát és jövőjét szolgálja, és azon

fáradozik, hogy megvalósuljanak azok a gondolatok, melyeket a Duce 1933 nov. 14-én mondott beszédében kifejezett: «Nemcsak azért teremtünk különféle intézményeket, hogy elveinket kellő formákba öntsük, hanem legfőképen azért, hogy azok a kellő pillanatban biztos, határozott, gyakorlati és kézzelfogható eredményeket adjanak... Szükséges, hogy egy bizonyos időben a munkás és a földműves elmondhassa magának és hozzátartozóinak azt, hogy: ha ma tényleg jobb körülmények között élek, azt azoknak az intézményeknek köszönhetem, amelyeket a fasiszta forradalom alapított.» (Diz. 95.)

Hogyha hozzá vesszük mindezekhez azt a hatalmas lendületet, mely az országépítésben megnyilatkozik, azt a mérhetetlen fejlődést, mely szellemi és gazdasági téren úgyszólván rohamlépésekben bontakozik ki, az országban bőségben levő vízi-erőknek, a «fehér szénnek» a munkába-állítását, a mocsaras területeknek lecsapolását és termővé tételét, új városok alapítását, egészségtelen városrészek lebontását és újjáépítését, a közlekedési úthálózat nagyszerű kiépítését, a villamosítást, a gabonatermelés fokozását, a líra értékállandósítását és a többi nemzeti érték felszínrehozását, megmentését, akkor el kell ismernünk, hogy Mussolini elgondolása helyes volt és megvalósult.

Az intézmények, az állandó munka lekötik és egybeforrasztják az egész nemzetet, bebizonyítják előtte a fasiszmus erejét, igazát és lépésről-lépésre meghódítanak mindenkit, és annak az eszmének a szolgálatába állítanak, amelyet a Duce hirdet.

A «Figli Del Littorio» (Littorio Fiainak) Nemzeti Alapítványa pedig arról gondoskodik, hogy ezek az eszmék és a fasiszmusnak minden jótéteménye eljussanak a külföldön élő olaszokhoz is, és azokat is bekapcsolja a nagy olasz egységbe, az olasz hazáért való élés és munka lelkesedésébe, áramába. Állami-, köz- és magánintézmények, egyéni adakozások siettek megtoldani a külügyminisztérium egy millióját, hogy a hazafias és nemes célzatú alapítvány minél hathatósabban fejthesse ki nemzetgyarapító munkáját.

Feladata kettős: megnyerni és fejleszteni a fasiszta lelkiséget, pártfogásba venni a szegényeket, árvákat, elhagyottakat, betegeket és gyengéket a külföldön élő olasz állampolgárok köréből. Ennek a feladatnak a megvalósítására a külföldi olasz iskolák olasz tanulói részére tanulmányi ösztöndíjakat ad, elősegíti azt, hogy a külföldi olasz gyermekek és ifjak szabadságukat és pihenésüket Olaszországban tölthessék el, hogy ott közvetlenül magukba szívhassák az éltető olasz levegőt, és attól megerősödve, felfrissülve térjenek vissza idegenben dolgozó társaikhoz, akiknek a lelkében hasonló vágyakat és a gondoskodó édesanya iránt olthatatlan szeretetet ébresszenek.

Így például 1928-ban 8000 külföldi olasz gyermek léphetett az áldott anyaföldre és élvezhette annak minden adományát. Egész életre való érzés fakadt ezekben a gyermek-lelkekben az ott szerzett benyomások alapján. Többet jelent ez minden más nevelési tényező hatásánál. Ezeket az érzéseket továbbfejlesztik azután a külföldön is a megfelelő fasiszta szervek, intézmények, oktatók.

Különös gonddal fordul az alapítvány a külföldön élő anyák felé; szeretettel hívja haza azokat, akik gyermeket várnak, hogy gyermekük olasz földön, olasz ég

alatt lásson napvilágot. Az alapítvány létesítése után pár hónapon belül csaknem 1000 külföldi olasz anya sietett haza az alapítvány támogatásával, hogy otthon adhasson életet gyermekének. Vigasztaló, megerősítő, boldogító érzés tölthette be ezeknek a szerencsés anyáknak a szívét, amikor olasz testvérek aggodalma, öröme kísérte, bátorította legszentebb emberi, honpolgári kötelességüknek a beteljesülését, amikor olasz ölelés, olasz szó fogadta az újszülött első életnyilvánulásait. Ezek az anyák nem fogják sohasem elfelejteni az olasz haza élő szeretetét, ezek az anyák át fogják adni a szívéből gyermeküknek mindazt a magasztos érzést, amit akkor gyűjtöttek, és ez az anyatej olyan gyermektestet fog táplálni, amelyikből minden áldozatra kész kemény, bátor, hű fasiszta férfi fog felnőni. Ezzel az intézménnyel kiterjeszti az olasz haza védőszárnyait az idegenben élő olasz családok fölé, és védi, oltalmazza a kis olasz fészket, a gyenge életbimbókat.

A nemzetmentésnek ezt a legmagasztosabb feladatát teljesíti az Országos Anya- és Gyermekvédelmi Intézmény is, mely 1925-ben alakult. Ez a szervezet egyesíti és összhangba hozza a hasonló természetű intézményeket, és felügyel azok szabályszerű vezetésére. Eddig 94 tartományi és 7300 községi alakulat gondoskodik az anyákról a terhesség alatt, a szülés előtt és után; az anya és a kisdéd védelméről és segélyezéséről; a gyermek testi és erkölcsi ápolásáról nemcsak az iskola előtti korban, hanem még az után is; de pártfogásába veszi a fogyatékos, elhagyatott, eltévelyedett és bűnöző gyermekeket is.

Otthonok, menhelyek, tanácsadók, házi ápolás gondoskodnak a szülőanyák ellátásáról, gyermekgondozók, tápláló anyák étkezői, bölcsődék és segély-intézmények a kisdedekről. 1926—1936-ig körülbelül kilenc millió anyát és gyermeket részesítettek ezek az intézmények védelemben, támogatásban. Nagy a jelentősége a kötelező anyasági biztosításnak is, melynek előnyeit közel két millió anya élvezte. Ez az intézmény különösen az iparban, mezőgazdaságban vagy másutt alkalmazott nőket támogatja anyaság esetében. A dolgozó anyát nehéz munkára nem szabad beállítani, anyai hivatásának teljesítése céljaira pedig munkahelyén segítségben részesül, mert minden vállalatnál, ahol 50-nél több munkásnőt alkalmaznak, külön szoptató-termek és bölcsődék berendezése kötelező. Ugyancsak a vállalatok gondoskodnak a munkás-gyermekek üdültetéséről is. Az Anya- és Gyermekvédő Intézettel karöltve az Olasz Vörös-kereszt is résztvesz a tüdőbaj elleni küzdelemben, és hathatósan támogatja a Társadalomgondozó Intézetet nehéz munkájában.

Mindezek az intézmények hathatós és hasznos tevékenységet fejtenek ki. Áldásos munkájuknak legszebb eredménye abban mutatkozott meg, hogy az elmúlt 10 év alatt 15,000-rel csökkent a halvaszületett gyermekek száma, a gyermekhalandóság pedig annyira süllyedt, hogy ezer, 1 éven aluli gyermek közül csak 90 halt meg.

Az államból és a társadalomból az olasz anyák és kisdedek felé áramló nagy szeretet mély nyomokat hagy az olasz családokban, és a hálaérzésen, a lekötelezettségen felül olyan lelkületet ébresztenek és nevelnek, mely végső hatásában eldöntheti az ország sorsát is, mert az eszméhez, a nemzeti kötelességekhez hű munkás és nép ereje az államnak az igazi alapja és hatalma. Az egész nemzet hálája száll

minden év december 24-én, az Anya- és Gyermeknapon az olasz anyák és gyermekek felé.

A felsorolt intézmények az állam és a felnőttek társadalmának fasiszta szervezetei. Ezeknek a légkörében érlelődött meg az új nevelés gyümölcse, ezekben alakult ki az új olasz lelkiség, a fasiszta jellem. A történelmi fejlődés sorrendjében először a felnőttek nevelésének a tényezőivel foglalkoztunk, mert Mussolini elgondolásában is őket kellett elsősorban megnyerni a fasiszta gondolatnak. A felnőttek nevelő hatása nélkül az ifjúság nevelése csak eszmei lehet, gyakorlati érték nélkül, mert azok még a legtökéletesebben előkészített eszméket is leronthatják egy mosollyal, kézlegyintéssel, becsmérő szóval. Szomorú pedagógiai tapasztalat, hogy a gyermek előtt a felnőtt szava, viselkedése elsőbrendű tekintély, mint a tanítóé vagy a szülőé, mert abban igen sokszor segítő, megengedő, únszóoló társat talál olyan cselekedetekre, amiket amazok tiltanak. A gyermeknek tehát igazolva kell látnia a felnőtteknek, az iskolán, a családon kívül állóknak a viselkedésében mindazt, amit az új erkölcs tanít és követel, mert a gyermek utánzó lény. Ha a felnőttek jó és lelkes fasiszták, akkor könnyű lesz a gyermeket is olyanná nevelni. Amilyen példát a felnőtt mutat, azt hűen követi a gyermek is. Ebben az egyszerű, de természetes lelki beállítottságban van Mussolini bölcs előrelátásának és pszichológiai célkitűzésének a nagy hordereje, amikor előbb a felnőtteket igyekezett új eszméinek, életrendjének megnyerni. Csakis így válhatott az élet, a társadalom az ifjúság irányítójává.

5. AZ IFJÚSÁGI FASISZTA SZERVEZETEK.

A fasiszta ifjúság nevelése.

A felnőttek nevelésével és megszervezésével párhuzamosan megalkotta a fasizmus az ifjúsági nevelés hatalmas szervezeteit is. Minthogy a fasiszta nevelés az emberi erők összhangzatosságára törekszik, ezért egyforma gonddal ápolja mind a testet, mind a lelket. Ennek a két alkotó elemnek a kifejlesztését az ifjúsági szervezetekre és az iskolákra bízta. A szellemi képességek kiművelését leginkább az iskola végzi, a testi ügyességeket pedig az iskolán kívüli testnevelés. Amíg az iskola csaknem kizárólag értelmi neveléssel foglalkozik, addig az ifjúsági szervezetek a testedzés mellett a fasiszta jellem kialakításán is munkálkodnak. A fasiszta iskola is különbözik a régi iskolától, de az új ifjúsági szervezetek teljesen eredeti alkotások, és a fasizmusnak igazi műhelyei. Ezekből kerülnek ki az izzó, acélos, ifjú fasiszták, a jövő harcosai, hősei.

Két nagy szervezet foglalja magába a fasiszta ifjúságot: a GUF és a GIL. Az előbbi az egyetemi ifjak szervezete, mely a 18—26 éves korú fiatalságot, az utóbbi a 6—21 éves tanuló vagy tanulmányait már befejezett fasiszta ifjúságot gyűjti táborába. Ezekbe a szervezetekbe önkéntes a belépés, és csak szigorú megválogatás után sorozzák be a jelentkezőket. Bár az önkéntes jelentkezés már magában véve is bizonyos komoly és hazafias elhatározást tételez fel, tehát jellemet árul el, mégis a jelentkezők nagy részére nevelő hatással van az a körülmény,

hogy a belépés önkéntes. Bármekkora is a vonzóereje, különösen az ifjabbakra, az egyenruhának, az ünnepélyes külsőségeknek, mégis nemes szándékokat kell kiváltania még a legfiatalabb lélekben is annak az eskűnek, mellyel a Duce gyermekeivé lesznek, és a kötelességekkel teljes életrend nehéz útjára lépnek.

Sok gonddal, szeretettel és bölcseséggel kellett a fasizmusnak az ifjúság nevelési ügyét megszerveznie, hogy a kezére és szívére bízassa Olaszország történelmének a kerekét. Már 1914 nov. 15-én írta Mussolini a Popolo d'Italiában megjelent «Audacia» (Bátorság) című cikkében, hogy: «Felétek, Itália ifjai: a műhelyeknek és az iskoláknak az ifjaihoz, kik lélekben és években is fiatalok vagytok, de akik ahhoz a nemzedékhez tartoztok, amelyikre a sors a történelmet rábízta, felétek röpítem az én szerencsét kívánó kiáltásomat.» (Diz. 84.).

A szenátusban pedig, 1928 dec. 22-én ezt mondta: «Az átélt tapasztalatok bölcsességétől mérsékelt erő és lelkesedés hivatott arra, hogy az olasz léleknek új és szükséges légkörét átalakítsa. Mert, az ifjúság ugyan isteni adomány, de éppen az idősebbek tudatos érettségének kell őket a meggondolatlan könnyelműségektől és a bizonytalan elhamarkodottságoktól megvédeni.» (U. o.)

1932 okt. 17-én határozta meg a Duce az ifjúság fontos feladatát a következő szavakkal: «Azt akarjuk, hogy vegye át az ifjúság a mi fátkyánkat, gyűjtsa lángra azt a mi hűségünkkel, és legyen készen és elhatározva arra, hogy a mi fáradozásainkat folytassa.» (U. o.)

Ha belepillantunk az ifjúsági nevelő-intézmények mélységeibe, meg fogjuk állapítani, hogy azok a legnagyobb előrelátással, az olasz jellem és jövő szemmel tartásával készültek. Valóságos pszichológiai és pedagógiai remekmű valamennyi. Megtalálja bennük az ifjú mindazt, amire csak fejlődő testének és lelkének szüksége van. De ami a legfőbb, bennük alakul ki az a fasiszta, amelyikre az ország mulhatatlanul számíthat. A nemzetet átalakító munka hatalmas láncából nem hiányozhatnak egyetlen szem sem, a felnőttek után az ifjúság csoportjai következnek.

Az ifjúság csoportjai a már fentebb említett életkor szerint tehát vagy a GUF vagy pedig a GIL szervezeteibe tartoznak. Ez a két intézmény felöleli a 6—26 éves korú fiatalságot, edzi testüket, lelküket, és előkészíti őket a katonai, politikai fasiszta életre. Ezt a nagy feladatot az iskola egymagában el sem végezheti, de nem is ez az ő célja, és éppen ezért kellett ennek a megoldását egy teljesen más intézményre bízni.

Az ifjúsági szervezetek és az iskolák egymást kiegészítik és támogatják, a nemzet és a fasizmus érdekeinek a szempontjából közöttük teljes összhangnak és együttműködésnek kell lennie. Az iskola munkája belekapcsolódik az ifjúsági szervezetek szándékaiba, és elősegíti azok megvalósítását, sokszor velük együtt halad. Nem is lehet a kettőt egymástól szigorúan elválasztani, mert a kis farkaskölyök, a Balilla, az avanguardista iskolába is jár, nem szabad tehát a két nevelő tényező között ellentétnek lenni, nem szabad az egyiknek a másik nevelő tevékenységét lerontania. Jó fasiszta csak az lehet, aki jól tanul is; az értelmes, szakképzett ifjú pedig a fasiszták között is jobban meg fogja állani a helyét, mint az, aki csak keveset törődött értelmének a kiképzésével. Az ifjúsági szervezetek fegyelmezése erősen érezhető lesz az iskolában is, de a fegyelmezettséget a tanult és művelt lélek

könnyebben átveszi; a lélek világosságával finomodik a test ügyessége is; a katonai szellem gyorsabban utat talál az ifjú szívbe az iskola hazafias irányú nevelése mellett. Akármelyik oldalról nézzük tehát a két intézmény munkásságát, észre kell vennünk azt, hogy egyik a másiknak függvénye, egy közös törzsnek két hajtása.

Ezek a fasiszta ifjúsági szervezetek általában a testnevelés és a katonai előképzés hazafias feladatait oldják meg, és minthogy ezekkel a kérdésekkel az iskola tárgyalása közben már nem foglalkozunk, ezért kell velük most külön megismerkednünk. A magasabb korosztálytól haladunk lefelé, hogy törést ne szenvedjen a fasizmus fejlődésének a vonala, és érvényesülhessen az idősebbek nevelő hatásától vallott elvek rendszere. A GUF-tól elindulva, a GIL-nek fokozatosan fiatalabb csoportjain: az ifjú fasisztákon, avanguardistákon, és a Balillákon keresztül eljutunk a farkaskölykekig, mint a szervezetek utolsó láncszeméig, a legfiatalabb korosztályig.

A GUF szervezete.

Az egyetemi hallgatók fasiszta szervezetének teljes olasz neve: I Gruppo Universitari Fascisti», röviden a GUF. Az egyetemi ifjúság már a világháborúban és a fasiszta forradalomban is méltó helyet biztosított magának a történelem lapjain. 1920-ban szövetségi csoportokat alkottak, és a «Marcia su Roma» évében Firenzében megtartották a GUF Nemzeti Szövetségének első nagygyűlését.

Forradalmi fasiszta jellegét állandóan megtartva, egyik legfontosabb feladatául tűzte ki a szegénysorú egyetemi hallgatók megsegítését is. A GUF fokozatosan magábaolvastotta a régebbi egyetemi alakulatokat, és egységes célt tűzött ki a főiskolai ifjúság hazafias, társadalmi és erkölcsi, valamint fizikai nevelése terén.

Szabályzata meghatározza, hogy egyetemi hallgatónak tekintendő 26 éves koráig az, aki beiratkozott egyetemi vagy főiskolai hallgató, doktorált vagy okleveles, ezen minősítés elnyerése után még 3 éven át is, de ugyancsak a 26. életév betöltéséig. Tagja lehet a GUF-nak az avanguardistáktól jött egyetemi hallgató, az Ifj. Harci Fásiókba tartozó 18—21 éves tanuló, a Nemzeti Fasiszta Pártba tartozó igazolványos ifjú 21—26 éves koráig; végül olyan tanuló is, aki ugyan az előbbi feltételek egyikének sem felel meg, de fényes tanúbizonyosságot adott a fasiszta elvekhez való hűségéről.

A GUF szervezetek titkára a Nemzeti Fasiszta Párt titkára. Minden tartomány székvárosában megalakul a csoport, melynek az igazgatóságában van egy helyettes titkár, akit a párt titkára nevez ki, egy ügyvezető titkár és 4 tisztségviselő. Ez az igazgatóság irányítja az ifjak politikai, művelődési és sport tevékenységeit. A szervezet tagjai tanulmányi idejük alatt az illető egyetem székhelyén illetékes GUF titkár hatáskörébe tartoznak fegyelmi szempontból, tanulmányi idejükön kívül azonban a lakóhelyük szerint illetékes tartományi titkárhoz tartoznak. A GUF-nak külön női csoportja is van. Egyetemi székvárosban pedig, ha legalább 10 külföldi beiratkozott van, megalakítják a külföldiek osztályát is. Minden olyan helyen, ahol legalább 25 egyetemi hallgató tartózkodik, megszervezik a sejtet,

melyet a szövetségi titkártól kinevezett megbízott vezet. Egy tartomány sejtjei a székhely GUF-tól függenek.

A GUF segítő tevékenysége elsősorban arra irányul, hogy megkönnyítse a beiratkozottak megélhetését. Erre a célra az egyetemi városokban Diák-otthonokat létesítenek, amelyekben csekély díj ellenében lakást és teljes ellátást kapnak a rászoruló diákok, de ezenfelül még ingyenes orvosi rendelő és gyógyszertár is van ezekben az otthonokban. Ezeket a kedvezményeket a külföldi diákok is élvezik, akiket a nagy olasz egyetemi család tagjainak tekintenek. Más segítőintézmények: az iskola-pénztár és az egyetemi segítő-intézmény. Az elsőből teljes vagy fél segélyt kapnak a szegény hallgatók az egyetemi járulékok fizetésére, a másodikból pedig anyagi támogatást juttatnak a szorgalmas és vagyontalan diákoknak.

Nagy tevékenységet fejt ki a GUF a művelődés és a szellemi képességek ki-művelése terén. Különösen gondot fordít a gyarmati kérdések ismertetésére, tisztázására, és ebből a célból megfelelő könyveket bocsát a tagok rendelkezésére, felolvasásokat, vetítettképes előadásokat rendez, társas utazásokat vezet a tengerentúli olasz birtokokra, továbbá ugyanott táborozásokkal, kutatásokkal, személyes tapasztalatok gyűjtésével igyekszik érdeklődést kelteni az ifjúságban a gyarmati élet iránt. A Gyarmatügyi Intézet is támogatja a GUF-nak ezt a munkáját azzal, hogy megbízottat küld ki az egyes csoportokhoz a gyarmati propaganda hatásosabbá tételére. Ugyanezek a megbízottak végzik a hírverést az ifjúsági fasiszta szervezetekben és a középiskolai tanulók között is. Ezek a megbízottak tartják fenn az állandó kapcsolatot a Gyarmatügyi Intézet és a GUF között a felvetődött kérdések egységes és a legújabb fejlődéseknek, vívmányoknak megfelelő módon való felfogásának a biztosítására.

Egy másik irányú segítő tevékenységével a színvűvészeti, sajtó és általános művészi képességek kifejlesztését támogatja a GUF. Firenze-ben például külön színházat rendeztek be, amelyben az ifjú szerzők műveiket bemutathatják, de a mozgósínházak gazdasági és művészi feladatainak a megoldására is gazdag tapasztalatokat szerezhetnek a GUF mozgósínház-osztályának a működése révén.

Az állam politikai és gazdasági életének a megismerésére rendkívül alkalmas az a megoldás, hogy az egyetemi fasiszták résztvehetnek a korporációk és a szindikátusok munkájában. A szövetségekkel kötött különleges megállapodások alapján bizonyos gyakorló időt töltenek el a hallgatók a szindikalista hivatalokban, jelen vannak a gyűléseken, és megfigyelhetik a korporációs állam szervezetét, munkáját. Segíti az ifjúságnak ezt a tevékenységét a GUF-nak a korporációs szakosztálya, mely külön könyvtárt alapított, hogy azzal is elősegítse az államtudományi szakra beiratkozott hallgatók tanulmányainak sikerét. Általában minden téren igyekszik támogatni a hallgatók tudományos és gyakorlati törekvéseit, melyek a fasiszta gondolatnak és életnek megismerésére, gyakorlására vonatkoznak.

A szellemiek mellett hasonló erővel ápolja és fejleszti az ifjúság testi képességeit is. A testedzés nemcsak az általános fizikai erők kifejlesztésére törekszik, hanem az egyes sportágakban bajnokságok kivívására is előkészít. Különös gonddal foglalkozik a GUF az ifjúságnak a hegyvidéki élethez való szoktatásával. Bolzano-ban erre a célra alpinista iskolát alapítottak, amelyben elméleti és gyakorlati okta-

tással képezik ki az ifjakat a hegymászás, a havasok megközelítésének, a nehézségek legyőzésének, a síezésnek, az elsősegély-nyújtásnak, a mentésnek, a vezetésnek stb. nehéz, kitartást, bátorságot igénylő feladataira. Gyakori alpesi kirándulásokot rendeznek, hogy minél többen részt vehessenek az edzésben. Kitűnő előkészítése ez a katonai hegyi tevékenységeknek.

Egy másik fontos célja a GUF-nak a külföldi egyetemi hallgatókkal való kapcsolatok kiépítése. Az 1927-ben Rómában és 1933-ban Torinóban rendezett nemzetközi játékok, vagy a római és a velencei nemzetközi egyetemi kongresszusok hatalmas sikerei igazolták a gondolat életrevalóságát. Résztvesznek a csoportok nemzetközi versenyeken, gyűléseken, külföldi diákcsera-akciókat szerveznek, gyakorolják a vendéglátást, ellátják a kedvezményes utazás, táborozásokon ingyenes helyek biztosítását, olasz vállalatoknál, ipartelepeknél gyakorlóléhszert szereznek az önkéntes jelentkezőknek. Külföldre irányuló utazásokat, iskolahajózást rendeznek. Külföldiek számára olvasó- és társalgó-köröket alapítanak, hogy elősegítsék a velük való érintkezést, az eszmék kicserélését, tisztázását.

Az ifjúsági művelődési és művészi verseny.

Nevezetes intézménye a GUF-nak az évenként megrendezett ifjúsági művelődési és művészeti verseny. Ezekon a versenyeken az újabb idők óta nemcsak egyetemiek vesznek részt, hanem az ifjúsági harci fásiók pályázói is. Ez a tény csak annak az igazolására van, hogy a fasiszmus a rátermettséget, a tehetséget mindenképp elé helyezi, és éppen arra akar ezzel alkalmat adni, hogy a tehetség diadalmaskodhassék a tanultság fölött is, és hogy érvényesítse egyik legnagyobb tételét, mely szerint a nemzet politikai és művelődési életének nagy kérdéseivel különbség nélkül, minden társadalmi osztálynak egyformán kell foglalkoznia és a megoldásban minden fasisztának részt kell vennie, mert Olaszországban nincs külön vezető réteg, ott csak a fasiszmusnak, a minden társadalmi réteget összeforrasztó fasiszta állam-eszmének van irányító hatalma és joga.

Ezekon a versenyeken megismerik az ifjak saját szellemi képességeiket, tudásukat, mert itt kifejezhetik azokat a lehető legteljesebb erejükben. Összekötik ezek a találkozások az iskolát az élettel, az elképzelést a valósággal, az elméletet a gyakorlattal, támogatják a törekvéseket, fékezik a türelmetleneket, és arra kényszerítik az ifjakat, hogy gondolataiknak megfelelő és méltó alakot adjanak. A versenyek két részben: egy előmérkőzésben és egy döntőben zajlanak le. Az előmérkőzésben valamennyi pályázónak részt kell vennie, míg a döntőben csak az előmérkőzés nyertesei küzdenek. A döntő versenyeket rendszeren Rómában rendezik, de más várost is kijelölhetnek a küzdelem helyéül. Minden pályázó legfeljebb csak 2 versenyen vehet részt, ezek közül lehet mind a kettő szóbeli vitaelőadás vagy írásbeli, vagy az egyik szóbeli, a másik pedig írásbeli. Egy tudományágból csak egy kérdést választhat a jelölt a kitűzött tételek közül.

Az 1935. XIII. évben a következő kérdések voltak kitűzve:

Az orvostudományból. — A) A falu közegészségügye. — B) Az olasz nép élelmezése.

A fizikából. — A) A foto-cinema legújabb vívmányai. — B) A carburanti helyettesítése és csökkentése a mechanikai vonzásban.

A művészeti kritikában. — A) Az olasz művészetek a hagyománnyal, a külföldi eszmékkel és a fasiszta politika követelményeivel kapcsolatban.

Zenekritikából. — A jelenkori olasz zene.

Irodalmi kritikából. — Olaszország XX. századbeli politikai irodalma.

Színházi kritikából. — A tömeg színháza.

Mozgósínházi kritikából. — A fasiszta mozgószínház jellege.

Politikai szervezetből. — A GUF és az Ifj. Harci Fasiók. Ehhez a témához a Duce következő szavait fűzték hozzá : «Minél jobban fejlődik és magasba tör a forradalom, annál jobban beigazolódik a Párt létezésének a szükségessége. Ebbe a pártba ezután már csak az ifjúság áradata fog beleömleni, a szervezetekbe beosztott és ott előkészített ifjúságé, melyet nekünk a kormányzat cselekvő és felelősséggel teljes életébe bele kell vonnunk.»

A fasiszta alkotmányból. — A) A képviselőlet reformja, Mussolini következő gondolatainak a hozzáadásával : «A parlamentarizmus sohasem fog többé olyan mélyre süllyedni, mint a milyen mélyen most van, és oda jutni, ahol most haldoklik ; világos, logikus és sorszerű, hogy a működő korporációk túléljék a képviselőletnek azt a rendszerét, mely az elmúlt századból maradt vissza». — B) A korporációs gazdálkodás főbb jellemvonásai, Mussolini következő megjegyzésével : «A korporáció az az intézmény, melynek a révén az eddig idegen és rendezetlen gazdasági világ is belép az államba». — C) A fasizmus a világban, Mussolini szavaival megvilágítva : «1929-től a mai napig a fasizmus, ez az olasz tünemény az egész világ tüneményévé lett».

Az újságrásból. — A pályázók résztvehetnek ezen a versenyen a megelőző évben közölt cikkeik egyikével, de ezenkívül a következő témáról is kell vitázniok : Egy napilap technikai és adminisztrációs megszervezése.

Külpolitikából és gyarmatügyből. — A) Olaszország és az európai politika. — B) Olaszország és a Kelet. — C) Olaszország gyarmatügyi feladatai. Ezekről Mussolini így nyilatkozott : «Dél és Kelet azok a sarkalatos pontok, amelyeknek föl kell kelteni az olaszok érdeklődését és akaratát».

Minden pályázó élőszóval fejti ki választott témáját, írást, jegyzetet közben nem használhat, a tárgytól el nem térhet ; előadása 20 percnél tovább nem tarthat.

Az írásbeli pályázatok feladatai a következők voltak : A korporációs fizetés. A fasiszta kormányzat sportorvosi szervezete. Népesedési és katonai hatalom. Ehhez Mussolini következő megjegyzése csatlakozott : «Az állam katonai hatalma és a nemzet jövője, biztonsága kapcsolatban van a népesedés kérdésével». Légvédelem a népes központokkal kapcsolatban. Szabad elbeszélési téma. Szabad költői téma.

A dolgozatok legfeljebb csak 50 gépelt lapnyira terjedhetnek. Doktori értekezések témáival nem lehet pályázni.

A sport-versenyek a művelődési és művészi versenyek mintájára vannak megszervezve. A XIII. évi versenyeken a következő ügyességek és készségek kerültek sorra : könnyű atlétika, úszás, vízilabda, vívás, kötélalabda, evezés, vitorlázórepülés,

lovaglás, modern pentatlon, céllövés, ovállabda, kosárlabda, törvívás, tenisz, sí, korcsolya, vitorlázás. Az ifjú fasiszták csak egyéni versenyekben vehetnek részt, csapatversenyekben nem.

Az ifjú fasiszták részére az Ifj. Harci Fásiók által rendezett Ifjúsági Játékok adnak alkalmat szellemi és testi képességeik kifejtésére. Ez az intézmény a középiskolai tanulók műveltségi és sportversenye. A sok díj és jutalom között van 5 külföldre szóló utazási díj is.

A szellemi verseny tétele mind tárgyában, mind pedig feldolgozásának a módjában szabad, és megengedi az egyéniség teljes érvényesülését, az őszinte és világos ítéletet, a mai életre való felkészültségnek és a fasiszta gondolattal szemben táplált érzéseknek szabad kinyilvánítását. A tételeket a költészet, a szépirodalom, a kritikai irodalom, a politika, sport, a festészet és szobrászat teréről választhatják a pályázók. A költemény 14 versszakasznál kevesebb, de 100-nál több nem lehet. A novella ötlete és stílusa nem követheti a régi nyomokat. Ritmusa élénk és élő legyen. Terjedelme nem lehet több a napilap 2 oszlopánál. Az irodalmi cikk történelmi, esztétikai szempontból tárgyal valamely kort, irodalmi művet vagy alakot, és a saját önálló ítéletével kell a tényeket megvilágítani. Az adatoknak pontosaknak, valóknak kell lenniök. A politikai tétel a legfontosabb, mert ebben adhat számot az ifjú a faszizmussal szemben kialakult felfogásáról, ebben fejtheti ki az ifjú fasiszta erkölcsi, politikai, társadalmi és nemzetközi nézeteit is. A sportkérdést technikai, nemzeti érdek, a fasiszta ifjúságra gyakorolt átalakító hatás szempontjából fejtegethetik. A festészeti és szobrászati versenyre már kész munkák is benyújthatók. A bírálatok és osztályozások után a pályamunkákból kiállítást is rendeznek.

A sportversenyeken a síkfutás, staféta, rúdugrás, magasugrás, gerelydobás, labdarúgás ügyességeit és készségeit mutatják be az ifjú fasiszták.

Mindezeknek a szellemi és testitornáknak, küzdelmeknek a céljuk az emberi erők összhangzatos nevelése. A nagy nyilvánosság előtt, ünnepélyes keretekben lejátszódó, és dicsőséget, kitüntetések, jutalmakat ígérő «Littoriali» és «Ludi Juveniles» nemes törekvéseket ébresztenek az ifjakban, és minden erejük teljes kifejtésére ösztönzik őket.

(Folytatjuk.)

BATÓ LÁSZLÓ

GABRIELE D'ANNUNZIO ÉS MAGYARORSZÁG

«Nagyon örülök, hogy a Tűz magyar nyelven is megjelenik, mert régóta forró szeretet fűz a nemes magyar földhöz. — Üdvözet a nagy és szép Magyarországnak!» — üzenté D'Annunzio 1900 júliusában meghatottan, mikor ismét újabb regényét rendeztük sajtó alá. Emberi és írói egyénisége már ebben az időben is Európaszerte érdeklődést keltett, ma pedig alig van a kontinensen ország, mely nem foglalkozott e csodálatos életű emberrel, művével, fantasztikus vállalkozásaival.

Nálunk is igen tekintélyes számban akadt fordítója, kritikusa, lelkes olvasója. Indokolt tehát Magyarországgal, irodalmunkkal, olvasóközönségünkkel való kapcsolatáról, oeuvre-jének magyar sorsáról beszélni.

Bibliográfiánkat három fejezetre osztottuk. Az elsőben az ember és az író, a másodikban magyarul megjelent művei, a harmadikban a róla szóló tanulmányok, ismertetések, bírálatok csoportosulnak. Gondoltunk arra, hogy a második fejezetbe olvasszunk a harmadik fejezetnek azokat a bibliográfiai egységeit, melyek a második fejezettel szoros kapcsolatban állnak (pl. D'Annunzióknak magyarul megjelent regényei és a róluk szóló ismertetések), ezzel azonban megbontottuk volna a harmadik fejezet egységét; viszont abban nem látunk semmi nehézséget, hogy az érdeklődő kutató a harmadik fejezetből keresse ki a magyar fordításokra vonatkozó ismertetéseket, minthogy az egész bibliográfia szerzők, illetőleg a művek címeinek szoros betűrendjében készült.

Nem állítjuk, csak reméljük, hogy a kérdésre vonatkozó forrásokat — kevés hiánnyal — feltártuk; igyekeztünk teljeset adni, minden fordítást, önállóan, vagy periodikákban megjelent tanulmányt felkutatni. A drámaíró D'Annunzióval

a magyar közönség színpadjainkon keresztül jutott közvetlenebb összeköttetésbe : 1907-ben a Thália-Társaság, 1908-ban a nálunk vendégszereplő olasz Grasso-társulat, 1926-ban a Kamaraszínház és 1937-ben — az olasz királyi pár látogatásakor — a Nemzeti Színház játszották darabjait, valamint az operaszöveggé alakított Francesca da Rimini is igen gyakran szerepelt Operaházunk műsorán.

Bibliográfiánk beszédes tanúja D'Annunzio hazai népszerűségének ; sokat, sokan és sokszor fordították, elemezték irodalomtörténészeink, újságíróink, hogy az embert és művét minél közelebb hozzák olvasóközönségünkhöz.

Tanulmányunk igazi értelmét, eredményét tulajdonképpen az az irodalmi törekvés jelentené, mely bibliográfiánk segítségével behatóan vizsgálná Gabriele D'Annunziónak magyar kulturális kapcsolatait.

I.

AZ EMBER ÉS AZ ÍRÓ.

a. m. : D'Annunzio e l'Ungheria. Corvina, 1938. 3. sz.

Aegrotus : Eleonora e Gabriele. Az Ujság, 1908. 74. sz.

Balla Ignác : D'Annunzio-láz. Képes Folyóirat, 1908. 13. sz.

Balla Ignác : D'Annunzio-láz. Vasárnapi Ujság, 1908. 13. sz.

Balla Ignác : «Mare amarissimo.» Magyar Figyelő, 1915. 11. sz.

Balla Ignác : «Mare amaro» — beszélgetés D'Annunzióval. Az Ujság, 1908.

29. sz.

Balla Mihály : A marsalai ezer magyarjai. Vasárnapi Ujság, 1915. 20. sz.

Benedek—Wiegler : Az újabb olasz irodalom. A világirodalom története.

Budapest, 1921. 264—265. l.

Bertini Pietro : Regény Duseről. Budapesti Napló, 1900. 123. sz.

Brandes György : Gabriele D'Annunzio. Jövendő, 1904. 17. sz.

Bródy Sándor : Duse regénye. Fehér Könyv. Budapest, 1900. 6. sz. 91—111. l.

Cavalloni József : Gabriele D'Annunzio Fiumében. Magyar Helikon, 1921. 3. sz.

Cavalloni József : Gabriele D'Annunzio Fiumében. Új Magyar Szemle, 1921.

I. sz.

Csillag Kálmánné : Harcolt és énekelt. Gabriele D'Annunzio halálára. Ünnepe, 1938. 6. sz.

Czenk : D'Annunzio. Pesti Napló, 1910. 234. sz.

Dési Lajos : Annunzio, Gabriele. Világirodalmi lexikon, I. köt. Budapest

1921. 140. l.

Duncan : D'Annunzióról. Literatura, 1929. 10. sz.

Elek Artur : Az olasz háború előkészítői. Gabriele D'Annunzio. Az Ujság, 1915. 188. sz.

Epsilon : D'Annunzio. Pesti Napló, 1907. 220. sz.

Farkas Imre : A világ leghíresebb színészei. (D'Annunzio és Eleonora Duse.)

A Pesti Hírlap nagy naptára az 1933. évre, 131—140. l.

Fodor Erzsébet : D'Annunzio harminc millió lirája. Literatura, 1928. 10. sz.

- Fradeletto Adriana*: Eleonora Duse. Corvina, 1927. 119—129. 1.
- Fülöp René*: Olasz repülők Bécs fölött. Az Ujság, 1918. 185. sz.
- Füsi József*: Gabriele D'Annunzio. Napkelet, 1938. 4. sz.
- Gauss Viktor*: Modern olasz írók és művészek. Magyar Szalon, 1894. 21—22. 1.
- Gosztonyi Lajos*: Gabriele D'Annunzio, le célèbre poète est décédé. Magyar Hirlap, 1928. 49. sz.
- Hatvany Lajos*: Filmkockák D'Annunzióról. Magyar Hirlap, 1938. 53. sz.
- Hatvany Lajos*: A repülő poéta. Esztendő, 1918. 9. sz.
- Horváth Béla*: D'Annunzio és az új pogányságok. Századunk, 1938. 83—85. 1.
- Hungaricus Viator*: D'Annunzionál. Pesti Napló, 1938. 51. sz.
- Ignotus*: D'Annunzio. Nyugat, 1928. 6. sz.
- *inti* —: D'Annunzio és a nép. Az Ujság, 1915. 137. sz.
- Juhász Gyula*: Gabriele D'Annunzio. Trad. di Oscar di Franco. Corvina, 1922. 3. sz.
- Juhász Gyula*: Gabriele D'Annunzionak. Ez az én vérem. Szeged, 1912.
- Kárpáti Aurél*: D'Annunzio halála. Magyarország. 50. sz.
- Kemény István*: D'Annunziádák. Literatura, 1938. 6. sz.
- Kosztolányi Dezső*: Modern költők. 2. kiad. Budapest é. n. Révai. 146—151. 1.
- Kristóf Károly*: D'Annunzio és a magyar színpad. Az Est, 1938. 50. sz.
- Lénárt János*: D'Annunzio titkos élete. Magyar Nemzet, 1938. 21. sz.
- Lynkeusz*: A pornográfus. A Hét, 1908. 18. sz.
- M.*: Gabriele D'Annunzio. Pester Lloyd, 1902. 249. sz.
- Marconnai Tibor*: D'Annunzio halálára. Kelet Népe, 1938. 4. sz.
- Mezey Sándor*: Olasz dolgok. Pesti Napló, 1907. 74. sz.
- Négus*: D'Annunzio cigarettái. Pesti Napló, 1907. 86. sz.
- Passuth László*: Gabriele D'Annunzio. Nyugat, 1938. 4. sz.
- Perlaky-Prasser L.*: Gabriele D'Annunzio. Alkotmány, 1918. 4. sz.
- Radó Antal*: D'Annunzio. Új Magyar Szemle, 1900. 447—464. 1.
- Rubinstein Ida*: D'Annunzio. Pesti Hirlap, 1926. 219. sz.
- Saviatti Gino*: Gabriele D'Annunzio. Tükör, 1938. 4. sz.
- Schöpflin Aladár*: D'Annunzio. Nyugat, 1937. 5. sz.
- Sebestyén, Karl*: Gabriele D'Annunzio. Pester Lloyd, 1938. 49. sz.
- Sirola Ferenc*: Gabriele D'Annunzio. Magyar Tengerpart, 1901. 246. sz.
- Szabó István*: D'Annunzio a költő és katona. Pásztortűz, 1938. 3. sz.
- Szana Tamás*: Egy olasz elbeszélő, Gabriele D'Annunzio. Magyar Hirlap, 1892. 233. sz.
- Szántó Rudolf*: D'Annunzio. Pesti Napló, 1938. 49. sz.
- Szász Zoltán*: Duse barátja. Jövendő, 1904. 17. sz.
- Szini Gyula*: Élők, halottak. Figyelő, 1905. 9. sz.
- Szöllösi Zsigmond*: A gyujtogató költő. Vasárnapi Ujság, 1915. 38. sz.
- Tombor Tibor*: A vér és vas költője. Gabriele D'Annunzio élete. Budapest, 1943. Singer és Wolfner. 331. (1) 1.
- Tormay Cecile*: D'Annunzio. Magyar Hirlap, 1908. 17. sz.
- *us.*: A modern olasz regény. Figyelő, 1905. 4. sz.

Várady Imre: A mai olasz irodalom. Tükör, 1937. 6. sz.

Várady Imre: Az olasz irodalom kis tükre. Budapest, 1931. Magyar Szemle Társaság. 66—67. 1.

Vetési József: Gabriele D'Annunzio. Magyar Szemle, 1905. 14—18. sz.

Violáné, G. Etelka: D'Annunzio fehér asszonyai. Jövendő, 1904. 43. sz.

Wallesz Jenő: «Il poeta». Magyar Figyelő, 1915. 11. sz.

Widmar Antonio: Római levél. (Egy-két emlék Gabriele D'Annunzióról.)

Literatura, 1926. 3. sz.

— y —: Írók és kiadók Olaszországban. Nemzet, 1896. 117. sz.

Zappi Alessio: Gabriele D'Annunzio. Röneszansz, 1923. 3—4. sz.

Zigány Árpád: Az újabb olasz lírikusok. D'Annunzio Gábor. Fővárosi Lapok, 1893. 91. sz.

Beszélgetés D'Annunzióval. Pesti Napló, 1906. 300. sz.

«Camerata D'Annunzio!» — «Presente!» Pester Lloyd, 1938. 50. sz.

Csütörtökön délelőtt temetik Gabriele D'Annunziót. Magyar Hirlap, 1938.

50. sz.

D'Annunzio. Esti Ujság, 1938. 50. sz.

D'Annunzio. Az Ujság, 1913. 199. sz.

D'Annunzio a fiumei legionáriusok szentélyében. Az Est, 1938. 52. sz.

D'Annunzio a mester, a király és Dante unokája. Pesti Napló, 1907. 23. sz.

D'Annunzio a politikában. Pesti Hirlap, 1938. 50. sz.

D'Annunzio a ravatalon. Pesti Hirlap, 1938. 50. sz.

D'Annunzio a ravatalon. Új Magyarság, 1938. 50. sz.

D'Annunzio a ravatalon. Ujság, 1938. 50. sz.

D'Annunzio «ára». Az Ujság, 1915. 309. sz.

D'Annunzio az arszlán. Az Ujság, 1908. 20. sz.

D'Annunzio első ideálja. Ország-Világ, 1912. 32. sz.

D'Annunzio és a cenzura. Az Ujság, 1915. 329. sz.

D'Annunzio és a Duse Triestben. Magyar Tengerpart, 1902. III. sz.

D'Annunzio és a kinematográf. Az Ujság, 1908. 133. sz.

D'Annunzio és a zsidó bankár rózsaszínű villája. Új Magyarság, 1938. 51. sz.

D'Annunzio és Mascagni közösen írnak operát. Ország-Világ, 1912. 20. sz.

D'Annunzio excentrikus ötletei. Magyarság, 1938. 54. sz.

D'Annunzio Gabriele hirtelen meghalt. Magyarság, 1938. 49. sz.

D'Annunzio herceg. Magyarság, 1924. 64. sz.

D'Annunzio hitvallása a szerelem haláláról. Érdekes Ujság, 1925. 38. sz.

D'Annunzio ideiglenes temetése. Budapesti Hirlap, 1938. 52. sz.

D'Annunzio 2100 sírfelirata egy olasz katonai temetőben. Érdekes Ujság, 1925. 32. sz.

D'Annunzio koporsója a «Puglia» fedélzetén. Esti Kurir, 1938. 51. sz.

D'Annunzio koporsóját elhelyezték ideiglenes nyugvóhelyén. Magyarság, 1938.

52. sz.

D'Annunziós letzter Gang. Pester Lloyd, 1938. 51. sz.

D'Annunzio levele Maurice Barrèshez. Az Ujság, 1915. 163. sz.

- D'Annunzio meghalt. Nemzeti Ujság, 1938. 49. sz.
 D'Annunzio meghalt. Népszava, 1938. 49. sz.
 D'Annunzio meghalt. Pesti Napló, 1938. 49. sz.
 D'Annunzio meghalt. Új Magyarország, 1938. 49. sz.
 D'Annunzio megrendelte síremlékét. Magyarország, 1931. 34. sz.
 D'Annunzio operaszöveget ír. Az Ujság, 1908. 22. sz.
 D'Annunzio ravatalon. Esti Kurir, 1938. 50. sz.
 D'Annunzio rekordja. Élet, 1911. 16. sz.
 D'Annunzio sírjánál. Korunk Szava, 1938. 6. sz.
 D'Annunzio temetése. Pesti Napló, 1938. 51. sz.
 D'Annunzio új regényciklusa. Literatura, 1928. 11. sz.
 D'Annunzio új terve. Független Magyarország, 1907. 84. sz.
 D'Annunzio végtisztessége. Ujság, 1938. 51. sz.
 Egész Olaszország mélységesen gyászolja D'Annunziót. Függetlenség, 1938. 50. sz.
 A fiumei legionisták mellé temetik pénteken D'Annunziót. Esti Ujság, 1938. 51. sz.
 A fiumei quatrocento. Magyar Helikon, 1920. 10. sz.
 Gabriele D'Annunzio... Corvina, 1938. 256—261. l.
 Gabriele D'Annunzio. Ország-Világ, 1912. 30. sz.
 Gabriele D'Annunzio. Pester Lloyd, 1938. 49. sz.
 Gabriele D'Annunzio. Pester Lloyd, 1938. 50. sz.
 Gabriele D'Annunzio. Új Idők, 1938. 11. sz.
 Gabriele D'Annunzio a szavak császára. Erdélyi Helikon, 1929. 8. sz.
 «Gabriele D'Annunzio bajtárs!» — «Jelen!» Függetlenség, 1938. 51. sz.
 Gabriele D'Annunzio holnap temetésére. Új Nemzedék, 1938. 50. sz.
 Gabriele D'Annunzio meghalt. Függetlenség, 1938. 49. sz.
 Gabriele D'Annunzio meghalt. Pesti Hirlap, 1938. 49. sz.
 Gabriele D'Annunzio! Presente! Nemzeti Ujság, 1938. 51. sz.
 Három ágyúlövés a Garda-tó partján. — Látogatás Gabriele D'Annunziónál. Pesti Hirlap, 1926. 176. sz.
 Hogyan élt D'Annunzio csendes magányában a Vittorialeban? Pesti Hirlap, 1938. 50. sz.
 Az illatos halál. Ország-Világ, 1913. 18. sz.
 Intimitások D'Annunzióról. Az Ujság, 1915. 210. sz.
 Író és Kritikus. — Párbaj D'Annunzio és Launalousé között. Magyar Ujság, 1898. 74. sz.
 Az irredentista D'Annunzio. Pesti Napló, 1908. 17. sz.
 Két új drámaíró. Magyar Szemle, 1897. 20. sz.
 Két új drámaíró. Pesti Napló, 1897. 107. sz.
 Külpolitikai események. (D'Annunzio halálának értesítése.) Pesti Hirlap nap-tára az 1939. évre. 50. l.
 Látogatás D'Annunziónál. Magyar Ujság, 1898. 306. sz.
 Meghalt D'Annunzio. Ujság, 1938. 49. sz.

Meghalt Gabriele D'Annunzio. 1863—1938. Budapesti Hirlap, 1938. 49. sz.
Megkezdődik D'Annunzio egyházi és fascizta temetése. Az Est, 1938. 51. sz.
Modernizmus és tradicionalizmus harca a legújabb olasz irodalomban. A Literatura Almanachja, 1929. 85—103. l.

Mussolini D'Annunzio ravatalánál. Budapesti Hirlap, 1938. 50. sz.

Mussolini D'Annunzio ravatalánál. Magyarország, 1938. 50. sz.

Mussolini és a bergamoi herceg D'Annunzio gyászszertartásán. Budapesti Hirlap, 1938. 51. sz.

Mussolini Gardoneban ma személyesen intézkedik D'Annunzio temetéséről. Magyarország, 1938. 50. sz.

Mussolini Gardoneba röpül a halott D'Annunzióhoz. Az Est, 1938. 50. sz.

Mussolini jelenlétében megkezdődött D'Annunzio temetése. Magyarország, 1938. 51. sz.

Mussolini személyesen intézkedik Gabriele D'Annunzio temetéséről. Esti Ujság, 1938. 50. sz.

Nemzeti gyászszertartással temetik el D'Annunziót. Magyar Hirlap, 1938. 51. sz.

Olasz zene és irodalom. Nemzet, 1896. 71. sz.

Pilótatábornoki egyenruhában ravatalozták fel D'Annunziót. Új Nemzedék, 1938. 50. sz.

A «Puglia» cirkálón ravatalozták fel D'Annunzio koporsóját. Magyarország, 1938. 51. sz.

Szent Sebestyén legendája. Az Ujság, 1911. 10. sz.

Tüzeket gyújtottak a hegyeken a fiumei legionisták D'Annunzio utolsó földi éjszakáján. Esti Ujság, 1938. 52. sz.

Új D'Annunzio-dráma. Az Ujság, 1908. 27. sz.

Villája kertjében temették el D'Annunziót. Népszava, 1938. 50. sz.

II.

GABRIELE D'ANNUNZIO MŰVEI MAGYARUL.

D'Annunzio Gabriele: Az áldozat. Új Idők, 1903. 10. sz.

D'Annunzio Gabriele: Alkyone. Ford. Oláh Gábor és Ternay Kálmán. Trieste, 1942. Stabilimento Tipografico Nazionale. XCVII. (3), 431. (1) l.

D'Annunzio Gabriele: Az álmok madrigálja. Ford. Kállay Miklós. Nemzeti Ujság, 1926. 294. sz.

D'Annunzio Gabriele: Árnyak. Ford. Stollmann Sándor. Besztercebánya és Vidéke, 1904. 12. sz.

D'Annunzio Gabriele: Az ártatlan. Regény. Budapest, 1901. Magyar Hirlap kiad. 182. l.

U. a. Ford. Honti Rezső. Budapest, 1920. Fórum. 290. l.

D'Annunzio Gabriele: Az ártatlan bűnös. Regény. Budapest é. n. Magyar Hirlap kiad. 71 l.

- D'Annunzio Gabriele*: Beatrix hercegnő. (Regény.) Budapest (1924). Tolnai. 1581.
- D'Annunzio Gabriele*: Cambrioso. Pesti Napló, 1909. 283. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Cincinnato. Ford. Zambra Alajos. Budapest, 1920. Lantos. 27. (3) 1.
- U. a. (Új lenyomat.) Budapest, 1935. Uránia. 27 (3) 1.
- D'Annunzio Gabriele*: Dal. — A nap keselyüje. — Tripoliszi diadalének. Ford. Kosztolányi Dezső. Idegen költők anthológiája. Budapest, 1937. Révai. 243—247. 1.
- D'Annunzio Gabriele*: A delfin. Tolnai Világlapja, 1919. 28. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Delfino. Magyar Génius, 1903. 14. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Delfino. Magyar Szalon, 1894. 53—58. 1.
- D'Annunzio Gabriele*: Egy hős. Magyar Génius, 1899. okt. 22. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Az est. Külföld, 1894. 25. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Francesca da Rimini. Tragédia 4 felvonásban. M. Kir. Operaház Szövegekönyvei 12. Budapest, 1929. Csáthy F. 64 l.
- D'Annunzio Gabriele*: Gioconda. Tragédia. Ford. Radó Antal. Budapest, 1922. Lampel. 92 (4) 1.
- D'Annunzio Gabriele*: Giovanni Episcopo. Ford. Szana Tamás. Magyar Szalon, 1892. okt. sz.
- U. a. Budapest 1893. Athenaeum. 149 (1) 1.
- D'Annunzio Gabriele*: Giovanni Episcopo. Regény. Ford. Szana Tamás. Budapest é. n. Czettel—Deutsch. 152 l.
- D'Annunzio Gabriele*: Giovanni Episcopo. Regény. Pataki László eredeti rajzaival. Budapest, (1893.) Könyves Kálmán. 149 (1) 1.
- D'Annunzio Gabriele*: A gyermek. Ford. Balogh Arthur. Fővárosi Lapok, 1894. 180—209. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A gyermek. Regény. Ford. Balogh Arthur. Budapest, 1895. Athenaeum. I—II. köt.
- D'Annunzio Gabriele*: A gyönyör. Regény. Ford. Maksziányi Dezső. 2. kiad. Budapest, 1919. Világirodalom Kiadóvállalat. 413 l.
- U. a. 3. átdolg. kiad. Budapest, 1920. 246 (2) 1.
- D'Annunzio Gabriele*: A gyönyör. Pesti Napló, 1909. 224—283. 1.
- D'Annunzio Gabriele*: A halál diadala. Regény. Ford. Lendvai István. Budapest, 1921. Kultúra. (4) 400 l.
- U. a. 2. kiad. Budapest, 1926.
- D'Annunzio Gabriele*: A halál diadala. Egyetértés, 1902. 246—298. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A halál diadala. Nemzet, 1896. 215—247. 1.
- D'Annunzio Gabriele*: Hervadó virágok. Ország-Világ, 1898. 30. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A holt város. Tragédia 5 felvonásban. Ford. Márkus László. Budapest, 1907. (A Thália-társaság részére. Először adták 1907 márc. 24-én.)
- D'Annunzio Gabriele*: A hős. Ford. Cs. Papp József. Képes Családi Lapok, 1905. 44. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A hős. Ford. S. S. Magyar Szemle, 1897. 45. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A hős. Magyar Tengerpart, 1905. 187. sz.

- D'Annunzio Gabriele*: A hős. Pesti Napló, 1910. 115. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Ima. Ford. Zoltán Vilmos. Új Idők, 1924. 28. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Jer, hi a május. Jövendő, 1903. 14. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Jorio leánya. Ford. Kallós Zsigmond és Balla Ignác. Figyelő, 1905. 8. sz.
- D'Annunzio, Gabriele*: Jorio leánya. Pásztor dráma. (Budapest, 1937. Globus.) 44 l.
- D'Annunzio Gabriele*: A «Jorio leánya» szövege. Szöveges Képes Színházi Lapok. Budapest, 1908. 297. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Józan és mámor. (Regény.) Budapest, 1905. Magyar Kereskedelmi Közlöny. 135 (9) l.
- D'Annunzio Gabriele*: Józanság és mámor. (Regény.) Budapest, 1904. Vass J. 135 (9) l.
- D'Annunzio Gabriele*: A kenyér. Ford. Lucy. A Hét, 1897. 35. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Két részlet a caprerai éj című költeményből. Ford. Radó Antal. Budapesti Szemle, 1932. 555. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A «La nave» ajánlása. Ford. Erdős Renée. Pesti Napló, 1908. 7. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Lanciotto távollétében. Ford. Sebők Zsigmond. A Hét, 1897. 8—9. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Mámor. Egyetértés, 1903. 189—272. l.
- D'Annunzio Gabriele*: A mártyr. Külföldi Dekameron, 1895. 89—108. l.
- D'Annunzio Gabriele*: A nap keselyűje. Ford. Kosztolányi Dezső. Pesti Napló, 1908. 58. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: A nap keselyűje et une courte biographie. A Pesti Hírlap nagy naptára az 1927. évre. 114. l.
- D'Annunzio Gabriele*: O Giovinezza. Jánosi Gusztáv fordításai angol, francia és olasz költőkből. Budapest, 1900. Franklin. 103—104. l.
- D'Annunzio Gabriele*: Őszi alkony álma. Tragikus költemény. Ford. Radó Antal. Budapest, 1906. Lampel. 36 l.
- U. a. (Új lenyomat.) Budapest, (1928.)
- D'Annunzio Gabriele*: Pescarai novellák. Ford. Révész Andor. Békéscsaba, 1915. Tevan. 48 l.
- D'Annunzio Gabriele*: A pescarai novellákból. Ford. Balla Ignác. Országvilág, 1910. 1—13. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: San Pantaleone. Ford. Balla Ignác. Budapesti Szemle, 1908. 377. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: San Pantaleone és egyéb novellák. Ford. Balla Ignác. Budapest, 1909. Franklin. 69 (3) l.
- U. a. (Új lenyomat.) Budapest, (1927.)
- D'Annunzio Gabriele*: A sütő-teknő. Ford. Ács Jenő: Olasz novellák. Szabadka, 1910. Horváth István. 73—80. l.
- D'Annunzio Gabriele*: Szent Sebestyén halála. (Részlet.) Ford. Erdős Renée. Az Ujság, 1911. 305. sz.

- D'Annunzio Gabriele*: Szerelem diadala. Regény. Budapest, 1903. Vass J 160 l.
- D'Annunzio Gabriele*: Sziklák szüzei. Ford. Balla Ignác. Budapest, 1921. Genius. (4) 224 l.
- D'Annunzio Gabriele*: A sziklák szüzei. Ford. Komor Zoltán. Budapest, (1921). Világirodalom kiad. 218 (6) l.
- D'Annunzio Gabriele*: Talán igen, talán nem. Ford. Balla Ignác. Pesti Napló, 1911. 100—146. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Talán igen, talán nem. Regény. Ford. Balla Ignác. Budapest, 1918. Kultúra. 466 l.
- D'Annunzio Gabriele*: Tiltott szerelem. A Hét, 1896. 31—32. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Toto. Ford. Krása Jenő. Magyar Géniusz, 1898. 16. sz.
- Gabriele D'Annunzio*: Toto. Ország-Világ, 1884. 8. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Toto. Pesti Napló, 1909. 51. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Toto és egyéb elbeszélések. Ford. Balla Ignác. Budapest, (1911.) Lampel. 58 (2) l.
- D'Annunzio Gabriele*: A Tűz. Egy nagy művésznő szerelmi regénye. Ford. Lyka Károly. Budapest, 1900. Szilágyi Béla. 221 (1) l.
- D'Annunzio Gabriele*: A tűz. (Regény.) Ford. Lyka Károly. Budapest, 1913. Athenaeum. 448 l.
- D'Annunzio Gabriele*: Versek. Hiába. — Dajkámhoz. — Lenni. — Emlék. Ford. Szécsi Ferenc. Napraforgó. Budapest, 1924. Lampel R. 69—75. l.
- U. a. 2. kiad. Budapest, 1926.
- D'Annunzio Gabriele*: Wagner halála. (Részletek a szerző Tűz c. regényéből.) Az Ujság, 1908. 41. sz.
- D'Annunzio Gabriele*: Vigasztalás. — Az ifjúság. — Jutalom. Ford. Radó Antal. Olasz költők. Budapest, (1930.) Franklin. 81—84. l.

III.

MAGYAR TANULMÁNYOK ÉS BÍRÁLATOK D'ANNUNZIO MŰVÉRŐL.

- Ambrus Zoltán*: Gioconda. Pesti Napló, 1926. 37. sz.
- b. m.*: Jorio leánya. D'Annunzio drámája a Nemzeti Színházban. Esti Kurir, 1937. 14. sz.
- Balla Ignác*: Talán igen, talán nem. Új Idők, 1911. 9. sz.
- Bertini Pietro*: Fuoco. Budapesti Napló, 1900. 123. sz.
- D.*: Őszi alkony álma. Tragikus költemény, írta Gabriele D'Annunzio. Ford. Radó Antal. Magyar Szemle, 1906. 42. sz.
- Dánielné Lengyel Laura*: Gioconda. Budapesti Hirlap, 1926. 37. sz.
- E. A.*: D'Annunzio új drámája: La nave. Az Ujság, 1908. 6. sz.
- E. G.*: «Die todte Stadt.» Pester Lloyd, 1907. 73. sz.
- Elek Artur*: D'Annunzio drámái. Nyugat, 1908. 5—6. sz.
- Elek Artur*: D'Annunzio új drámája. Az Ujság, 1908. 6. sz.
- Erdős Renée*: D'Annunzio premiere Rómában. A hajó. Pesti Napló, 1908. 12. sz.

- Erdős Renée*: A nagy siker. Levél a D'Annunzio premierről. Pesti Napló, 1908. 19. sz.
- Galamb Sándor*: Gioconda. Napkelet, 1926. 3. sz.
- Galamb Sándor*: Jorio leánya. Magyarország, 1937. 114. sz.
- Gáspár Jenő*: Gioconda. Új Nemzedék, 1926. 37. sz.
- Göbi Imre*: D'Annunzio Gábor regényei francia fordításban. Budapesti Szemle, 1897. 249. sz.
- új. Grandpierre Emil*: Az olasz ismeretelméleti dráma. Budapest, 1933.
- Györi Károly*: Két bemutatóról. II. A holt város. Magyar Állam, 1907. 71. sz.
- h. a.*: A holt város. Az Ujság, 1907. 73. sz.
- Harsányi Kálmán*: Gioconda. Magyarország, 1926. 37. sz.
- Hatrányi Kálmán*: Gioconda. Színházi esték. Budapest, 1927. 222—224. l.
- I. E.*: D'Annunzio Phaedrája. Pesti Napló, 1909. 88. sz.
- Illés Endre*: Jorio leánya, D'Annunzio drámája a Nemzeti Színházban. Függetlenség, 1937. máj. 22. sz.
- Innocent Ernő*: Jorio leánya. Esti Ujság, 1937. 114. sz.
- K. A.*: Jorio leánya. Pesti Napló, 1937. 114. sz.
- kai*: A holt város. Pesti Hirlap, 1907. 73. sz.
- Kall.*: A holt város. A Polgár, 1907. 73. sz.
- Kállay Miklós*: Nemzeti Színház: Jorio leánya. Nemzeti Ujság, 1937. 114. sz.
- Kálnoki Lajos*: A holt város. A Thália Társaság vasárnapi premierje. Független Magyarország, 1907. 73. sz.
- K. S.*: Kammertheater. Pester Lloyd, 1926. 36. sz.
- K. S.*: Jario leánya. Pester Lloyd, 1937. 114. sz.
- Lehotai*: «Forse chi si forse che non.» A Hét, 1910. 32. sz.
- Lehotai*: A holt város. Budapesti Napló, 1907. 73. sz.
- Lengyel Menyhért*: Szent Sebestyén vértanúsága. Nyugat, 1911. 12. sz.
- ny. i.*: «Gioconda.» Népszava, 1926. 35. sz.
- P. A.*: Jorio leánya. Ujság, 1937. 114. sz.
- Papp Jenő*: Jorio leánya. Új Magyarország, 1937. 114. sz.
- þ. k.*: Gioconda. D'Annunzio színműve Radó Antal fordításában a Kamaraszínházban. Pesti Hirlap, 1926. 37.
- Porzsolts Kálmán*: Jorio leánya. Pesti Hirlap, 1937. 114. sz.
- Pünkösti Andor*: Gioconda. Ujság, 1926. 37. sz.
- Radó Antal*: Francesca da Rimini. Új Magyar Szemle, 1903. 2. sz.
- Rédey Tivadár*: Jorio leánya. Napkelet, 1937. 7. sz.
- Rothausser Max*: D'Annunzio's «Feuer». Pester Lloyd, 1900. 251. sz.
- Ruzicska Pál*: Jorio leánya. Napkelet, 1937. 7. sz.
- Salgó Ernő*: Gioconda. Magyarország, 1926. 35. sz.
- Salgó Ernő*: Jorio leánya. Bemutató a Nemzeti Színházban. Magyarország, 1937. 114. sz.
- Schöppflin Aladár*: Gioconda. Nyugat, 1926. 5. sz.
- Siklóssy Pál*: «Gioconda.» A Kamaraszínház mai bemutatójához. Magyar Színpad, 1926. 43. sz.

- Szira Béla:* Gabriele D'Annunzio, Jorio leánya. Katolikus Szemle, 1937. 7. sz.
- Voinovich Géza:* Gabriele D'Annunzio: A Tűz. Ford. Lyka Károly. Budapesti Szemle, 1901. 291. sz.
- Wallez Jenő:* Foscarina naplójegyzeteiből. Az Ujság, 1915. 172. sz.
- D'Annunzio a Tháliában. Magyar Állam, 1907. 70. sz.
- D'Annunzio Párisban. — A halott város próbái. Magyar Ujság, 1938. 12. sz.
- D'Annunzio Phaadrája. Pesti Napló, 1909. 38. sz.
- D'Annunzio Pisanellája. Az Ujság, 1913. 105. sz.
- Fuoco. A regény egy hiányzó fejezete. Budapesti Napló, 1904. 5. sz.
- Gioconda. Az Est, 1926. 35. sz.
- Gioconda. Kamaraszínház. Magyar Színpad, 1926. 43. sz.
- A Gioconda bemutatója a Kamara Színházban. Nemzeti Ujság, 1926. 37. sz.
- Giovanni Grasso. A Magyar Színház vendégművésze. Szöveges Képes Színházi Lapok, 1908. 296. sz.
- Grasso a «Jorio lányában». Magyar Állam, 1908. 244. sz.
- Grasso és szicíliai társulatának. Budapesti Hirlap, 1908. 256. sz.
- Grasso vendégjátéka. Budapesti Napló, 1908. 254. sz.
- Grasso vendégjátéka. Egyetértés, 1908. 256. sz.
- A holt város. Budapest, 1907. 73. sz.
- A holt város. Magyar Ujság, 1938. 13. sz.
- A holt város. A Nap, 1907. 72. sz.
- A holt város. D'Annunzio darabja a Tháliában. Pesti Napló, 1907. 73. sz.
- «A holt város» második előadása. Független Magyarország, 1907. 74. sz.
- Idegen írók. Gabriele D'Annunzio: A tűz. Új Idők, 1900. 23., 29. sz.
- Jorio leánya. D'Annunzio tragédiája a Nemzeti Színházban. Új Idők, 1937. 22. sz.
- Jorio leánya. — Grasso társulatának második előadása. Az Ujság, 1908. 255. sz.
- Jorio leánya. La figlia di Jorio. Az Ujság, 1908. 256. sz.
- Jorio leánya. Ungarisches Theater. Pester Lloyd, 1908. 256. sz.
- A mai olasz műveltség. — A «Budapesti Olasz Könyvkiállítás 1939.» Budapest, 1939. 31—35. l.
- Nemzeti Színház: Jorio leánya. Az Est, 1937. 114. sz.
- Piu che l'amore. Pesti Napló, 1906. 298. sz.
- Siciliano Italo:* Il teatro di Gabriele D'Annunzio. Corvina, 1923. 5. sz.
- Szemlék. Figyelő, 1905. 79—80. sz.
- Szent Sebestyén vértanúsága. Pesti Napló, 1911. 122. sz.
- A szicíliaiak. Budapest, 1908. 256. sz.
- Tőkés Anna, Lehotay Árpád és Ungvári László egyik jelenete a Nemzeti Színház D'Annunzio darabjában. Új Magyarország, 1937. 113. sz.
- Új D'Annunzio darab. Magyar Tengerpart, 1901. 270. sz.
- Új regényünk: Gabriel D'Annunzio, A halál diadala. Egyetértés, 1902. 245., 246. sz.

SZEMZŐ PIROSKA

KÖNYVISMERTÉSEK

ASSISI SZENT FERENC: *Virágos kertje* (Fioretti di S. Francesco), fordította Kaposy József. Giotto nyolc képével. Az Athenaeum kiadása. Budapest, év n., 446 l.

Kaposy József, az olasz irodalom (és főleg első századainak) szenvedélyes kutatója, Szent Ferenc Fiorettijének új magyar kiadását tette közzé (az 1913. és 1921-ben közreadottak után), alapos történetkritikai bevezetésével.

A fordító a mű Amoni-féle eredeti olasz szövegét követi és azt, ha kellett egybevetette Cesari, Manzoni és Passerini kiadásaival.

A Fioretti a leghíresebb ferences írók közé tartozik, azaz Szent Ferenc és főbb társai körül virágozott legendák népies átdolgozásai.

A munka eredeti latin szövege, a *Floretum*, amelyet a XIII. sz. végén vagy a XIV. sz. elején valószínűleg Frate Ugolino di Montegiorgio szerkesztett és egyik munkatársa fejezett be, eredeti

fogalmazásában elveszett; belőle származott: egy gyűjtemény latinul és egy népnyelven, a *Fioretti*, vagyis az eredeti szövegnek a Trecento közepén készült népi nyelvre való fordítása.

Egyszerű lelki épülést szolgáló könyvnek látszik, de benne van a ferences mozgalomnak a bűnbánaton és az aszkézisen alapuló mély humanitása.

A műben hibákat is találunk: nincs történeti értéke, időrendben hiányos, a fantasztikumtól nem idegenkedik, polemikus szellem hatja át, de általánosan elismerik, hogy ez a könyv a középkori olasz irodalom egyik legjelesebb emléke.

Valóban: a kifejezés tisztasága és egyszerűsége, a tiszta, őszinte, vallásos érzés légköre a legszerencsésebb irodalmi művek egyikévé avatják.

REMIGIO PIAN

Egy századnyi velencei élet, a titkos ügynökök fürge és gyanakvó szemével nézve, pontosan az a század, amely Szent Márk dicsőséges köztársaságának bukását látta meg! Ez, a titkos ügynököknek az inkvizitorok törvényszékéhez intézet jelentéseinek ebben a gyűjteményében, bizonyos tragikumra emlékeztetne mind az előadásban, mind az ihletésben; ezzel szemben mindebből semmit sem találunk. A könyvben pletykálkodási szellem van, a gyenge gyanakvás visszaverődése, amely épp ezért mindenben és mindenkiben gyanakszik és behatol az egyéneknek még a magánéletébe is és a legkisebb dologban is mindenütt rosszat és veszélyt lát.

Közismert dolog, hogy a Settecento Velencéjében lelki fáradság és erkölcsi fertő volt; de hiba lenne azt hinnünk, hogy a kép, amelyik ezeket a titkos ügynököknek a jelentéseiből kialakul, az egész igazságot, vagy az egyetlen tiszta igazat nyújtaná. A kémek mesterségük-nél fogva mindent élesen megfigyelő emberek és csupa sötét alakokat festenek. Szükséges megemlíteni, hogy ugyanez a Velence 1848-ban Danieli Manini nagylelkű cselekedeteihez szükséges vért megtalálta ereiben.

E feljelentések gyűjteménye vitathatatlanul érdekes adalékot nyújt az erkölcs történetéhez és alkalmat adhatna erkölcsfilozófiai megjegyzésekre. Ismert nevek, mint Goldoni, Chiari apát, meg a kalandor Casanova körül egy-két részlet-fölfedezést ad ugyan, azonban első-sorban pikáns könyv, amely felébreszti a sötét történetek és botrányaik iránti beteges érdeklődést.

A pikantériák fokozata teljes: házastársi hűtlenség megcsalt férjekkel, a tisztességről megfélemedezett nemeshölgyek, kötekedő nemes urak mocskos beszéde, asszonynak öltözötten sétáló effeminált ifjak, játékbarlangok, amelyek köré fonódik szinte az egész város élete, bukott nemesek, akik kénytelenek álöltözetben a játékasztalokról hulló aprópénzt koldulni, a zárórát túllépő kedves kávéházak kényelmes boxokkal, a különösen szemtelen és szerencsés exotikus szerelem, művészi dolgoknak álcázott pornográf figurák, külföldről behozott pornográf könyvek, arcátlan és féktelen maskarák és maskarádok. Még ehhez: a hivatalnokok hozzánemértése, hivatalhalmozások, megvesztegethetőség, amelyek révén «ha viszont gazdag lennék és azt ambicionálnám, hogy szentté avassanak, szentté is avatnának, még ha Istent káromolnám is» (125. l., Giacomo Straparava feljelentése); vallástalanság, amely a nem áhitatból, hanem divatból való misehallgatással, pénteken, szombaton tüntetően való húsevással kezdődik és azzal végződik, hogy megnyitja az utat a franciaországi és a szabadkőműves páholyok eszméinek. Mindez a kémek szerint a tiltott könyvek titkos terjedésének köszönhető (ezek között C. Beccaria: *Dei delitti e delle pene*).

De a felvilágosodás és a szabadkőműves eszmék elterjedésével a kémekben is a politikai aggodalmak felülmulják az erkölcsieket, olyannyira, hogy a könyv utolsó része komolyabb menetű lesz és azután drámai módon a '96-i napoleoni hadjárat híreivel végződik. Groteszk jegy e századvégben: az ördög, aki

baráttá vált ; azaz a hirhedt kalandor Casanova, aki végül is kém lesz és kétes irodalmi értékű jeremiádokat intézget a házastársi erkölcsök hanyatlásáról, mint minden erkölcstelenség első forrásáról.

Befejezésül még annyit, hogy — annak a számára, aki nem akar erkölcsbölcseleti reflexiókat levonni — szórakoztató olvasmányt nyújt a könyv egy rövidebb

vonatutazásra. A gyűjtemény magában nem sokat mond Giovanni Comissoról, legfeljebb ragaszkodását Velencéhez (Comisso Trevisoban született). G. Comisso utikönyvtípusú regényekkel ért el sikereket, mint : *Gente di mare, Giorni di Guerre, Questa è Perigi, L'Italiano errante per l'Italia*, stb., amelyekre inkább érdemes lenne a fordítók figyelmét irányítani.

OTTONE DEGREGORIO

JAJCZAY JÁNOS — SCHWARTZ ÉLEMÉR : *Karácsony a művészetben*. Budapest, Egyetemi-Nyomda, 1942.

Voltak már német, francia, angol könyvek, amelyeknek tárgya a «Karácsony a művészetben», és viszont olasz és francia kötetek szóoltak a Karácsony és a karácsonyi ünnepek eredetéről ; magyarul ilyen mű még nem jelent meg. A szóbanforgó munkának az a kettős érdeme, hogy a magyar irodalomnak ezt a hiányát pótolta és hogy az ikonográfiai részt egyesítette a teológiai és történeti résszel.

Az első Jajczay Jánosnak köszönhető, aki ismeretgazdagsággal és képességgel vázolja a történetét ennek a fenséges és érzelemdús témának, amely festőket, szobrászokat, mozaikkészítőket ihletett meg, alkalmat adva kinek-kinek, hogy kifejezze saját, valamint korának érzelmét. És tényleg a szerző jól emeli ki a VI. sz.-i művek józan hangulatát, a román művészet naturalizmusát, a sienai festészet báját, Giotto ferences érzületét, a Rinascimento alakjainak eszményítő törekvését, a barokk művészet ábrázolásainak realiztikus és emfátikus keverékét.

A környezet leírásának a szükség-szerűsége természetesen inkább kedvez a festészetnek, mint a többi művészetnek, és tényleg a jelenet eleinte a főszereplőkre és egy egyszerű barlangra korlátozódva később átmegy egy kunyhóba, végül a Rinascimento művészetében gyakran romok és antik oszlopok között játszódik le. Kedvez a festészetnek a pillanat leírása is, és valóban Correggio ebből az éjjeli motivumból felülmulthatatlan fény és árnyhatásokat tudott kihozni.

Jajczay érdekes megjegyzéseket fűz a különféle elemekhez és szereplőkhöz, majd a csillag, majd az angyalok vagy a pásztorok fontosságát emelve ki, amiket helyesen mint a Rinascimento korának szerencsés alkotásait határozza meg. Miután a szerző utal a «jászol» eredetére és fejlődésére, főleg Olaszországban a Három királyok ábrázolásában, akik a pásztorok együgyűségével szerencsés ellentétet képeznek így ; szintén ezt a témát követik a szarkófág-szobrászok, mozaikkészítők és festők művészetük-

ben, akik főként a Rinascimentóban azért merítik tárgyukat, hogy leírják a maguk idejének élénk lovas társaságait és pompázó meneteit.

Az egyetlen megjegyzésünk, amelyet meg kell tennünk (és nem szeretnők mi olaszok ezt megtenni) az, hogy a szerző elbűvölve a tőle mélyen ismert olasz művészettől elhanyagolta más országok művészi megnyilatkozásait; jóllehet érdekes lett volna megismerni, hogy milyen ihletet merítettek e tárgyból a magyar művészek, akiket itt csak egyetlen kép képvisel és ráadásul egy modern festő, Molnár műve.

Jajczayénál sokkal nehezebb feladat hárult Schwartzra, akinek világosan és vonzóan kellett kifejtenie eléggé bonyolult és néha vitás történeti és vallásos kérdéseket, mint a *Születés*, hónapok és különféle évszakok közt hullámzó igazi pontos dátumának problémája, a december 15.-i és a január 6.-i ünnepek okai, a nyugati egyház naptárának eltérése a keletiétől, a dies natalis Solis invicti- és a Saturnaliák pogány szokásaival való lehetséges kapcsolatok és végül a Praeseptium-kultusz eredete. Mindazonáltal a szerző legyőzi ezeket a nehézségeket a kötet végén levő bő és tudós jegyzetekbe száműzve mindazt, ami túlságosan akadályozta volna rendezett előadását. Lényegében sikerül neki kimutatni, hogyan jutott el Kelet-

ről a Szent Bölcső kultusza Rómába, ahol ösztönzést kapott, mind a Szent ereklye egy részének az átviteléből, mind pedig Liberius pápa művéből és végül a misztikusok ábrázolásai is befolyásolták. Helyesen állítja Schwartz, hogy Szent Ferenc kivitte ennek a misztériumnak a celebrálását a templomból a szabad természetbe; de, bár kilépvén a templomból mindinkább a nép birtokába jutott és ez gazdagította bölcsődalainak énekével és jászainak plasztikus fantáziájával, — nem kell azt hinnünk, a szerzővel, hogy ezzel az ünnep túlságosan elvesztené szent jellegét.

Behatolva a családba, a Szent Bölcső-kultuszt viszont egy olyan érzés hevíti, amellyel talán ünnepélyesebb megnyilvánulásokkal sem bírna. Nem szükséges említeni, hogy mennyivel gazdagabb misztikus tartalomban, mint más hagyomány, amelyekkel helyettesíteni akarták, mint például a karácsonyfa, az érvelések ellenére, amelyekkel iparkodnak fényt deríteni ennek a festői, valószínűleg ősi földművelő kultusból származó szokás eredetére.

Magyarországon a «Comitas Emericana» most arra törekszik, hogy életre keltse a Jászol-szokást: ennek az ügynek nagy szolgálatot tesz ez a könyv, amely a karácsonyról művészeti ismeretekkel együtt, történeti és teológiai ismereteket terjeszt.

GUIDO LIBERTINI

AZ «ÚJ TUDOMÁNY»*

LXVI.

241. Az emberek először a szükségeset érzik, azután a haszonnal is törődnek, később kitapasztalják a kényelmeset, majd élvezik a gyönyöröket, megbomlanak a fényűzésben és végül örjögve megsemmítik javaikat.

LXVII.

242. A népek természete kezdetben nyers, aztán szigorú, később jóságos, majd kényes és végül bomlott.

LXVIII.

243. Az emberiségben először óriások és bárdolatlanok születnek, mint a Poli-fémusok ; azután támadnak a nagylelkűek és kevélyek, mint az Achillesek ; később a vitézek és igazak jönnek, mint az Aristidések és a Scipio Africanusok ; (korunkhoz) közelebb azok születnek meg, akik nagy hibákkal együtt járó nagy erények képében tűnnek fel s akik a tömegnél igazi dicsőséget szereznek, mint a Sándorok és a Cézárok ; még később támadnak az elmélkedő szomorúak, mint a Tiberiusok ; végül pedig a dühödt és arcátlan szabadosok születnek meg, mint a Caligulák, a Nerók és a Domitianusok.

244. Ez az alapigazság azt mutatja, hogy az elsőkre azért volt szükség, hogy a családok szerinti együttélés állapotában ember az embernek engedelmeskedjék és alkalmassá legyen, hogy az eljövendő városok állapotában a törvényeknek is engedelmeskedjék ; a második fajta emberekre, akik természetüknél fogva semmi-ben sem engedtek a velük egyenrangúaknak, azért volt szükség, hogy a családok felett létrejöjjenek az arisztokratikus formájú köztársaságok ; a harmadik csoport

* *Vico művéből további részleteket közlünk. Az íróra l. bővebben az Olasz Szemle 1. számában (1942—XX, január—február).*

a nép szabadságának nyitott utat ; a negyedik a monarchiát honosította meg az ötödik megszilárdította azt ; a hatodik megdöntötte.

245. Ez az alapigazság továbbá, az előzőkkel együtt, egy részét teszi annak az eszmei örök történetnek, melyen minden nemzet átfut az időben keletkezésükön, fejlődésükön, megállapodásukon és hanyatlásukon keresztül egészen végökig.

LXIX.

246. A kormányoknak a kormányzott emberek természetéhez kell igazodniok.

247. Ez a sarktétele azt jelenti, hogy az emberi együttélés természeténél fogva a fejedelmek iskolája a népek erkölcse.

LXX.

248. Ismerjük el, ami nem ellenkezik a természettel s amit való tényként fogunk megismerni : hogy tudniillik a törvényen kívüli világ zürös állapotából először csak kevesen, a legerősebbek közül, vonták ki magukat, megalapították a családokat, amelyekkel és amelyek számára művelni kezdték a földeket ; a többiek hosszú idő múltán vonták csak ki magukat a zürzavarból, s ezeknek az atyáknak megművelt földjeire menekültek.

LXXI.

249. Az eredeti szokások, s különösképpen a természetes szabadságé, nem változnak meg mind egyszerre, hanem fokozatosan és hosszú idő alatt.

LXXII.

250. Tekintve, hogy minden nemzet valamely istenség kultuszával vette kezdetét, a családok állapotában ezek az atyák kellett hogy legyenek az isteni auspiciumok bölcsei, az áldozatokat bemutató és auspiciumokat értelmező papok s egyszersmind azok a királyok is, kik családjaik számára isteni törvényeket hoztak.

LXXIII.

251. Közhagyomány, hogy a világ első kormányzói királyok voltak.

LXXIV.

252. Egy másik közhagyomány azt tartja, hogy az első királyokká a legmélőbbak tétettek.

LXXV.

253. Ugyancsak közhagyomány tartja azt is, hogy az első királyok bölcsek voltak, éppen ezért Plátó hiába kívánta e régesrégi idöket, mikor vagy a filozófusok uralkodtak vagy a királyok filozófáltak.

254. Mindezek az alapigazságok azt mutatják, hogy az első atyák személyében bölcsesség, papság és királyság együtt jártak, s hogy királyság és papság nem a filozófusok rejtett bölcsességétől, hanem törvényhozók közönséges bölcsességétől függtek. Ezért, idök múltán, minden nemzetnél megkoronázták a papokat.

LXXVI.

255. Közhagyomány, hogy a világ első kormányformája monarchikus volt.

LXXVII.

256. De a hatvanhetedik sarktétel, a rákövetkezőkkel együtt különösen pedig a hatvankilencedik tanulságával együtt azt is megmutatják, hogy az atyák a családok állapotában egy csak Istennek alávetett monarchikus hatalmat kellett hogy gyakoroljanak, úgy a személyek felett, mint fiaik szerzeményeit illetőleg s még sokkal inkább az ő földjeikre menekült pártfogoltjaik (famulusaik) szerzeményeit illetőleg úgyhogy ők voltak a világ első monarchái, kikről a Szentírás úgy emlékezik meg mint «patriárkákról», azaz «pater princeps»-ekről. Ezt a monarchikus jogot a XII táblás törvény a római köztársaság fennállásának egész idejére fenntartotta számukra, midőn úgy rendelkezett, hogy «patrifamilias jus vitae et necis in liberos esto» s amiből az is következett, hogy «quicquid filius acquirat, patri acquirat».

LXXVIII.

257. A családok elnevezése, eredetük sajátsága folytán, nem eredhetett máshonnan, mint az akkor természeti állapotban élő atyáknak e pártfogoltjaitól (familia a famulusoktól).

LXXIX.

258. Az első társak, akik tulajdonképen bizonyos hasznok közössé tételére társultak, nem képzelhetők el ezen a világon és nem érthetők meg másként, csak ezeknek a menekülteknek a személyében akik, hogy életüket megőrizhessék, az előbb említett atyáknál kerestek menedéket s cserébe az a kötelezettség hárult rájuk, hogy az atyák földjeit megműveljék.

259. Ezek közül kerültek ki a hősök társai, később a hősi városok plebejusai és végül a fő népek tartományai.

LXXX.

260. Az emberek természetszerűen ismerik meg azokat a jótéteményeket, amelyekből nagy hasznot húzhatnak, márpedig ilyen jótéteményeket remélhetnek a civilis együttélésből.

LXXXI.

261. Az erősek tulajdonsága, hogy erényeikkel szerzett javukat ne adják oda gyávaságból, hanem hogy csak szükségyszerűségből vagy célszerűségből engedjék át belőle lassanként a legkevesebbet.

262. Ebből a két alapigazságból válik nyilvánvalóvá a hűberek örök forrása, miket római eleganciával beneficiumoknak nevezünk.

LXXXII.

263. Minden régi nemzet tele van kliensekkel és klientélákkal, amit leginkább hűbéreseknak és hűbéreknek értelmezhetünk, tekintve, hogy a legkiválóbb hűbéri-ség-szakértők sem találnak megfelelőbb római szavakat a clientes és a clientelae kifejezéseknél.

264. Ez a három utolsó alapigazság a tizenkét előzővel együtt, vagyis a hetvenedikről kezdődőleg, a köztársaságok eredetét mutatja meg. Ezek a köztársaságok valami (és a továbbiakban meghatározandó) szükségszerűség folytán, ami az atyák és a famulusok viszonyából folyt, természetes módon fejlődtek arisztokratikusakká. Az atyák ugyanis, hogy az ellenük fellázadt famulusoknak ellenállhassanak, egymás között rendekbe tömörültek. Miután így egyesültek, hogy kielégítsék famulusaikat és újra engedelmességre szorítsák őket, bizonyos fajtájú mezőgazdasági hűbért engedtek át nekik; az egyes családi uralmak (melyek ezen túl nemesi hűbérzámba mentek) alárendelődtek az uralkodó rendek legfelsőbb hatalmának; a rendek fejeit pedig királyoknak hívták mert ezek voltak, akik erélyesebbek lévén a többieknél, a famulusok forradalmának leverésére a többiek élére állottak. A városok keletkezésének ezt a módját itt csak feltesszük (továbbiakban ténylegesen is be fogjuk bizonyítani), de szükségképen máris igaznak kell elfogadnunk olyan természetesen egyszerű az s belőle mint okból nagyszámú civilis okozat vonható le. Mert semmi más módon nem lehetne ezen a világon megérteni, hogy miképpen fejlődhetett ki a családi hatalmaktól az állami (civilis) hatalom és a magántulajdonból a közvagyon; s hogy hogyan fejlődött ki a köztársaságoknak az a szerkezete, hogy benne egy keveseből álló rend parancsol és a plebejusok sokasága engedelmeskedik: mert ez az a két rész, mely a politika alanyait teszi ki. A továbbiakban ki fogjuk mutatni, hogy ha a családokat csak a fiakból állóknak tekintjük, az államoknak ilyenén keletkezése nem lett volna lehetséges.

LXXXVIII.

265. Ez a földtörvény a világ legelső földbirtokrendezését jelenti s a dolog természetéből folyik, hogy a szűkebbkörű szabályozást sem elképzelni, sem megérteni nem tudunk.

266. Ez az agrártörvény az emberi együttélésben lehetséges háromféle birtokot háromféle személy szerint különböztette meg: a plebejusok számára a bonitarbirtokot; az atyák számára a fegyverrel megőrzött s következképpen nemesi quiritar birtokot és végül arisztokratikus köztársaságokban a souverain hatalomnak fenntartott az eminens birtokot, azaz a signoriát.

LXXXIV.

267. Aristoteles politikájában van egy aranyhely, ahol a köztársaságok felosztásáról beszél és felemlíti a hősi királyságokat, melyek korában a királyok odahaza törvényt szolgáltattak, künn háborúkat folytattak s ők voltak a vallás feje.

268. Ez az alapigazság teljesen ráillik Theseus és Romulus hősi királyságára, amint az Plutarchos életrajzaiból illetőleg a római történetből megállapítható. A római királyok a szentségi dolgok királyai is voltak, ezért *reges sacrorum* nevet is viseltek. Éppen ezért mikor a királyokat Rómából kiűzték az isteni szertartások bizonyossága végett rex sacrorumnak nevezték ki a *fetialesek* fejét.

LXXXV.

269. Aristotelesnek ugyanabban az írásában találunk még egy másik aranyhelyet, ahol arról számol be, hogy a régi köztársaságokban a magánbűncselekmé-

nyek büntetésére és jóvátételére nem voltak törvények ; s azt állítja, hogy ez barbár népek szokása, mivel a népek fejlődésük kezdetén éppen azért barbárok, mert még nem szelídültek meg a törvények által.

270. Ez a sarktétel bizonyítja barbár időkben a párbaj és a bosszú szükségességét, amennyiben ezekben az időkben hiányzanak még a büntető törvények.

LXXXVI.

271. Ugyanabban az írásában egy további aranymondása Aristotelesnek, hogy a régi köztársaságokban a nemesek megesküdték, hogy a nép örök ellenségei lesznek.

272. Ez az alapigazság magyarázza meg a nemesek kevély fősvény és kegyetlen szokásait a plebejusokkal szemben, amint az régi római történetben kifejezetten olvasható. Mert hogy a megálmodott népi szabadság ellenére hosszú időn keresztül sanyargatták a népet, hogy saját költségén katonáik legyenek a háborúban, uzsorák tengerébe fullasztották őket, miket a nyomorultak megfizetni nem tudván, egész életükön keresztül magánbörtöneikben elzárva tartották őket, hogy munkával és fáradtsággal fizessék meg adósságaikat s ott zsarnoki módon, mint hitvány rab-szolgáknak, vesszőkkel verték meztelen válllaikat.

LXXXVII.

273. Az arisztokratikus köztársaságok igen nehezen bocsátkoznak háborúba, nehogy harcedzetteké tegyék a köznép sokaságát.

274. Ebből a sarktételből ered a római fegyverek igazságossága egészen a pún háborúig.

LXXXVIII.

275. Az arisztokratikus köztársaságok a nemesek rendjén belül őrzik meg a gazdaságot, mert e rend hatalmának a javára válik.

276. Ez az alapigazság magyarázza meg a rómaiaknak a győzelemben tanúsított nagylelkűségét, mellyel a legyőzötteknek csak fegyvereit vették el, de minden mást, kibírható adófizetési kötelezettség mellett, meghagytak bonitár tulajdonukban. S ez az oka annak is, miért elleneztek mindig az atyák a Gracchusok agrár-törvényeit ; nem akarták ugyanis gazdaggá tenni a népet.

LXXXIX.

277. A becsület a katonai vitézség legnemesebb ösztönzője.

XC.

278. Ha a népek békében a becsület terén versenyeznek egymással, a háborúban hősiessen kell viselkedniök : ezeknek, hogy becsületüket megtarthassák, azoknak, hogy megszerezhessék.

279. Ez a sarkigazság a római hősiesség alapelve a zsarnokok elűzésétől egészen a pún háborúig, amely idő alatt a nemesek természetszerűleg a haza üdvösségének szentelték magukat s ezzel rendjükön belül minden polgári becsüle-

tüket megőrizték, míg ugyanakkor a plebejusok igen említésreméltó vállalkozásokat hajtottak végre, hogy magukat méltóknak ismertessék el a nemesek becsületére.

XCI.

280. A versengés, mit a városokban a rendek folytatnak egymással, hogy igazságosságban egyenlővé váljanak, a köztársaságok nagyjátékelének leghatalmasabb eszköze.

281. Ez is a római hősiség egy másik kútfeje, melyet három közösségi erény táplál: a köznép nagylelkű akarása, hogy a polgári javakat az atyák törvényeivel az ő számukra is biztosítsák, az atyák ereje, mellyel saját rendjükön belül igyekeznek megőrizni ezeket a javakat és a jogtudósok bölcsessége e polgári jogi intézmények magyarázatában és kiterjesztésében új meg új esetekre. E három ok folytán tűnt ki az egész világon a római jogtudomány.

282. Mindezek az alapigazságok, a nyolcvannegyedikről kezdve a régi római történet való arculatát mutatják meg; a következő három sarkétel a részleteibe is bele óhajt világítani.

XCII.

283. A gyengék akarják a törvényeket, a hatalmasak megtagadják; a nagyra-törők hogy követőkre tegyenek szert, előmozdítják kialakulásukat; a fejedelmek, hogy a hatalmasakat egyenlőkké tegyék a gyengékkel, megvédik a törvényeket.

284. Ez az alapigazság első és második részében, az arisztokratikus köztársaságokban lefolyó hősi vetélkedések fáklyája, ugyanis e köztársaságokban a nemesek saját rendjük kebelén belül titokban akarják tartani a törvényeket, hogy saját kényüktől kedvüktől függjenek s a királyi kéz szolgáltassa azokat. Ezt a három okot hozza fel Pomponius jogtudós, mikor elmondja, hogy a római nép azzal az indokolással kívánta a XII táblás törvényt, hogy súlyosan nehezedett rá a *«ius latens, incertum et manus regia»*. S ez az oka, amiért az atyák vonakodtak, hogy a nép kérését teljesítsék, mondván *«mores patrios servandos, «leges ferri non oportere»* amint Halicarnassosi Dionisius számol be róla, aki jobb értesülésekkel bírt a római dolgokról, mint Livius (mert Marcus Terentius Varro adatainak ismeretében írt róluk, akit *«a rómaiak legtudósabbjának»* hívtak), s aki ebben a tárgyban homlok-egyenest ellenmond Liviusnak, mert ez utóbbi azt írja, hogy a nemesek *«desideria plebis non aspernari»*. Miért is ezek miatt és a többi még nagyobb véleménybeli különbség miatt, melyekről a *Principi del Diritto universale* (c. művemben) írtam, oly nagynek látszik az eltérés az első szerzők között, kik e mondákról körülbelül ötszáz év távlatából írtak, hogy a legjobb lesz, ha kettejük közül egyiknek sem hiszünk. Annál inkább nem, mivel abban az időben sem Varro nem hitt benne, aki *Rerum divinarum et humanarum* c. nagy művében a rómaiak összes isteni és emberi dolgait Latiumban eredeztette; sem Cicero, aki Quintus Mucius Scaevola, kora jogtudós fejedelme jelenlétében Marcus Crassus szónokkal azt mondatta, hogy a decemvirek bölcsessége messze felülmúlta Dracon és Solon bölcsességét, akik az athéniaknak adtak törvényt és Licurgos bölcsességét, aki a spártaiaknak adott törvényt: ami annyit jelent, hogy a XII táblás törvény sem Athénból sem Spártából nem jött Rómába. Úgy hisszük, ezzel megtaláltuk az igazságot. Cicero ugyanis

azért léptette közbe Mucius Scaevolát éppen azon az egyetlen egy napon — az ő idejében a litteratus emberek között annyira el volt terjedve ez a monda, mely a tudósok fennhíjazásából eredt, akik a saját tudományuk számára minél bölcsebb eredetet kerestek (ez világlik ki ugyancsak Crassusnak következő szavaiból: «*Tremant omnes; dicam quod sentio*») — nehogy azt vethessék ellene, hogy egy szónok a római jog történetéről mer beszélni, mikor az a jogászok tudományához tartozik (lévén akkor e két foglalkozás még egymástól elkülönült); (ezért), ha Crassus ebben az ügyben téveset mondott volna, Mucius biztosan figyelmeztette volna, amint-hogy, Pomponius tudósítása szerint, az ugyanabban a vitában résztvevő Servius Sulpiciust is figyelmeztette, mondván, hogy «*turpe esse patricio viro ius, in quo versaretur, ignorare*».

285. De még inkább mint Cicero és Varro Polibius szolgálat számunkra egy megcáfolhatatlan bizonyítékot afelől, hogy nem kell hinnünk sem Dionisiusnak, sem Liviusnak, hiszen Polibius kétségtelenül többet értett a politikához, mint ez utóbbi kettő és kétszáz évvel közelebb is élt a decemvirekhez, mint ez a kettő. Polibius (Giacomo Gronovio kiadásában a hatodik könyvben, a negyedik és sok további szám alatt) szilárd talajon állva vizsgálgatja az ő idejében virágzó híresebb száabd köztársaságok alkotmányát és megjegyzi, hogy a római különbözik az athénitől és a spártaitól mégpedig, nagyobb mértékben az athénitől, mint a spártaitól, holott azok, kik egyformáknak tartják az attikai és a római jogot, azt tartják, hogy inkább Athénből, mint Spártából jöttek a törvények, hogy elrendezzék Rómában a népi szabadságot, aminek előzőleg Brutus vetette meg az alapját. Viszont megjegyzi, hogy a római (köztársaság) hasonlít a karthágóihoz, akiről senki még csak nem is álmodta, hogy Görögország törvényeivel rendezték be szabad köztársaságnak, annyival is kevésbé, mivel a karthágóiaknak külön törvény tiltotta, hogy a görög tudományához értsenek. Mármost hogy lehet az, hogy egy ilyen tudós köztársaság kutató nem tette fel magának ezt a természetes kézenfekvő kérdést a különbözőségek okait kutatva: hogy lehet, hogy az egymástól különböző római és athéni köztársaság ugyanazon a törvények alapján rendeztetett be; és az egymáshoz hasonló római és karthágói köztársaság különböző törvények alapján? Hozz ezt a nagy dilemmát megoldjuk, szükségképen azt kell mondanunk, hogy Polibius idejében még nem született meg Rómában az a monda, hogy a szabad népi kormány berendezéséhez Athénből a görög törvények hozattak be.

286. Ugyanez az alapigazság harmadik részében utat nyit a nagyratörőknek a népi köztársaságokban, hogy a monarchia felé menjenek, mivel elősegíti a népnek azt a természetes óhaját, hogy nem értvén meg semmi általános dolgot, külön-külön törvényt akar minden részletkérdésben. Ezért Silla, a nemesi párt feje legyőzvé Mariust a népi párt fejét és arisztokratikus kormányral szervezvé újja a népi államot, az örökös Questiókkal segített a törvények sokaságán.

287. S végül ugyanez az alapigazság, mégpedig az utolsó részében, a rejtett oka annak, hogy a római fejedelmek Augustustól kezdve megszámlálhatatlanul sok magánügyekre vonatkozó törvényt hoztak, és hogy Európa uralkodói és hatalmai mindenütt bevették királyságaikba és szabad köztársaságaikba a római civiljog és a kánonjog corpusát.

XCIII.

288. Mivel a népi köztársaságokban a törvényekkel teljesen megnyílt a tiszt-ségek kapuja a bennük parancsoló fősvény sokaság előtt, a békében nem maradt más hátra, mint többé nem a törvényekkel, hanem a fegyverekkel versengeni a hatalomért ; a hatalom számára pedig nem maradt más hátra, mint a meggazda-godás célját szolgáló törvényeket hozni, amilyenek pl. Rómában a Gracchusok törvényei voltak ; mindebből egyszerre származtak polgárháboruk az ország hatá-rain belül és jogtalan háboruk az ország határian kívül.

289. Ez az alapigazság, az ellentét folytán minden időkre kihangsúlyozza a Gracchusok római hősiségét.

XCIV.

290. A természetes szabadság annál vadabb, minél jobban kapcsolódnak hozzá a javak az emberek testéhez, a polgári szolgaság pedig azokban a szerencse-
adta javakban reked meg, melyek nem szükségesek az élethez.

291. Ez az alapigazság, első részében az első népek természetes hősiségét fejti meg ; második részében a monarchiák természetes alapja.

XCIV.

292. Az emberek először az alárendeltségből igyekeznek kiszabadulni és egyenlő-
séget óhajtanak : mint a köznép az arisztokratikus köztársaságokban, melyek
végül is népi köztársaságokká válnak. Azután igyekeznek felülmulni a velük egyenlő-
ket : íme a népi köztársaságok példája, melyek a hatalmasok köztársaságává zül-
lenek. Végül a törvények uralma alá akarnak kerülni : íme az anarchiák, vagyis
a fékevesztett népköztársaságok, melyeknél rosszabb zsarnokság nincsen, mert
annyi zsarnok van bennük, ahány vakmerő és züllött ember csak van a városban.
Ezekben a nép, mikor rájön saját bajaira, monarchiák alá menekül ; ez a termé-
szetes hogy gyógyulást találjon királyi törvény, mellyel Tacitus a római monarchiát
törvényesíti Augustus alatt, «qui cuncta, bellis civilibus fessa, nomine 'principis'
sub imperium accepit».

XCVI.

293. A törvényen kívüli szabadság természetes állapota, midőn a családokon
felépültek az első városok, a nemeseket fék és tehereltűrésére alkalmatlanokká
tette : íme az arisztokratikus köztársaságok, melyekben a nemesek az urak. Később
a nagy számban növekvő és háborukban megedződő köznép kényszeríti a neme-
seket, hogy a néppel egyformán tűrjön minden törvényt és terhet : így járnak a
nemesek a népi köztársaságokban. Végül csakhogy megmenthessék kényelmes
életüket, természetszerűleg egyetlenegynek az uralma alá hajlanak : így a nemesek
a monarchiákban.

294. Ez a két alapigazság, az előzőekkel egyetemben, mégpedig a hatvan-
hatodikon kezdve, a feljebb említett örök eszmei történelem alapelveit alkotja.

ÚJ OLASZ TUDOMÁNYOS KÖNYVEK

VALLÁS ÉS BÖLCSELET

BENEDICTUS (S.) — *San Benedetto Abb.: La «Regula Monasteriorum». Testo, introduzione e note del Card. A. Ildefonso Schuster, Arcivescovo di Milano.* Torino, S. E. I., 1942, pp. 490, L. 35.

Szent Benedek Regulájának eredeti kritikái szövegén alapuló kiadás fordítással és magyarázatokkal.

CECHELLI CARLO, *La conversione del centurione Cornelio e le primizie della romanità cristiana.* Roma, R. Ist. di studi romani, 1942, pp. 19, L. 4.

Quad. di studi romani, 10.

FOBERTI FRANCESCO, *Gioacchino da Fiore e il gioacchinismo antico e moderno.* Padova, C. E. D. A. M., 1942, pp. 269, L. 35.

«Problemi d'oggi». Collana di filos. e storia della filosofia, dirett. C. Ottaviano e G. Flores D'Arcais : Seconda serie, 8.

GIUSSO LORENZO, *Filosofia e immagine cosmica.* Roma, Perrella, 1942, pp. 290, L. 35.
Bibl. di filosofia, dirett. A. Aliotta.

PADOVANI UMBERTO A., *Storia della filosofia, con particolare riguardo ai problemi politici, morali e religiosi. Vol. I:*

Introduzione, il pensiero indiano, il pensiero classico. Como, Cavalleri, 1942, pp. 321, L. 40.

Collez. filosofica, dirett. U. A. Padovani.

PICO DELLA MIRANDOLA GIOVANNI — *G. Pico Della Mirandola: De hominis dignitate. Heptaplus. De ente et uno. E scritti vari a cura di Eugenio Garin.* Firenze, Vallecchi, 1942, pp. 601, L. 80.

R. Ist. di studi filosofici. Ediz. naz. dei classici del pensiero italiano, 1.

VICO GIAMBATTISTA, *La Scienza Nuova Seconda, giusta l'edizione del 1744, con le varianti dell'edizione del 1730 e di due redazioni intermedie inedite, a cura di Fausto Nicolini. Terza edizione riveduta e arricchita di postille inedite d'un discepolo. Parte prima, libri I—II.* Bari, Laterza e f. i. 1942, pp. 386.

Scrittori d'Italia, 112. Opere di G. B. Vico, IV—I.

— — *Parte seconda. Libri III—V e Appendice.* Bari, Laterza e f. i. 1942, pp. 419. A két kötet ára L. 100.

Scrittori d'Italia, 113. Opere di G. B. Vico, IV—II.

NICOLINI NICOLA, *L'istituto orientale di Napoli. Origini e statuti.* Roma, «Ediz. universitarie», 1942, pp. 378, L. 50.

R. Ist. Univ. Orientale di Napoli. Studi e documenti, 1.

PERISSINOTTO ANTONIO, *Il ritorno alla grammatica. — Note di psicologia e didattica secondo il metodo globale.* Padova, C. E. D. A. M., 1942, pp. 82, L. 10.

Quad. di pedagogia, dirett. G. Flores D'Arcais, 3.

SOCIETAS JESU — *La Ratio studiorum e la parte quarta delle Costituzioni della Compagnia di Gesù. Traduzione con introduzione e note di Mario Barbera S. I.* — Padova C. E. D. A. M., 1942, pp. 149, L. 12.

Quad. di pedagogia, dirett. G. Flores D'Arcais, 2.

TÖRTÉNELEM, ÉLETRAJZ

BERZERO GIORGIO — *Vita di Gerolamo Savonarola.* Brescia, «Queriniana» 1942, pp. 358, L. 18.

MODICA MARCO, *Diplomatica. Diplomatica generale e speciale. Cronologia e sigillografia. Con 12 tavole fuori testo.* Milano, Hoepli, 1942, pp. 420, L. 60.

PANZINI ALFREDO — *Alfredo Panzini, Accad. d'Italia: Il Conte di Cavour. Con trentadue illustrazioni.* Milano, Mondadori 1942, pp. 378, L. 35.

«Le scie».

JOGTUDOMÁNY, KÖZGAZDASÁG ÉS POLITIKA

ALBERTI LEON BATTISTA, *Momus o del principe. Testo critico traduzione, introduzione e note a cura di Giuseppe Martini.* Bologna, Zanichelli, 1942, pp. 297, L. 40.

I. N. C. F. «Scrittori politici italiani» dirett. G. Mancini, 13.

AMICUCCI ERMANNIO, *Nizza italiana. Con documenti, autografi, stampe e fotografie.* Milano, Mondadori, 1942, pp. 317, L. 16.

BETTI EMILIO — *Emilio Betti, della R. Univ. di Milano Istituzioni di diritto romano. Volume primo. Seconda edizione.* Padova, C. E. D. A. M., 1942, pp. 517, L. 120.

BIANCHETTI GIUSEPPE, SCALISE BRUNO, *Appunti di diritto aeronautico.* 1942, pp. 517, L. 52.

R. Univ. di Roma. Fac. di Giurisprudenza. Ist. di Diritto Aeronautico.

BONAUDI EMILIO — *Avv. Prof. Emilio Bonaudi, della R. Univ. di Torino: Istituzioni di diritto pubblico.* Torino, GUF.

1942, pp. 376, L. 88.

BOVA PASQUALE, *Relazioni tra la Chiesa e lo Stato Italiano in rapporto al Concordato con la Santa Sede. Seconda edizione.* Roma, I. R. C. E., 1942, pp. 47, L. 2.

Quad. Italiani. Serie. I: La costituzione dello Stato Fascista.

BREZZI PAOLO, *La diplomazia, pontificia.* Milano, I. S. P. I. 1942, pp. 449, L. 50.

«La diplomazia italiana». Dirett. C. Morandi.

DE ROBERTIS FRANCESCO M., *Sull'efficacia normativa delle costituzioni imperiali. II. I rescripta principum; III. Generalis specialis personalis constitutio — ius commune — ius singulare-privilegium.* 1942, pp. 194, L. 00.

Dagli «Annali della Fac. di Giurisprudenza della R. Univ. di Napoli», Nuova Serie, 4, 1941.

GIAQUINTO ADOLFO, *Guarentigie della giustizia nella pubblica amministrazione. Seconda edizione.* Roma, I. R. C. E., 1942, pp. 36, L. 2.

Quad. italiani. Serie I: La costituzione dello Stato fascista.

HASPONI ENRICO, *Il potere disciplinare. Volume primo. Natura giuridica e Soggetti attivi.* Padova, C. E. D. A. M., 1942, pp. 268, L. 50.

R. Univ. di Firenze, Ist. di diritto amministrativo, dirett. S. Lessona, 2.

JUS GENTIUM. *Annuario italiano di diritto internazionale: IV.* Napoli, S. A. E. N., 1942, pp. 103.

MANZINI VINCENZO, *Trattato di diritto processuale penale italiano, con prefazione di Alfredo Rocco, Ministro della giustizia. Seconda edizione aggiornata e accresciuta. Volume I: Storia: Principi fondamentali: La legge processuale penale; L'oggetto del processo penale.* Torino, U. T. E. T., 1942, pp. 487, L. 80.

MINOLI EUGENIO, *L'acquiescenza nel processo civile.* Milano, F. Vallardi, 1942, pp. 459.

MIRABELLA GIUSEPPE, *Contributo allo studio sulla continuità storica del pensiero economico.* Palermo, Ciuni, 1942, pp. 51, L. 10.

— — *Il credito nella teoria della statica.* Palermo, Ciuni, 1942, pp. 54, L. 10.

— — *Linee teoriche di una ricostruzione economica sulle basi della realtà del mercato.* Palermo. Sez. provinc. dell'I. N. C. F., 1942, pp. 195, L. 30.

Contributi del Centro di studi autarchici e coroprativi della Sez. di Palermo dell'I. N. C. F., 1.

PERTICIONE, GIACOMO: *Linee di storia del Comunismo.* Milano, I. S. P. I., 1942, pp. 352, L. 30.

Man. di politica internazionale, 35.

PINI, GIUSEPPE: *Le strade nell'Africa Orientale Italiana.* Roma I. R. C. E., 1942, pp. 24, L. 2.

Quad. italiani. Serie XV: L'Africa italiana.

SALUTATI, COLUCCIO: *Il trattato «De tyranno» e lettere scelte a cura di Francesco Ercole.* Bologna, Zanichelli, 1942, pp. 276, L. 40.

I. N. C. F. «Scrittori politici italiani» dirett. G. Mancini, 9.

SERTOLI, SALIS RENZO: *Imperi e colonizzazioni.* Milano, I. S. P. I., 1942, pp. 359, L. 30.

Man. di politica internazionale, 33.

SEVERI, GIBERTO: *L'oscura filosofia del Comunismo.* Roma, Ediz. italiane, 1942, pp. 189, L. 18.

SIMEONE, LORENZO M.: *De condicione iuridica parvarum domorum religiosorum.* Padova, «Il Messaggero di S. Antonio», 1942, pp. 302, L. 30.

STATERA, VITTORIO: *La colonizzazione demografica della Libia.* Roma, I. R. C. E., 1942, pp. 29, L. 2.

Quad. italiani, Serie XV: L'Africa Italiana.

TOTARO, LUIGI: *La tutela penale della disciplina economica di guerra.* Firenze, S. A. P. E. T., 1942, pp. 398, L. 30.

TORRE, AUGUSTO: *Alla vigilia della guerra mondiale 1914—1918.* Milano, I. S. P. I., 1942, pp. 389, L. 30.

TROISI, MICHELE: *Le premesse Etico-politiche del sistema di economia civile ai Antonio Genovesi.* Bari, Cressati, 1942, pp. 89.

VIRGA, PIETRO: *La potestà normativa del Capo del Governo.* Palermo, Palumbo 1942, pp. 172, L. 30.

AGOSTINI, AMINTO: — *Dott. Ing. Aminto Agostini: Topografia e disegno topografico. Vol. primo. Trigonometria piana. Primi elementi di topografia. Seconda edizione riveduta con 107 problemi ed esercizi e 106 figure nel testo.* Milano, Hoepli, 1942, pp. 191. L. 28.

CASINI, PIERO: — *La bonifica di Mussolinia in Sardegna. Seconda edizione.* Roma, I. R. C. E. 1942, pp. 28. L. 2.

Quad. italiani. Serie XI: L'agricoltura nel Regime fascista.

CASTELFRANCHI, GAETANO: *Prof. Dott. ing. Gaetano Castelfranchi del Cons. Naz. delle Ricerche: Scienza delle Costruzioni. Teoria ed applicazioni. Seconda edizione rinnovata e notevolmente aumentata. Vol. primo, con 911 illustrazioni e 312 esercizi.* Milano, Hoepli, 1942, pp. 666, L. 135. Bibl. tecnica.

— — *Volume secondo. Con 515 illustrazioni e 100 esercizi.* Milano, Hoepli, 1942. L. 125. Bibl. tecnica.

CLAUSETTI, ENRICO: *L'ingegneria militare dei Romani. Con 6 tavole fuori testo.* Roma, Ist. di studi romani, 1942, pp. 26, L. 4.

Quad. dell'Impero. La scienza e la tecnica ai tempi di Roma Imperiale, 18.

E művében a szerző a rómaiak katonai műszaki szervezeteit tanulmányozva a főbb erődműveket (castra, castella, urbes, limes stb.) vizsgálja. Végül a hadigépek leírása egészíti ki az értékes tanulmányt.

CONVEGNO DI STUDI OLIVICOLI: *Firenze — Convegno di studi olivicoli.* Firenze, 15—17 maggio 1942, XX, 1942. pp. 100, L. 45.

R. Acc. dei Georgofili. Ente economico dell'olivicoltura.

CUTTICA, AMEDEO: *Motorizzazione delle ferrovie italiane.* Roma, I. R. C. E. 1942. pp. 42, L. 2.

Quad. italiani. Serie XIV: Comunicazioni e trasporti in regime fascista.

FERAUDI, BENEDETTO: *Meccanica tecnica. Volume primo: Meccanica generale. Resistenze passive. Seconda edizione riveduta con 219 figure, 80 problemi risolti, un'appendice sulle misure del Sistema Giorgi ed 8 tavole fuori testo.* Milano, Hoepli, 1942, pp. 267, L. 28.

GOFFI, VALENTINO: *Il disegnatore meccanico. Nozioni tecniche generali di matematica, meccanica, disegno meccanico, termodinamica, metallurgia, macchine e caldaie a vapore, meccanismi idraulici, compressori d'aria, motori a combustione interna ecc., ecc. Nona edizione ricompilata da Carlo Goffi con 472 illustrazioni nel testo.* Milano, Hoepli, 1942, pp. 564, L. 28.

Man. Hoepli.

GUIDI CAMILLO — *Prof. Ing. Camillo Guidi, Accad. d'Italia; Esercizi sulla Scienza delle Costruzioni. Sesta edizione. Ristampa. Con appendici.* 1942, pp. 296, L. 38.

LANCELOTI, ARTURO: *La redenzione dell'Agro Pontino. Seconda edizione.* Roma, I. R. C. E., 1942, pp. 30, L. 2.

Quad. italiani. Serie XI: L'agricoltura nel Regime fascista.

PANSERI, CARLO — *Prof. Ing. Carlo Panseri: L'alluminio e le sue leghe. Trattato generale di metallurgia, metallografia e tecnologia. Volume secondo: Tecnologia e applicazioni. Tomo 1°: Tecnologia metallurgica, 543 figure nel testo, XII tavole fuori testo e 58 tavole.* Milano, Hoepli, 1942, pp. 568, L. 150.

TADOLINI, SCIPIONE: *Bonifica e risanamento urbano nel quadro del piano territoriale dell'Urbe. Con 4 tavole fuori testo.* Roma, Ist. di Studi romani, 1942, pp. 29, L. 4.

Quad. della Roma di Mussolini. Il piano regolatore di Roma Imperiale, 14.

UNIVERSITÀ (R) DEGLI STUDI, Napoli, *Facoltà Agraria di Portici — Annali della facoltà di agraria di Portici della R. Università di Napoli — Seria terza. Vol. XIII.* 1942, pp. 376.

PULLÉ, GIORGIO: *L'Ucraina. Con 8 cartine.* Roma, Cremonese, 1942, pp. 93, L. 12.

«Paesi d'attualità», dirett. E. Migliorini, 13.

RICCARDI, RICCARDO: *I paesi del Cascaio. Con 10 cartine.* Roma, Cremonese, 1942, pp. 99, L. 15.

«Paesi d'attualità», dirett. E. Migliorini, 10.

VALERI, DIEGO: *Guida sentimentale di Venezia.* Padova. «Le tre Venezie», 1942, pp. 126, L. 20.

ORVOSTUDOMÁNYOK

CANDELA, NICOLÓ — Prof. Dott. Nicoló Candela: *Il ciclo sessuale della donna. Fisiologia della mestruazione. Presentazione del Prof. Dott. P. Gajami della R. Univ. di Roma.* Palermo, Flaccovio, 1942, pp. 545, L. 180.

CARELLI, AUGUSTO — Augusto Carelli: *Contributi alla storia dell'antica medicina indiana.* Milano—Roma, «Arte e storia», 1942, pp. 100, L. 22.

I. S. M. E. O. Centro per lo Studio della medicina indigena, 2.

CIPRIANI, MARIANO — Dott. Mariano Cipriani: *I nomi di persona nella terminologia dermo e venereo-pratica (Sintomi, sindromi e malattie).* Dizionario. Prefazione del Prof. A. Pasini, della R. Univ. di Milano. Ascoli Piceno, Soc. tipolitogr. editrice, 1942, pp. 407, L. 65.

CREPET, MASSIMO, MORO, MAURIZIO — Dr. Massimo Crepet, Dr. Maurizio Moro: *L'importanza del fegato da stasi per la produzione degli edemi nello scompenso cronico di cuore.* Belluno, C. E. L. A. S. 1942, pp. 64, L. 20.

Ist. di Clinica medica generale e terapia medica della R. Univ. di Padova. Collana di monografie di «Acta medica patavina», dirett. P. Bastai e G. C. Dogliotti.

DI MACCO, GENNARO, *Pellagra e acido nicotinico. Recenti contributi italiani.* G. Di Macco della R. Univ. di Torino. Torino, I. T. E. R., 1942, L. 25.

«Attualità di scienze mediche».

LA GRUTTA, LUDOVICO, *Immunchimica. Odierni aspetti chimici e chimici-fisici.* Dott. Ludovico La Grutta, della R. Univ. di Palermo. Torino, I. T. E. R., 1942, pp. 63, L. 30.

«Attualità di scienze mediche».

MIOTTI, TITO, *Lo sperma. Biologia, patologia, clinica. 18 tabelle e 63 figure nel testo.* Dott. Tito Miotti della R. Univ. di Torino. Prefazione del Prof. G. Di Macco, della R. Univ. di Torino. 1942, pp. 178, L. 70.

«Attualità di scienze mediche».

PALMIERI, VINCENZO MARIO — Prof. Vincenzo Mario Palmieri, della R. Univ. di Napoli: *Medicina legale assicurativa. Vol. secondo: Assicurazioni di «Previdenza sociale». Le assicurazioni di malattia. L'assicurazione sulla vita.* Milano, F. Vallardi, 1942, pp. 419, L. 90.

PARENTI, GIANCARLO — Giancarlo Parenti della R. Univ. di Catania: *L'edema cerebrale in neurochirurgia. Studio clinico sperimentale con 45 figure nel testo. Prefazione del Prof. A. M. Doliotti.* Torino, «Minerva medica», 1942, pp. 194, L. 90.

PIOLTI, MARIO, MARTINENGO, VITTORIO, *Il liquido cefalo-rachidiano nella diagnostica clinica con particolare riguardo ai metodi di laboratorio.* Mario Piolti, della R. Univ. di Torino, Vittorio Martinengo. Con prefazione del Prof. Dino Bolsi. Torino, I. T. E. R., 1942, pp. 734, L. 120.

«Attualità di scienze mediche».

ACCADEMIA (L') DEL CIMENTO: *Parte Prima*. Firenze, Barbèra, 1942. pp. 500.

Edizione nazionale delle opere dei discepoli di G. Galilei, a cura di G. Abetti e di P. Pagnini, 1.

FILONARDI, LUIGI, *Elementi di elettrometria umana. Radiestesia, o ricerca e percezione delle sostanze, degli esseri e delle forze attraverso le loro estrinsecazioni e proprietà che non cadono sotto i nostri cinque sensi. Volume di 168 pagine, con 17 tavole fuori testo*. Brescia, Vannini, 1942, L. 12.

Bibl. di radiestesia Vannini, dirett. P. Zampa.

MARLETTA, GIUSEPPE — *Prof. Giuseppe Marletta, della R. Univ. di Catania: Geometria analitica. Seconda edizione con*

aggiunte e perfezionamenti. Torino, S. E. I., 1942, pp. 235. L. 90.

MAZZONI, PACIFICO — *Pacifico Mazzoni della R. Univ. di Bari: Matematica finanziaria. Volume I: Parte generale, terza edizione*. Bari, Macri, 1942, pp. 242, L. 55.

MENEGHINI, DOMENICO — *Prof. Domenico Meneghini, della R. Univ. di Padova: Chimica applicata ed industriale. Volume primo. Illustrato con 104 figure e 3 tavole fuori testo. 2ª edizione riveduta ed ampliata*. Milano, F. Vallardi, 1942, pp. 335. L. 65.

USAI, GIUSEPPE — *Giuseppe Usai, della R. Univ. di Catania: Complementi di matematiche generali per gli studenti di facoltà universitarie e per le persone colte. Seconda edizione riveduta e ampliata*. Torino, S. E. I., 1942, pp. 283, L. 100.

IRODALOMTÖRTÉNET, MŰVÉSZETTÖRTÉNET

ANNALI ALFIERIANI *del Centro nazionale di Studi alfieriani, I*. Asti, Casa d'alfieri, 1942, pp. 280, L. 70.

BIANCHI, ENRICO, *Come si dice. Manuale di pronunzia e di scrittura*. Firenze, Salani, 1942, pp. 366, L. 15.

BOSCO, UMBERO, *Tre letture dantesche*. Roma, Ediz. italiane, 1942, pp. 58.

DEL GRANDE, CARLO, *Note filologiche*. Napoli, Loffredo, 1942, pp. 102, L. 25.

GENTILE GIOVANNI, *Vittorio Alfieri uomo, di Giovanni Gentile*. Asti, Casa d'Alfieri, 1942, pp. 28, L. 5.

Centro nazionale di Studi alfieriani. Testimonianze, 2.

MARCHESI, CONCETTO, *Livio e la verità storica*. Padova, C. E. D. A. M., 1942, pp. 26. L. 5.

Opuscoli accademici a cura della Fac. di lettere e filosofia della R. Univ. di Padova. Serie liviana, 1.

PETRARCA, FRANCESCO, *Le familiari*.

Edizione critica per cura di Vittorio Rossi. Volume quarto per cura di Umberto Bosco: Libri XX—XXIV e indici con un ritratto. Firenze, Sansoni, 1942, pp. 431, L. 100.

Ediz. nazionale delle opere di F. Petrarca, 13.

SALMI, MARIO: *L'arte italiana. Vol. II: L'arte gotica e l'arte del primo Rinascimento. 500 illustrazioni nel testo e fuori testo*. Firenze, Sansoni, 1942, pp. 368, L. 40.

TERENTIUS (PUBLIUS) AFER — *P. Terenzio Afro: Commedie. Testo e versione poetica di Guido Vitali: La donna di Andro — I due fratelli*. Bologna, Zanichelli, 1942, pp. 425, L. 30. Poeti di Roma.

USELLINI, GIANFILIPPO, ARNALDO BECCARIA, *Gianfilippo Usellini. 36 tavole*. Milano, Hoepli, 1942, pp. 28, L. 15.

Arte moderna italiana, a cura di G. Scheiwiller, 39. Serie A: pittori, 25.

ZANCAN, PAOLA: *Floro e Livio*. Padova, C. E. D. A. M., 1942, pp. 78, L. 14.

Opuscoli accademici a cura della Fac. di lettere e filosofia della R. Univ. di Padova. Serie liviana, 2.

SEBASTIANI, ANTONIO — *Prof. Antonio Sebastiani della R. Univ. di Roma: L'ipertensione arteriosa*. Firenze, Vallecchi, 1942, pp. 280, L. 25.

Collana di attualità di medicina pratica, dirett. C. Frugoni.

SERRA GIOVANNI, *Etologia, terapia e profilassi delle malattie tropicali*. Milano—Roma, «Arte e Storia», 1942, pp. 910, L. 120.

STAZZI, PIETRO, MIRRI, ADELMO — *P. Stazzi della R. Univ. di Milano, A. Mirri: Malattie infettive degli animali domestici*. Sesta ediz. riveduta e aggiornata. 1942, pp. 718.

TORELLI, GASTONE: *La roentgenchimo-grafia toracica nella tubercolosi polmonare*. 1942, pp. 145, L. 30.

Ist. «Carlo Forlanini».

VACCA, CAVALLOT ANDREA: *Sull'endoarterite obliterante giovanile: Dott. Andrea Vacca Cavallot*. 1942, pp. 61, L. 40.

«Attualità di scienze mediche».

VERDE, MICHELE: *La rosolia. Sua evoluzione e diagnosi in rapporto agli esantemi febbrili e ad altre infezioni della infanzia: Dott. M. Verde*. 1942, pp. 203, L. 30.

Ist. d. Clinca pediatrica della R. Univ. di Napoli.

BIBLIOGRÁFIA

BARBERI, FRANCESCO — *Paolo Manuzio e la stamperia del popolo romano (1561—1570). Con documenti inediti*. 1942, pp. 211.

Min. dell'Educ. nazionale. Direz. gen. delle Biblioteche. Studi di bibliografia, 1.

FALCHI ENRICO, *Pezze d'appoggio. Ap-punti bibliografici sulla letteratura italiana contemporanea. Seconda serie*. Firenze, Le Monnier, 1942, pp. 112, L. 15.

GALLO, ALFONSO — *A. Gallo: Il R. Istituto di patologia del libro in Roma. Seconda edizione*. Roma, I. R. C. E. 1942, pp. 31, L. 2.

Quad. italiani. Serie VIII. Accademie, biblioteche, archivi e istituti di alta cultura.

RIDOLFI, ROBERTO, *Opuscoli di storia letteraria e di erudizione: Savonarola—Machiavelli—Guicciardini—Giannotti*. Firenze, «Bibliopolis», 1942, pp. 217, L. 80.

SIGNORELLI, LUIGI, *Gli Archivi*. Roma, I. R. C. E., 1942, pp. 30, L. 2.

Quad. italiani. Serie VIII: Accademie, biblioteche, archivi e istituti di alta cultura.

OLASZ SZEMLÉ

STUDI ITALIANI IN UNGHERIA

SOMMARIO

	Pag
EUGENIO SZINYEI MERSE: <i>L'Italia nell'antico Parlamento ungherese</i>	1259
GIULIO SZEKFÜ: <i>Cent'anni dalla nascita di Guglielmo Fraknói</i>	1267
LUIGI ZAMBRA: <i>Le Università italiane ed il rinascimento ungherese</i>	1275
GIULIO KOVÁTS: <i>CIVITAS SOLIS. Le questioni della collettività e dell'educazione nell'Utopia del Campanella</i>	1284
GUSTAVO MAKAY: <i>Poeti e scrittori magiari sull'Italia</i>	1318
LADISLAO BATÓ: <i>La Scuola Fascista. II.</i>	1340
PIROSKA SZEMZÖ: <i>Gabriele D'Annunzio e l'Ungheria</i>	1377
RECENSIONI — Fioretti di S. Francesco. Trad. G. Kaposy (<i>R. Pian</i>) — Giovanni Comisso: <i>Agenti segreti veneziani nel 700.</i> Trad. A. Szerb e L. Pongrácz (<i>O. Degregorio</i>) — Giovanni Jajczay—Elemér Schwartz: <i>Il Natale nell'arte</i> (<i>G. Libertini</i>)	1388
ANTOLOGIA — Dalla «Scienza Nuova» di G. B. Vico (trad. <i>Paolo Ruzicska</i>) ...	1392
NUOVI LIBRI SCIENTIFICI ITALIANI	1400
SOMMARIO E RIASSUNTI IN ITALIANO	1409

MAGGIO—GIUGNO 1943/XXI

DIRETTORE

ALDO BIZZARRI

RESPONSABILE PER LA REDAZIONE E L'EDIZIONE

GIOVANNI ECSÖDI

Direzione e Redazione: Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria
Budapest, VIII., Sándor-utca 8. Telefono: 338—302 és 338—324

Amministrazione: Franklin-Társulat Magyar Irod. Int. és Könyvnyomda
Budapest, IV., Egyetem-u. 4. Telefono: 187—947 és 185—618

Abbonamento annuo Pengő 20. Sostenitore Pengő 100. Un numero Pengő 4.
Numero del conto corrente postale: 16,853

Si pubblica ogni due mesi in volumi di 160 pagine

L'ITALIA NELL'ANTICO PARLAMENTO UNGHERESE

di EUGENIO SZINYEI MERSE

r. ministro dei culti e della pubblica istruzione

In questo discorso per l'inaugurazione della nuova sede centrale dell'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria, l'illustre oratore ha voluto ricordare alcune dichiarazioni tra le più importanti che, relative agli avvenimenti della storia italiana, furono pronunciate dai deputati ungheresi nel vecchio Parlamento.

Gli avvenimenti che in tale discorso ha menzionato, sono il compimento dell'unità italiana, la morte di Vittorio Emanuele II e di Giuseppe Garibaldi, la conclusione della Triplice Alleanza e la partecipazione italiana al lutto dell'Ungheria per la morte di Luigi Kossuth.

Nel compimento dell'unità italiana il deputato Helfy vedeva il trionfo dell'Umanità intera e, commemorando il Re Galantuomo, metteva in rilievo l'influsso che egli ebbe sulla trasformazione generale dell'Europa.

In occasione della morte di Giuseppe Garibaldi, il deputato Irányi rivelò la storia dell'offerta generosa con cui «l'eroe dei due mondi» volle contribuire a mitigare le sofferenze prodotte in Ungheria dalla grande carestia del 1863.

Dopo le esequie solenni di Luigi Kossuth, il deputato Babó rendeva soprattutto deferente omaggio al cavalleresco re d'Italia il quale, unico tra i sovrani europei, chinò il capo incoronato davanti al genio di Kossuth.

L'Oratore, concludendo, esprime la certezza che nel nuovo palazzo, opera del valoroso architetto ungherese Ybl, ispirata al rinascimento italiano, l'Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria svolgerà la sua attività in un modo conforme e degno della tradizionale amicizia tra le due nazioni che sempre e tanto esplicitamente si è manifestata nella parola degli uomini politici ungheresi.

CENT'ANNI DALLA NASCITA DI GUGLIELMO FRAKNÓI

di GIULIO SZEKFÜ

preside della facoltà di lettere e filosofia della R. Università di Budapest

L'A. nella breve commemorazione dà un quadro sintetico della vita ed attività del vescovo Guglielmo Fraknói, nato nel 1843, — segretario generale dell'Accademia d'Ungheria. Lo storiografo Fraknói rappresenta l'epoca feconda della scienza magiara da cui tra l'altro nacquero le ricerche delle relazioni tra l'umanesimo italiano e quello

ungherese. Fu tra i primi studiosi che lavorarono sulla scarta dei materiali degli archivi e delle fonti storiche. Lavorò negli archivi del Vaticano, gettò le basi con la donazione all'Accademia della propria biblioteca e della sua villa di Roma, dell'Istituto Storico Ungherese della stessa città. La sua «nobile mania» erano le ricerche Corviniane continuate fino alla morte avvenuta nel 1924. La sua vita fu quella del grande scienziato, del pellegrino della Roma eterna, dell'appassionato ed infaticabile studioso, e dell'uomo puro e buono. Delle sue opere si dà alla fine dell'articolo una bibliografia spiegata in italiano.

LE UNIVERSITÀ ITALIANE ED IL RINASCIMENTO UNGHERESE

di LUIGI ZAMBRA

ordinario di lingua e letteratura italiana nella R. Università di Budapest

L'A., dopo essersi soffermato ad illustrare l'importanza delle università italiane (specie di quelle dell'Alta Italia Bologna, Padova, Ferrara) — assiduamente frequentate dalla gioventù ungherese fin dal sec. XIII — per la diffusione in Ungheria delle grandi correnti spirituali europee, afferma che tale importanza non è menomata affatto dallo studio di Pécs (Cinquechiese), fondato nel 1367 da Luigi il Grande sul modello dello Studio di Bologna, al fine di neutralizzare le influenze politico-spirituali dell'università tedesca creata a Praga nel 1347 dall'imperatore Carlo IV. Rileva quindi l'intensa e decisiva partecipazione della gioventù ungherese uscita dalle università dell'Alta Italia alla vita culturale e politica dell'Ungheria ed il continuo e secondo afflusso delle correnti spirituali europee — attraverso tale gioventù — in tutti i settori della vita ungherese sin dall'epoca di Luigi il Grande.

CIVITAS SOLIS

Le questioni della collettività e dell'educazione nell'Utopia del Campanella

di GIULIO KOVÁTS

professore di liceo

La Città del Sole di Tommaso Campanella è uno dei più arditi e più strani esemplari delle utopie-romanzi di Stato che seguono le orme di Platone e di Moro. Il suo autore quale domenicano ha una parte importante nella turbolenta vita spirituale e politica dell'Italia della sua epoca. Nell'estate del 1599 è coinvolto in una cospirazione contro il dominio spagnolo in Calabria e passa ventisette anni nelle prigioni dell'Inquisizione. Alleggeritagli la prigione spiega tosto un'attività letteraria di straordinaria ricchezza. Nel 1602 scrive la «Città del Sole» che fu pubblicata in latino per mezzo di un amico würtemberghese nel 1623 a Francoforte col titolo: Civitas Solis.

Nell'opera disegna una repubblica idealistica, naturalistica e teocratica a cui capo egli pone il papa o il Metaphysicus. Potenza, Sapienza ed Amore, lo ispirano e lo sorreggono nel disbrigo degli affari militari, nell'educazione del popolo e nelle necessità della vita materiale. E poichè la causa della formazione dell'egoismo è da ricercarsi nel disgregamento della vita della famiglia, lo Stato deve promuovere e rafforzare l'istituto della famiglia ed educare con la massima cura i futuri cittadini all'obbedienza incondizionata ed allo spirito di sacrificio per la collettività. Presupposto e base per la gerarchia di funzione deve essere una gerarchia di valore. Nell'educazione dei cittadini è di capitale importanza la questione del metodo. Nello spirito di Telesio, maestro di Campanella, l'insegnamento procede dall'applicazione integrale anche in questo campo del metodo

induttivo proprio delle scienze (studio della natura «iuxta propria principa»), la cui efficacia e fecondità sono illimitate.

La Città del Sole è caratterizzata da un'esposizione in certo modo primitiva rispetto a quella più dotta ed umanistica dell'Utopia di Moro, ma in compenso ha un più profondo sostrato filosofico, una più potente, più coraggiosa ed originale fantasia. L'accentuazione profonda dell'altruismo, il discernimento (che preparò le idee di Montesquieu) dei compiti e degli ambiti statali, l'identificazione della moralità e legalità, il prevalere assoluto delle tendenze realistiche nell'educazione, l'enunciazione del principio moderno dell'auto-sviluppo spirituale e dei diritti assicurati all'educazione fisica rendono significativo quest'ordine tanto nel suo valore politico quanto in quello pedagogico.

Sebbene non si possa dimostrare un influsso decisivo di Campanella su Comenio, senza dubbio gli spetta un posto onorevole fra gli innovatori della pedagogia del sec. XVI e XVII. Campanella non può togliere a Comenio la paternità della pedagogia quale scienza, ma per molte sue idee ed esigenze divide con lui la gloria di vate delle moderne dottrine pedagogiche.

POETI E SCRITTORI MAGIARI SULL'ITALIA

di GUSTAVO MAKAY

professore di liceo

L'A. si diletta di spigolare citazioni di liriche e di romanzi ungheresi moderni nati in Italia o ad essa ispirati. Questa magica terra, per la bellezza del paesaggio, la poesia delle antiche città, l'arte e lo spirito latino, ha di continuo affascinato gli scrittori magiari.

Per lo più è l'Italia a comunicare l'incanto del suo mare alla terra ungherese senza mare: e questa esperienza commovente è fissata in una poesia bellissima di Lorenzo Szabó. A Nicola Zrinyi, grande poeta ungherese del sec. XVII che soggiornò a Venezia, dedica un sonetto Michele Babits, mentre i personaggi dei romanzi di Stefano Sötér ed Antonio Szerb vivono a Venezia la poesia delle lagune, delle calli e della piazza S. Marco.

Il protagonista del romanzo di Alessandro Márai canta inni quasi di gloria alla «regina delle lagune». L'eroe di Benő Karácsony, il giovane commesso-farmacista girovagando nelle viuzze satirizza la città famosa. Il romanzo di Ladislao Cs. Szabó si svolge a Venezia, nel Lago di Garda e soprattutto a Milano di cui il suo eroe ammira l'armoniosa bellezza. Babits, vincitore del premio S. Remo, viene per l'ultima volta in Italia e sulle rive del Lago Maggiore scrive una delle sue più belle liriche. A Genova si ispirano Lorenzo Szabó e Francesco Móra, che ritrae umoristicamente il romantico quadro delle viuzze pittoresche, mentre la riviera dà ispirazione al poeta sacerdote Alessandro Sík ed al grande romanziere Desiderio Szabó. Di Bologna parla una delle più belle poesie di Desiderio Kosztolányi.

Un romanzo di Nicola Surányi cita Firenze nel Rinascimento, mentre Cecilia Tormay ci mostra Firenze d'oggi e le caratteristiche delle sue donne.

Árpád Tóth e Babits, traduttore della Divina Commedia, rivivono Dante, e Giulio Juhász il Beato Angelico. Il protagonista del romanzo di Antonio Szerb, oltre che di Roma è entusiasta di Siena. A Roma si ispira il transilvano Giovanni Bartalis in una sua poesia ed il grande lirico Andrea Ady nella sua poesia «Luna pomeridiana d'estate a Roma» nata durante un soggiorno romano. Nella Roma del Rinascimento si svolge il romanzo la «Porta della Vita» di Francesco Herczeg, mentre l'atmosfera di devozione della Basilica di S. Pietro ci è descritta in un romanzo di Renata Erdős ed in alcune poesie di Alessandro Sík.

Di Napoli, in relazione con Beatrice, moglie del re ungherese Mattia Corvino, Nicola Surányi canta inni di gloria nel suo romanzo «La donna di Napoli» e Lorenzo Szabó trova a Napoli fonte di ispirazione. Alla Sicilia inneggiano la Tormay nel suo

diario di viaggio, la Erdős in un suo romanzo e il Sik e lo Zoltán Jékely nelle loro poesie.

L'anima ungherese attraverso i secoli ha saputo fondere i migliori e più degni valori dello spirito europeo, così da mostrarsi qualche volta più europea della stessa Europa. Questo fatto non ha però reso lo scrittore magiaro infedele alla propria patria, anzi lo ha aiutato a valutare ed amare con più consapevolezza le proprie regioni, come attesta il bel sonetto «All'Italia» del Babits.

LA SCUOLA FASCISTA

di LADISLAO BATÓ
consigliere agli studi

Come il Duce è l'espressione più alta e più pura di tutto ciò che è italiano, così il Fascismo, sua creazione singolare ed originale è una dottrina ed una prassi politica squisitamente italiana. Lo stesso Duce affermò che «Il Fascismo è tutto il popolo italiano». È stata questa potente forza che ha salvato una nazione ed ha trasformato un popolo. Lavoro, disciplina, disinteresse, onestà, fede, sincerità, coraggio già nei primi dieci anni avevano del tutto mutato l'aspetto dell'Italia e creata una nuova coscienza nazionale. Il compito fu davvero vasto, ma il Duce non s'ingannò sul suo popolo se nel 1934 poteva constatare: «È già possibile vedere, e sempre più si vedrà, il cambiamento fisico e morale del popolo italiano.» I risultati magnifici del lavoro fascista, le splendide creazioni dei lavoratori, degli scienziati e degli artisti, il valore dei soldati e l'amor patrio della gioventù riempiono d'orgoglio e fiducia la nazione italiana, mentre il Partito, le Corporazioni, il Dopolavoro, la Milizia, il Guf, e la Gil, non sono soltanto realtà del presente, ma anche garanzia e certezza di un più grande domani.

Quello che del sistema educativo di Mussolini colpisce soprattutto l'osservatore è il fatto che egli ha incominciato con l'educazione degli adulti. A ciò è stato spinto non solo dalla necessità di organizzare una massa guerriera e un partito forte, ma anche dalla sua profonda esperienza psicologica e storica che insegnano che l'esempio degli adulti influisce enormemente sulla formazione morale della gioventù. Le organizzazioni giovanili del Fascismo gettano le basi sulle quali si edifica l'individuo e tendono contemporaneamente allo spiegamento più completo delle forze fisiche e spirituali a beneficio della collettività. È in tal modo che si formano la nuova personalità italiana ed i veri cittadini soldati.

GABRIELE D'ANNUNZIO E L'UNGHERIA

di PIROSKA SZEMŐ
professoressa di liceo.

L'Autrice ha compilato la bibliografia delle relazioni letterarie ungheresi di Gabriele D'Annunzio per farci conoscere quanto questi sia popolare in Ungheria. In tre capitoli (L'uomo e lo scrittore, Le opere di G. D'A. in ungherese, Saggi e critiche ungheresi sulle opere del D'A.) sono esposte ricche tendenze letterarie che hanno fatto amare dal pubblico ungherese lo scrittore di fama mondiale. A tale successo contribuì molto anche il teatro ungherese: L'Associazione Talia nel 1907, la Compagnia Grasso nel 1908, il Teatro da Camera nel 1926 ed il Teatro Nazionale nel 1937 in occasione della visita dei Reali d'Italia rappresentarono drammi dannunziani. La Francesca da Rimini nel suo adattamento per il teatro lirico si dà frequentemente nel Teatro Reale dell'Opera di Budapest.

*